

## Görögkatolikusok Magyarországon – magyar görögkatolikusok

**Kocsis Fülöp**

görögkatolikus metropolita, Hajdúdorogi Főegyházmegye, Debrecen

Őszentsége, Ferenc pápa 2015. március 19-én – a magyar görögkatolikusok szempontjából – történelmi jelentőségű döntést hozott, ami öt apostoli konstitúcióban, illetve bullában nyert konkrét jogi formát. Az *In hac suprema* kezdetű apostoli konstitúcióval a Szentatya új egyházi kereteket hozott létre a Magyarországi Görögkatolikus Sajátjogú Metropolitai Egyház (Görögkatolikus Metropólia) megalapításával. A *De spiritali itinere* kezdetű apostoli konstitúcióval az 1912-ben alapított Hajdúdorogi egyházmegye főegyházmegyei rangra emelkedett. A *Qui successimus* apostoli konstitúció az 1924-ben létrehozott Miskolci Apostoli Exarchátust egyházmegyei rangra emelte. Az *Ad aptius consulendum* apostoli konstitúció megalapította a Nyíregyházi Egyházmegyét. Ugyanezen a napon Ferenc pápa személyemben a hajdúdorogi püspököt érsek-metropolitává nevezte ki.

Ez az intézkedés-sorozat olyan egyházszerkezeti kereteket hozott létre a magyar görögkatolikusok számára, melyek nemcsak következnek az elmúlt negyedszázad egyenletes fejlődéséből, hanem egyúttal lehetővé is teszik a további előrelépést a lelkipásztorkodás szerteágazó területein.

Az egyházszerkezeti átalakulás egyik eredményeként a magyar görögkatolikusok legfőbb egyházi vezetője visszatért Debrecenbe. A Görögkatolikus Metropólia felállítását elrendelő apostoli konstitúció ugyanis az új Metropolitai Egyház székhelyéül Debrecen városát jelölte ki, mely 1913 októbere és 1914 szeptembere között már otthont adott Miklósy István első hajdúdorogi püspöknek.

A visszatérés és berendezkedés időszakában illő, hogy a magyar görögkatolikusok mostani legfőbb vezetője bemutassa egyházát az őt befogadó város közönségének. Köszönettel vettem a Debreceni Szemle szerkesztőségének arra irányuló javaslatát, hogy jelen bemutatkozó írásom a város tudományos folyóiratában jelenjen meg. Egyháztörténeteink kutatásaira és publikációira támaszkodva nagy vonalakban szeretném vázolni egyházunk történetét az uniók korától napjainkig.<sup>1</sup>

---

<sup>1</sup> Írásomban elsősorban Végheő Tamás, Janka György és Nyirán János munkáira támaszkodtam.

A kora újkori vallási uniók, vagyis egyes ortodox részegyházak és a római Apostoli Szék között létrejött megállapodások a kánoni egység helyreállításáról Kelet- és Közép-Európában (Breszt: 1596, Márcsa: 1611, Ungvár: 1646, Munkács: 1664, Gyulafehérvár 1699/1700, Máramaros: 1725) mindig túlmutattak a vallási és egyházi kérdéseken.<sup>2</sup> Mind az uniókból születő görögkatolikus egyházak, mind pedig a létrejöttüket segítő egyházi és világi személyek az első pillanattól kezdve tisztában voltak a „görögkatolikus lét” társadalmi, kulturális, politikai és gazdasági dimenzióival. Mivel a görögkatolicizmus a keleti és a nyugati világ határán politikai, társadalmi, kulturális és gazdasági szempontból nem egyenrangú felek találkozásából jött létre, a görögkatolikus egyházak fejlődésének első szakaszában a nyugati fél dominanciája meghatározónak bizonyult. Bár a régióban, de még a Magyar Királyságon belül is, több – eltérő fejlettségi szinten álló – részegyház érintett ezekben a folyamatokban, összességében elmondható, hogy a 17. század és a 18. század első kétharmada mindegyikük esetében a nyugati (egyházi vonatkozásokban: latin) minták közvetítésének és átvételének, a kulturális felzárkózás és a számos buktatóval járó közjogi emancipáció időszaka.<sup>3</sup>

A Magyar Királyságban ennek a kezdeti időszaknak a végét Mária Terézia korszakos egyházpolitikai döntései jelzik, aki az 1770-es években alapított egyházmegyékkel (Munkács, Nagyvárad, Kőrös) és azok bőkezű dotációjával új fejlődési pályára állította a görögkatolikus egyházakat.<sup>4</sup> A latin egyház közvetlen befolyása a görögkatolikus egyházakra ettől kezdve enyhült, viszont a korábbi évtizedek igazodáskényszere a nyugati és latin mintákhoz ekkorra már belső igénnyé, identifikációs (az ortodox egyházaktól megkülönböztető) tényezővé vált az érintett közösségekben.

A 18. század végén útjára induló magyar nemzeti ébredésre a magyarországi görögkatolikus egyházak eltérő módon reagáltak.

<sup>2</sup> A magyar görögkatolikusok történelmének legújabb összefoglalása a hajdúdorogi egyházmegye centenáriumi kötetében: Kocsis Fülöp – Véghseő Tamás – Terdik Szilveszter: „...minden utamat már előre láttad.” Görögkatolikusok Magyarországon, Strassbourg, 2012.

<sup>3</sup> Az uniók korának bemutatását az okok és a folyamatok elemzésével legutóbb Véghseő Tamás végezte el: „...mint igaz egyházi ember”. A történelmi Munkácsi Egyházmegye görög katolikus egyházának létrejötte és 17. századi fejlődése, Nyíregyháza, 2011, Collectanea Athanasiana I/4. A korábbi magyar nyelvű szakirodalomból Hodinka Antal (A munkácsi görög-katolikus püspökség története, Budapest, 1909) és Pirigy István (A magyarországi görögkatolikusok története, I–II, Nyíregyháza, 1991) munkáira utalok.

<sup>4</sup> Janka György: A Szentszék és a bécsi udvar szempontjai a nagyváradi és a kőrösi görög katolikus egyházmegyék felállításában (1775–1777), Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 10 (1998), 109–115.

A létszámokat tekintve legnagyobb, Erdélyben és a Partiumban működő görögkatolikus egyház ekkorra Balázsfalván és Nagyváradon már kiépítette kulturális intézményeit, melyek az egyházi műveltség fejlesztése mellett az egyház többségi nemzetiségi igényeinek megfelelően a román nemzeti ébredés központjai lettek. A román nemzeti mozgalom az egyházi struktúrák igénybe vételével nemcsak a konkurrens magyar kultúra és nyelv távoltartására volt képes, hanem komoly asszimilációs sikerekre is a magyarság körében.<sup>5</sup> A mindezt bőkezűen finanszírozó magyar állam csak a 19. század végén próbálta meg püspökkinevezések útján megállítani ezeket a folyamatokat, de ezek az intézkedések többnyire súlyos kudarccal végződtek.

Ettől egészen eltérő utat jártak be a Szepességtől Máramarosig terjedő térségben, a Munkácsi, majd emellett 1818-tól az Eperjesi Egyházmegyében élő görögkatolikusok. A tizenhárom vármegyére kiterjedő régióban a görögkatolikusok többségi nemzetisége a ruszin/rutén volt, egyházi nyelve pedig az ószláv. Ehhez a térséghez tartoztak a hajdúvárosok, illetve Szabolcs és Zemplén vármegye, melyek görögkatolikusai között számos magyar identitású és nyelvű hívő élt parókiákba szerveződve. Jelenlétük nem számított marginálisnak, hiszen a legnagyobb létszámú magyar görögkatolikus közösség, a hajdúdorogi egyszerűen a Munkácsi Egyházmegye legnépesebb parókiája is volt (nagyobb, mint a püspöki székhely Ungvár vagy Eperjes, illetve a névadó Munkács). Míg a román görögkatolikus egyházi vezetők a joghatóságuk alá tartozó magyarokat a vallási alapú asszimiláció felé terelték, a munkácsi és eperjesi püspökök alapvetően toleráns álláspontot képviseltek a magyarokkal szemben vallási kérdésekben is. A Rákóczi-szabadságharc *gens fidelissimájának* emléke hosszú időre kijelölte az utat a ruszin egyházi vezetők számára.<sup>6</sup>

A magyar identitású és nyelvű görögkatolikusok és a nemzeti ébredés gondolatának találkozásából már az 1790/91. évi országgyűléssel egyidejűleg elsőként a magyar nyelv liturgikus használatának igénye fogalmazódott meg. Ezzel az igénnyel a többnyire hajdúsági, szabolcsi és dél-zempléni magyar görögkatolikusok alapvetően két problémát kívántak megoldani. Egyrészt közösségeikben az ószláv (helyenként román) nyelv ismerete szinte teljesen megszűnt, ezért a templomi istentiszteleteken és szertartásokon elhangzottak a hívek számára érthetetlenek és követhetetlenek voltak. Másrészt a templomban használt ószláv (vagy román) nyelv miatt a többségi társadalom megkérdőjelezte magyar identitásukat. Mindkét jelenség komoly katalizátorként működött a rítus- vagy felekezetváltásokban, melyek súlyosan érintették a görögkatolikus közösségeket.<sup>7</sup>

<sup>5</sup> Vö. Petrus Jenő: A magyarság önvédelme a keleti rítusu egyház idegen nyelveinek beolvasztó hatása ellen, Debrecen, 1897.

<sup>6</sup> Kocsis-Véghseő-Terdik: op. cit., 12–13.

<sup>7</sup> Kocsis-Véghseő-Terdik: op. cit., 7.

A nyelvújítás korának sajátos jelenségeként megszülettek a bizánci liturgia első magyar nyelvű fordításai, melyek kéziratos formában gyorsan terjedtek a magyar közösségekben.<sup>8</sup> A „magyar liturgia” ügyét felkaroló hajdúkerületi és zempléni képviselők a reformkori országgyűlések napirendjére vetették az államilag támogatott, hivatalos liturgiafordítás ügyét, de csekély érdekérvényesítő képességük miatt nem értek el sikert. Érthető okokból szintén csak ígéret maradt 1848-ban a forradalmi kormány ígérete a liturgikus könyvek kiadásáról.<sup>9</sup> A Bach-korszakot lezáró kiegyezés megváltozott politikai légkörében a magyar görögkatolikusok 1868-ban Hajdúdorogon nagygyűlést tartottak, melyen a liturgikus nyelv igénye mellett már egy magyar jellegű görögkatolikus egyházkormányzati egység létrehozása is felvetődött. A „hajdúdorogi mozgalom” a korábbi évtizedekhez képest némileg előnyösebb helyzetben volt, mivel céljaik elérésében a tiszántúli református politikai elit támogatását is élvezték. Ez a meglepő fejlemény a görögkatolikus magyarok törekvéseinek a katolikus egyházon belüli fogadtatásával magyarázható. A latin szertartású püspökök ugyanis elutasították a magyar nyelv liturgikus használatának bevezetését a görögkatolikus egyházban, mivel attól tartottak, hogy a latin nyelvet használó római katolikus hívek is hasonló igénnyel lépnek majd fel. A „hajdúdorogi mozgalommal” szembehelyezkedő római katolikus püspökök pozícióit erősítette az – a magyar görögkatolikusok számára kezdetben ismeretlen – tény, mely szerint a liturgikus nyelv meghatározásának kérdése nem a helyi püspök, hanem az Apostoli Szék hatáskörébe tartozik. Ez a kialakult helyzet nem kecsegtetett gyors eredményekkel, de a hajdúdorogi mozgalom legpresszimistább vezetői se gondolták, hogy évtizedekig tartó kálváriaut vár még rájuk. Magyarországon, magyarként az anyanyelvük templomi használatát kívánták elérni, ráadásul olyan meglévő egyházi gyakorlat mellett, mely ugyanezt biztosítja a románok és a ruszinok számára.<sup>10</sup>

A dualizmuskori magyar kormányok egyöntetűen támogatták a magyar görögkatolikusok törekvéseit, de a katolikus püspöki kar érdekérvényesítő erejével szemben rendre alulmaradtak. Míg 1873-ban a Munkácsi Egyházmegyén belül – az érintett püspök teljes együttműködése mellett – létrejöhett a

<sup>8</sup> A liturgikus fordításokhoz: Nyirán János: 19. századi kéziratos görögkatolikus szerkönyvek Nyírgyulajból és Fábánházáról, Nyíregyháza, 2011. Uő.: Az első magyar nyelvű liturgiafordítás Lupess István 1814-es kéziratában, Nyíregyháza, 2011.

<sup>9</sup> A korszak görögkatolikus történelmét bemutató dokumentumok: Véghseő Tamás–Katkó Márton Áron: Források a magyar görögkatolikusok történetéhez. 1. kötet: 1778–1905, Nyíregyháza, 2014.

<sup>10</sup> Vö. a magyar görögkatolikus mozgalom vezetőinek visszaemlékezései: Farkas Lajos: Egy nemzeti küzdelem története, Budapest, 1896. Szabó Jenő: A görögkatholikus magyarság utolsó kálvária-útja, 1896–1912, Budapest, 1913.



Hajdúdorogi Külhelynökség a magyar egyházközségek számára,<sup>11</sup> nyolc évvel később a Tisza-kormány előterjesztése ennek egyházmegyévé fejlesztésére meg-  
hiúsult a katolikus püspöki kar erőteljes ellenállása miatt. Az 1881-ben átélt  
kudarcnak súlyos következményei lettek nemcsak a magyar görögkatolikusok,  
hanem az egész magyar nemzet szempontjából. Ha ugyanis már 1881-ben  
létrejött volna az egyébként 1912-ben felállított Hajdúdorogi Egyházmegye,  
akkor több mint három évtizedes békés fejlődés – benne a magyar görög-  
katolikus modell terjedésének lehetőségével az eperjesi és a munkácsi egyház-  
megyék irányába – után érte volna az első világháború. Kétségtelen, hogy a  
trianoni határok kijelölését alapvetően befolyásolhatta volna egy évtizedek óta  
működő magyar görögkatolikus egyházmegye.<sup>12</sup>

A püspöki kar ellenállása miatt 1881-től kezdve a magyar kormány a  
liturgikus nyelv kérdésének megoldását tekintette prioritásnak, illetve egy eset-  
leges magyar jellegű görögkatolikus egyházmegye létrehozása feltételének.

A munkácsi és eperjesi püspökök toleráns politikájának eredményeként a  
magyar nyelv liturgikus használata nemcsak fennmaradt, hanem terjedt is.  
Szertartási könyvek jelentek meg nyomtatásban.<sup>13</sup>

A milleniumi ünnepek légkörében a magyar görögkatolikusok vezetői  
elérkezettnek látták az időt igényeik ismételt megfogalmazására. A közvélemény  
érzékenyítése érdekében 1896 júniusában a budapesti Egyetemi templomban  
magyar nyelvű görögkatolikus liturgiát végeztek. Bár a szervezők elérték  
alapvető céljukat, a Szentszéktől érkezett heves reakciókra nem számítottak. A  
nagy sajtónyilvánosságot kapott magyar liturgia híre hamar eljutott Rómába,  
ahonnan a magyar római katolikus püspökök megkérdése után nem várt erejű  
tiltó rendelet érkezett. A Szentszék kötelezte a munkácsi és eperjesi püspököket  
a magyar nyelv liturgikus használatának megszüntetésére, a kiadott liturgikus  
könyvek megsemmisítésére és a mozgalom egyházi résztvevőinek megbünteté-  
tésére. Bánffy Dezső, majd Széll Kálmán kormánya erőteljes diplomáciai offen-  
zívát („Vatikáni akció”) indított a Szentszék álláspontjának megváltoztatására,  
de a tiltás visszavonását nem sikerült elérni. Ugyanakkor a Szentszék se ragasz-  
kodott a tiltó rendelkezések betartásának ellenőrzéséhez.<sup>14</sup>

<sup>11</sup> Kocsis–Véghseő–Terdik: op. cit., 16.

<sup>12</sup> Véghseő Tamás: Kísérlet egy magyar görögkatolikus püspökség felállítására 1881-  
ben, in Somorjai Ádám–Zombori István (szerk.): *Episcopus, Archiabbas Benedictinus, Historicus Ecclesiae: Tanulmányok Várszegi Asztrik 70. születésnapjára*, Budapest, 2016. 315–325.

<sup>13</sup> Kocsis–Véghseő–Terdik: op. cit., 18.

<sup>14</sup> Véghseő Tamás: Nikolaus Nilles és a magyar görög katolikus liturgia ügye, in:  
Véghseő Tamás (szerk.): *Symbolae: A görög katolikus örökségkutatás útjai. A Nikolaus Nilles SJ halálának 100. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*, Nyíregyháza, 2010. 91–102.

A budapesti magyar liturgia után jelentős változások történtek a magyar görögkatolikus mozgalmon belül. A hajdúdorogiak mellett budapesti székhellyel létrejött a Görög szertartású Katolikus Magyarok Országos Bizottsága, melynek tagjai elsősorban a fővárosban élő görögkatolikus értelmiségiek voltak. Az Országos Bizottság vezetője, Szabó Jenő, Baross Gábor, a „vasminiszter” egykori államtitkára (görögkatolikus pap fia), fokozatosan átvette a kezdeményezést a hajdúdorogiaktól. A Szentszék meggyőzése érdekében 1900-ban ötszáz fős magyar görögkatolikus zárandokcsoport élén Rómába utazott, hogy a román görögkatolikus püspökök állításait cáfolva bizonyítsa a magyar görögkatolikusok létét.<sup>15</sup> 1905-ben elérte, hogy a főváros kegyuraságot vállaljon egy budapesti görögkatolikus parókia (Rózsák tere) felett. Mivel a főváros azzal a feltétellel vállalta a kegyuraságot, hogy az új parókiának magyar lesz a liturgikus nyelve, a magyar görögkatolikus liturgikus gyakorlat az ország keleti végeiről ismét eljutott a fővárosba, ahol hamar reflektorfénybe került. A Rózsák terei templom gyakorlata nemcsak a fővárosban élő románokat zavarta, hanem Andrij Septickij lembergi görögkatolikus érseket is, aki a budapesti téglagyárakban dolgozó többszáz galíciai vendégmunkás lelkipásztori ellátása miatt foglalkozott a kérdéssel. A beérkezett feljelentések miatt a Szentszék kénytelen volt megismételni a korábbi tiltást. Az addigi status quo felborulása cselekvésre ösztönözte az Országos Bizottságot. Szabó Jenő a főrendiház képviselőjeként arról kívánta meggyőzni Khuen-Héderváry kormányfőt, hogy a kormányzat szakítson addigi álláspontjával és a magyar görögkatolikus egyházmegye felállítását ne tegye a magyar liturgikus nyelv engedélyezésének függvényévé. Éppen ellenkezőleg: jöjjön létre előbb egy magyar görögkatolikus egyházmegye, melynek magyar érzelmű püspöke majd kijárja a magyar nyelv liturgikus használatának engedélyeztetését.<sup>16</sup>

Míg korábban a külső erők és körülmények rendre ellehetetlenítették a magyar görögkatolikusok törekvéseit, ezúttal egy, az ügy szempontjából teljesen semleges kérdés váratlan segítséget adott. A magyar országgyűlés 1910/11-ben aktuális törvényhozási feladatai közé tartozott a véderőtörvény megszavazása. A veszélyes külpolitikai helyzet miatt Ferenc József a Monarchia hadseregének fejlesztésébe kezdett, amihez az új véderőtörvény megszavazásával jelentős magyar részvételt kért. Bár a kormánytöbbség biztosított volt, a hadi kiadások jelentős növelésének megszavazása nem tűnt egyértelműnek. Ezért a magyar közvélemény megnyerése érdekében az uralkodó felkarolni kívánt egy magyar nemzeti ügyet. Tanácsadói a magyar görögkatolikusok hosszan elhúzódó,

<sup>15</sup> A római zárandoklat eseményeit megörökítő emlékkönyv, a magyar görögkatolikusokról készült emlékirattal: Emlékkönyv a görög szert. katolikus magyarok római zárandoklatáról, kiadja a Görög Szert. Katolikus Magyarok Országos Bizottsága, Budapest, 1901.

<sup>16</sup> Kocsis-Véghseő-Terdik: op. cit., 33–34.

nemzeti szempontból jelentős ügyét ajánlották a figyelmébe. Ferenc József komoly erőket mozgósítva néhány hét alatt elnyerte a Szentszék hozzájárulását. Látna az uralkodó szilárd elhatározását, a Magyar Katolikus Püspöki Kar ezúttal ellenszavazat nélkül hagyta jóvá a Hajdúdorogi Egyházmegye felállításának tervét. A parókia-átadásokban érintett román püspökök először beleegyezésüket adták, később azonban heves tiltakozásba kezdtek, aminek komoly nemzetközi visszhangja lett. Ennek köszönhetően az 1912-ben 162 parókiával létrehozott Hajdúdorogi Egyházmegye a nemzetközi közvélemény szemében az „erőszakos magyarosítás” jelképe lett. „Ein politisches Bistum” – fogalmazta meg Septickij érsek, amit a lehető leghamarabb fel kell számolni.<sup>17</sup>

A nagy viharok közepette szerveződő Hajdúdorogi Egyházmegye állandó támadás alatt állt. A román püspökök hátráltatták a parókiák átadását, a nemzetiségi sajtó szélsőséges propaganda-hadjáratot indított ellene, létezését európai államok hivatalos diplomáciai jegyzékekben kifogásolták. A támadások csúcspontját az 1914. február 24-én elkövetett – román nemzetiségű, de orosz titkosszolgálati háttérrel rendelkező személyek által szervezett – három halálos áldozatot követelő debreceni bombamerénylet jelentette. Célpontja az 1913-ban kinevezett Miklós István püspök lett volna, aki azonban a kritikus időben nem tartózkodott a robbanás helyszínén.<sup>18</sup>

Tisza István kormányfő a kialakult feszült helyzetet a románokkal való tárgyalás és megegyezés útján kívánta megoldani, aminek része lehetett volna a Hajdúdorogi Egyházmegye alapító bullájának revíziója is. A románok azonban nem voltak érdekeltek a megegyezésben, a nagy háború kitörése pedig át-helyezte a politikai élet súlypontjait.

Ez a változás rendkívül súlyosan érintette a Hajdúdorogi Egyházmegyét. Az alapításához vezető tárgyalásokon a magyar kormány vállalta, hogy teljeskörűen gondoskodik az új püspökség dotációjáról. Ennek megfelelően nem történt vagyonmegosztás az érintett egyházmegyék között. Khuen-Héderváry kormányfő és Zichy kultuszminiszter ezzel azt kívánták elkerülni, hogy a nemzetiségek a magyar kormányt azzal vádolhassák, hogy vagyoni hátrányt okoztak rutén és román egyházmegyéknek. A Szentszék azt javasolta, hogy a kormány ne vagyonelemeket adjon az új egyházmegyének, hanem részesítse rendszeres költségvetési támogatásban. A Szentszék nem tartotta kívánatosnak Magyarországon az egyházi földtulajdon arányának növelését, melyet sokan már így is nagyon magasnak tartottak. A kormány elfogadta ezt a javaslatot, aminek a

<sup>17</sup> Véghseő Tamás: A Hajdúdorogi Egyházmegye megalapításának közvetlen előzményei, in *Athanasiana* 35 (2012), 109–121. Uő.: *Netzhammer* bukaresti érsek és a Hajdúdorogi Egyházmegye felállítása, *Athanasiana* 37 (2013), 111–128.

<sup>18</sup> Katkó Márton Áron: Az 1914-es debreceni merénylet, in: Véghseő Tamás (szerk.): *Symbolae: A görög katolikus örökségkutatás útjai. A Nikolaus Nilles SJ halálának 100. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*, Nyíregyháza, 2010, 289–321.

Hajdúdorogi Egyházmegye szempontjából nagyon súlyos következményei lettek. A háborús évek, majd az azt követő összeomlás során Miklósy püspök számos esetben volt kénytelen szinte könyörögni az állami támogatásért, hogy az egyházmegye ne menjen csödbe. A szükséges intézményrendszer (püspökség, kanonoki lakások, papnevelő intézet, tanítóképző) kiépítése évtizedekig nem jöhetett szóba. Jellemző, hogy a hajdúdorogi püspök egészen 2015-ig azt a nyír-egyházi bérházat használta székhelyként, ahová 1914-ben ideiglenes jelleggel beköltözött. Ma az épület a Nyíregyházi Egyházmegye székhelye.<sup>19</sup>

A súlyos gazdasági nehézségek mellett a magyar görögkatolikusoknak szembesülniük kellett egy másik problémával is. A közvélemény 1912-ben ünnepelte a Hajdúdorogi Egyházmegye létrejöttét, az 1914-es bombamerénylet áldozatait pedig a nemzet vértanúinak tekintette. A háború éveiben ez az általános szimpátia megszűnt, sőt általános gyanakvássá alakult át. Az 1914. évi orosz betörés, illetve az okozott sokkhatás eredményeként sokakban megkérdőjeleződött a görögkatolikus klérus lojalitása a magyar államhoz. Bár a gyanúsítgatások („az orosz cár ötödik hadoszlopa”) egy esetben se nyertek bizonyítást, s Tisza István miniszterelnök helyszíni látogatása során személyesen kért bocsánatot a vádaskodásokért, a közvéleményben rögzült az a gondolat, hogy szláv és román kultúrkörhöz kötődő bizánci szertartás nem egyeztethető össze a magyar identitással. Ezt a vélekedést jelentősen erősítette a trianoni sokk, különösen Erdély elvesztése, mivel a görögkatolikus egyház szerepe a román nemzettudat és nemzetiségi törekvések kialakulásában közismert volt. A társadalmi stigmatizáció tragikus következményeként a két világháború közötti időszakban tömegek hagyták el a létszám tekintetében egyébként is megfelelően hajdúdorogi egyházmegyét, s lettek római katolikusok, reformátusok vagy evangélikusok, hogy a közigazgatásban, hadseregben, rendvédelmi szerveknél előítéletek ne hátráltassák munkavállalásukat és munkahelyi előmenetelüket.<sup>20</sup>

Amikor 1937 októberében Miklósy István püspök nyolcvanévesen elhunyt, a Hajdúdorogi Egyházmegye, és általában a magyar görögkatolikuság rendkívül rossz helyzetben volt. A Szentszék a magyar kormány egyetértésével 1939-ben egy fiatal bazilita szerzetest állított az egyházmegye élére.<sup>21</sup> Dudás Miklós püspök fiatalos lendülettel és jelentős kormányzati támogatással kezdte meg püspöki szolgálatát. Ugyanakkor, ami Miklósy püspöknek az első világháború és

<sup>19</sup> Kocsis–Véghseő–Terdik: op. cit., 43–44.

<sup>20</sup> Véghseő Tamás: Az Apostoli Szék és a magyar görögkatolikusok kapcsolata a két világháború között, in: Fejérdy András (szerk.): Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolatai 1920–2015, Róma – Budapest, 2015, 147–172.

<sup>21</sup> Véghseő Tamás: Miklósy István hajdúdorogi püspök utódlása. Új adatok a budapesti nunciatura levéltárából, in: Tusor Péter (szerk.): Magyarország és a római Szentszék. Források és távlatok. Tanulmányok Erdő bíboros tiszteletére, Budapest – Róma, 2012. pp. 325–341.

a trianoni összeomlás volt, az Dudás püspöknek a második világháború, s az azt követő kommunista hatalomátvétel lett. 1959-ben püspökké szentelésének huszadik évfordulóján a Rákosi-rendszerben, majd a kádári „konszolidáció” első éveiben számtalanszor megalázott főpásztor így fogalmazott: „*Ma húsz év után nagy akarások, szent tervek romjain... letarolt lelkemben... mondogatom Jóbbal: Az Úr adta, az Úr elvette, legyen áldott az Úr neve...*”<sup>22</sup>

Az államszocializmus évtizedeiben a magyar görögkatolikusok a latin szertartású katolikusok sorsában osztoztak. Míg a szomszédos országokban a kommunista diktatúrák szovjet mintára kegyetlenül felszámolták a görögkatolikus egyházakat, s a híveket az ortodox egyházba kényszerítették, Magyarországon az első lépések után viszonylag hamar felhagytak ezzel a tervvel. Magyarországon ugyanis öt különböző ortodox joghatóság működött, s a hívek összlétszáma a görögkatolikus hívek létszámának csak töredéke volt. A görögkatolikus egyház beolvasztásának alapvető feltétele a különböző ortodox joghatóságok egyesítése lett volna, amire a moszkvai pátriarkátus megbízottja kísérletet is tett. A szerb egyházi vezetők határozott ellenállása miatt ez az elképzelés meghiúsult, s ezzel együtt a görögkatolikus egyház felszámolásának terve is lekerült a napirendről. Ugyanakkor az ötvenes években a felszámolás lehetőségével való fenyegetőzés részét képezte a kommunista hatóságok eszköztárának.<sup>23</sup>

Az 1989-ig tartó időszak számos negatív következménye mellett ki kell emelnünk három pozitívumot.

1. 1950-ben Dudás püspök egy merész döntéssel papnevelő intézetet és hittudományi főiskolát hozott létre Nyíregyházán, a püspöki székházban. Az alapítást az illetékes minisztérium tudomásul vette, s azóta az intézmény megszűnés nélkül működik. Látszólag nehezen érthető, hogy a kommunista hatóságok miért engedélyezték egy papnevelő intézet létrehozását azokban az években, amikor tömegével zárták be vagy államosították az egyházi intézményeket. Valójában Dudás püspök döntése jól illeszkedett a pártvezetés egyházpolitikai elképzeléséhez. 1950-ben ugyanis még a görögkatolikus egyház felszámolásának terve aktuális elképzelés volt. Ennek lényege pedig a görögkatolikus klérus és a hívek elszakítása lett volna a katolikus egyháztól. Mivel az országban Trianon után nem maradt görögkatolikus papnevelő intézet, a papnövendékek képzése római katolikus papi szemináriumokban zajlott Esztergomban és Budapesten. A közös képzés több évtizedes gyakorlata azt eredményezte, hogy a római katolikus és a görögkatolikus klérus között szoros kapcsolatok alakultak ki. Dudás püspök döntése ekkor még jól illeszkedett volna az egyházakat szétszakító törekvésekbe, szándékaik szerint első lépésként egy

<sup>22</sup> Kocsis–Véghseő–Terdik: op. cit., 82–83.

<sup>23</sup> Kocsis–Véghseő–Terdik: op. cit., 75–77.

rendkívül fontos területen, a papnevelés terén. Minthogy azonban a görög-katolikus egyház teljes megszüntetésének folyamata Magyarországon megakadt, ennek eredményeképpen mégis maradhatott a szeminárium. Később annak bezárásával való fenyegetőzés a feloszlattással együtt még sokáig benne volt a pártvezetés eszköztárában.

2. A hajdúdorogi egyházmegye megalapításakor a Szentszék ragaszkodott ahhoz, hogy a magyar továbbra sem lehet hivatalos liturgikus nyelv. Kompromisszumos megoldásként az alapító bullába a nemzetiségi szempontból semleges görög került be, melynek elsajátítására a Szentszék három év türelmi időt adott. A görög nyelv bevezetése irreális elképzelés volt, s a magyar nyelvhasználat zavartalanul folytatódott a görögkatolikus templomokban. Hivatalosan 1965-ben került pont az ügy végére, amikor a II. Vatikáni Zsinat általános liturgikus rendelkezéseinek megfelelően Dudás Miklós püspök magyar nyelvű Szent Liturgiát mutatott be a római Szent Péter-bazilikában a zsinati atyák jelenlétében.<sup>24</sup>

3. Az államszocializmus évtizedei alapjaiban változtatták meg a magyar társadalmat. Ezek a változások többnyire nem szolgálták a magyarság érdekeit. Ugyanakkor történt egy olyan változás, ami a görögkatolikusok szempontjából kifejezetten előnyösnek bizonyult. 1945 és 1989 között a társadalom széles rétegeiben eltűntek azok az előítéletek a görögkatolikusokkal szemben, melyek a két világháború között generációk életét keserítették meg. Ma már – Istennek hála! – a közgondolkodásban a bizánci szertartás és a magyar identitás nem egymást kizáró fogalmak.

Az 1990–2015 közötti időszakban – ahogyan az azt megelőző évtizedekben is – a görögkatolikusok sorsának alakulása szorosan összekapcsolódott a latin szertartású katolikusokkal. A rendszerváltoztatás a magyar görögkatolikusoknak is elhozta a vallás- és lelkiismereti szabadságot. A Hajdúdorogi egyházmegye és az 1924-ben a Magyarországon maradt eperjesi és munkácsi parókiákból létrehozott Miskolci Apostoli Exarchátus lényegében a Magyar Katolikus Egyház egy-egy egyházmegyéjeként volt jelen a köztudatban.<sup>25</sup> Mindkét görögkatolikus egyházkormányzati egység – hasonlóan a római katolikus egyházmegyékhöz – élt a demokratikus társadalmi berendezkedés biztosította lehetőségekkel. A lelkipásztorkodás új területein, a köz- és felsőoktatásban, a szociális

<sup>24</sup> Vö. Janka György: A zsinati magyar görögkatolikus liturgia titkos háttere, *Athanasiana* 37 (2013), 155–163.

<sup>25</sup> Ez az elképzelés nem felelt meg a valós kánonjogi helyzetnek, mivel a Szentszék a Magyar Görögkatolikus Egyházat is sajátjogú egyháznak tekintette, még ha szervezeti szintjének megfelelően a négy egyházi kategória (patriarchális, nagyérseki, érseki és egyházmegyei) közül az utolsónak tartozott. A Szentszék mind a 23 keleti katolikus egyházat részegyháznak tekinti, melyek kánoni egységben vannak a római Apostoli Székkel.

szférában, az egészségügyben, a gyermekvédelemben a görögkatolikusok is létrehozták intézményrendszerüket. Ezek a változások, melyek 2010 óta különösen is felgyorsultak, jelentős mértékben szélesítették a görögkatolikus hitéleti tevékenység hatósugarát, s növelték egyszersmind az ezzel járó felelősséget. A 2015-ben Ferenc pápa által elrendelt, a bevezetőben részletezett egyházszerkezeti változások ehhez a megnövekedett felelősséghez teremtették meg a megfelelő egyházszerkezeti és egyházkormányzati kereteket.

Ezen történelmi jelentőségű egyházszerkezeti változások helyes értelmezése, valamint a bennük rejlő lehetőségek feltárása napjaink fontos feladata, s a jövőbeli fejlődés elengedhetetlen feltétele.

## **A rendszerattitúd: sajátos tapasztalatok Magyarországon<sup>1</sup>**

**Hunyady György**

pszichológus, akadémikus, professor emeritus  
Eötvös Loránd Tudományegyetem

A közhangulat jelentőségét a szociálpszichológia – vélhető és várható gazdasági és politikai kihatásaival együtt – mindinkább tudatosítja, és – mindenekelőtt az egyén és a társadalom „*szubjektív jólétének*” címszava alatt – könyvtárnyi irodalomban taglalja. Ugyanakkor bizonyos, hogy a személyes – esetleges és ellebegő – hangulati állapotból kiemelhetőek, és kiemelni érdemes a társadalmi viszonyokkal és közállapotokkal kapcsolatos érzelmeket, inspirációkat, kikristályosodó attitűdöket. Mindezek – nevezzük őket együttesen „*társadalmi közérzetnek*” – kitüntetett figyelmet érdemelnek a társadalom, és történeti dinamikájának kutatói részéről. Az erre irányuló kutatások körébe tartoznak azok a kérdések, hogy 1), a társadalom tagjai hogyan látják az intézményes társadalmi berendezkedés és működés eredményeit és hiányosságait, nem utolsósorban saját helyzetükre gyakorolt hatását, 2), ennek személyközi vetületében hogyan ítélik meg a maguk helyzetét társaik körében, ezt az *összehasonlítást* elégedetten élik-e meg, és méltányosnak tartják-e, vagy épp ellenkezőleg. 3), Egy absztrakciós szinttel feljebb emelkedve saját társadalmi kategóriájuk és más kategóriák hogyan – mennyire előnyös vagy hátrányos státuszban és jellemző vonásokkal – jelennek meg szemükben? 4), Van-e benyomásuk a *társadalmi kategóriák hierarchiájáról*, és ennek alakulásáról, ezek viszonyait igazságosnak vagy igazságtalannak élik-e meg. 5), Így összességében milyen benyomást alakítanak ki a társadalmi viszonyokról, hogyan ítélik meg ezek méltányosságát, igazságosságát, *értékeik fenntartására vagy éppen korrekciójára* törekednek-e több vagy kevesebb vehemenciával. 6), Történeti – múltba tekintő, illetve a jövő felé forduló – perspektívájuk, valamint nemzetközi – közvetlen regionális, és világviszonylatban látni vélt – horizontjuk mennyiben kínál támpontot, illetve igazodik társadalmi helyzetértékelésükhöz. 7), Az érzések és gondolatok hogyan – milyen arányban és milyen szorosan – szövődnek össze a társadalmi környezethez való értékelő viszonyulásban, amely az egyének és a szélesebb társadalmi körök szemében

---

<sup>1</sup> A tanulmány a szerző a 2017. évi Magyar Tudomány Ünnepeén „Rendszerigazolás és rendszerkritika” címen a Magyar Tudományos Akadémián elhangzott előadásának átdolgozott változata, amelyet rövidítve a Magyar Tudomány 2018. évi márciusi, illetve bővebben a Magyar Pszichológiai Szemle 2018. évi 2. száma közöl.



pozitív és/vagy negatív értékelő színezetet nyer, s amelyet ebben az értelemben – némileg újszerű módon – többé-kevésbé konzisztens *rendszerattitűdnek* nevezünk.

Az emberek hangulata Magyarországon – sok-sok nemzetközi összehasonlításban – kifejezetten rossz. Ezt számos empirikus vizsgálódás tanúsítja, visszatérően, mondhatni folytonosan. Ennek az esszéisztikus nemzetkarakterológiákban legfeljebb nyomaik vannak, de az 1970-es és 1980-as évek kezdeti időszakában is tényyszerűen megmutatkozik a szociológiai, pszichológiai és nem utolsósorban mentálhigiénés mérések adataiban (például Kopp & Skrabski 1992; Kopp & Kovács 2006), összhangban a már kifejezetten az egészséget érintő, illetve a társadalmi normákat meghaladó depresszió és az öngyilkosság statisztikájával. E tekintetben – amint erre a továbbiakban részletezően kitérek – nem hozott kedvező változást a társadalmi-politikai szempontból felszabadulást jelentő rendszerváltás, sőt gyanítható, hogy több vonatkozásban – és ez, aminek e tanulmányban nyomába eredünk – hozzá is járult sokak hangulatának és társadalmi közérzetének romlásához. E tartalmi megfigyeléseket indokolt szembesíteni a szociálpszichológia halmozódó elméleti és módszertani eredményeivel, arra való különös tekintettel, hogy a negatív hangulat és a benne, mögötte megragadható kritikai attitűd elűt az első sorban a fejlett világban elemzett társadalmi állapottól és a bennük jelentkező „motivált gondolkodás” irányától.

### 1) A rendszerigazolás

Az ez irányba mutató legkiterjedtebb és legnagyobb hatású kutatási irány a „rendszerigazolás” címszót viseli, amely két másik jelentős szociálpszichológiai elmélettel, a „szociális identitás”, illetve a „szociális dominancia” teóriájával együtt, és egymással vetélkedve domináns szerepet játszik a szociálpszichológia szakirodalmában. Ha a társadalmi közérzet módszeres hazai vizsgálatára vállalkozunk – amint tesszük ezt a 2000-es évek elejétől –, mindenekelött ennek a megközelítésnek a gondolatmenetét és vizsgálati-módszertani jellemzőit tekinthetjük kiindulópontnak. A kutatás irányának kezdetét Jost és Banaji 1999-ben megjelent koncepciózus tanulmánya jelenti. Ebben azt a problémát ragadták meg, hogy a társadalmi *hierarchia alsóbb régióiban* elhelyezkedő – tömeges – csoportok a maguk rovására preferálják a felettük állókat és ilyen módon maguk is aktív támogatóivá válnak a számukra voltaképp *előnytelen rendszer fenntartásának*. Ennek a dokumentált tendenciának a pszichológiai pikantériája az, hogy e társadalmi kategóriák képviselői egyéni és csoportérdekeiket felülírva támogatják és igazolják a rendszert, és ezt nem egyszerűen az uralmon lévők nyíltan kényszerítő, vagy rendszeresen manipulatív hatására teszik, hanem erre belső indíttatásuk van.

A megoldás kulcsa Jost (és szerzőtársai) szerint az, hogy a *társadalmi rendszer fenntartása és képviselése fontos a hierarchia alján lévők számára: ez kell a vi-*

szonyok biztonságot kölcsönző *átlátásához*, ez kell a félelmek és kétségek nyomasztó *érzéseinek elkerüléséhez*, valamint ez adja meg a *széleskörű egyetértés* ugyancsak megnyugtató és támogató élményét. E hármas – episztemológiai, egzisztenciális és kapcsolati – motiváció indítja őket arra, hogy *igazságosnak* ismerjék el a rendszer hierarchikus viszonyait és benne saját helyüket, ily módon a szó egyetemes értelmében *legitimizálják* e rendszert, ami (mint Machiavelli óta számon tartjuk) nélkülözhetetlen feltétele az uralmi rendszer olajozott működésének.<sup>2</sup> E magyarázathoz szervesen hozzátartozik és sokrétű empirikus alátámasztást nyer számos felismerés (Jost 2003). Így:

1) a rendszerigazolás letéteményesei (miután alávetett helyzetük disszonanciáját magukban eltemették) nagyobb *belső harmóniában* élnek, elégedettebbek, lelki-testi egészségük is viszonylag kedvezően alakul (ami a szerzők szerint nem zárja ki, hogy egyesek vagy sokan társadalmi helyzetük elfojtott disszonanciájának hosszabb távon kárát lássák) (Jost & Hunyady 2002).

2) a fölé- és alárendeltség sztereotípiái nemcsak a viselkedés felszínén mutatkoznak körükben, konformista engedményként vagy tudatos önkontroll alatt, hanem a tudattalan folyamatokról és struktúrákról árulkodó reakcióikból (egészen pontosan a reakciók idejéből) is kiolvashatóak, mint *rejtőző (implicit)* megítélések és értékelések (Jost, Banaji és Nosek 2004).

3) Szinte perdöntő jelentőségű, hogy a csoportok rendezett viszonyát, a társadalom rendjét *veszélyeztető* információk (adagolják ezeket akár játékosnak mondható kísérleti instrukciókban, vagy diktálják őket valóságos megrázkódtatásokat tanúsító vagy kiváltó tényszerű híradások) *felerősítik* a rendszer igazságosságába és legitimitásába vetett hitet, a hierarchia magasabb és alacsonyabb szintjei között látni vélt értékbeli különbségeket (Jost & Napier 2012).

4) Miközben a társadalmi kategóriák sztereotíp jellemzése a maga értékelő töltetével kifejezi és erősíti a rendszer hierarchikus viszonyait, tartalma betölthet egy összebékítő, látszólag *egyenlősítő funkciót* is a társadalomképben. Jost (Fiske és Glick gender-sztereotípia elemzésével összhangban) úgy látja, visszatérő, modellszerű a sztereotípiák tartalmi mintázatában, hogy míg a magasabb státusúak jellemzésében az erőt adó és hatékonyságot tükröző vonásokat emelik ki, az alacsonyabb státusúaknak – mintegy jó szándékúan - a szociális készségeit és morális erényeit ismerik el (Kay & Jost 2003, Kay, Czaplinski és Jost 2009).

<sup>2</sup> A rendszerigazolás elméletének egyik legfőbb jellegzetessége és érdeme, hogy széles ívű összefüggést tétélezett fel, és mutatott be a csoportsztereotípiák tartalma és a társadalmi viszonyok igazságosságának és legitimitásának megítélése között. Perdöntően hozzájárult ahhoz, hogy ez utóbbi témakör a szociálpszichológia nemzetközi szakirodalmának egyik tematikus gócpontja lett (Jost és Major 2001-es kötete, különösen 3–30.).

5) A társadalom magasabb szintjén elhelyezkedő csoportok esetében értelemszerűnek tűnik, hogy a viszonyok igazolására egyéni és csoportszempontból is motiváltak. A rendszerigazolás motivációja viszont azt a látszólag/láthatóan irracionális pártállást is magyarázza, hogy az alávetett csoportok miért igazolják a rájuk telepedő, őket nyomasztó társadalmi hierarchiát.<sup>3</sup> Felmerült és alkalmassint bizonyíthatónak tűnik, hogy *minél előnytelenebb* egy társadalmi kategória helyzete, annál *inkább elismeri* és támogatja a hierarchikus berendezkedést. De ha ez nem is bizonyulna teljes körben érvényesülő, közvetlen összefüggésnek, a munkások tömeges tekintélyelvűségének sokszorosan regisztrált jelensége felfogható, mint egy ilyen tendencia tanúbizonysága (Jost 2017).

6) A rendszerigazolással, mint motivált megismeréssel, nemcsak analóg módon rokonítható, hanem Jost és Kruglanski szerint lényegi tartalmi átfedésben áll a *konzervatív* ideológia (Jost, 2003, pp. 525–690.). Az az erős előfeltevésük, hogy a társadalom fejlődése hosszú távon, végső soron az egyenlőtlenségek leküzdése irányába mutat. Ennek a folyamatnak vannak úttörői és kerékkötői, szerintük a demokrácia kereteiben ez utóbbi szerepet töltik be a konzervatívok, akik a különbségek fenntartása mellett érvelnek és szállnak síkra.

7) A rendszerigazolás általában, és a konzervativizmus sajátosan mind közrejátszanak abban, hogy érzékeljük és felismerjük, hogy a társadalmi viszonyokat *értékelő ideológiák* járnak át a közgondolkodást. Időszakos látszat volt a világszerte közöti feszültségek enyhülése, az ún. békés egymás mellett élés idején, hogy az ideológiák kora véget ért, Jost szerint „vége van az ideológiák végének” (Jost 2006).

8) A konzervatív eszmerendszer elfogadására bizonyos személyiségjellemzők hajlamosítanak, mint ahogy úgymond liberális ellenpólusának is vannak pszichológiai jellemzői. Ezek az *eltérések a köznapi magatartásban* és kialakított környezetben is kiütözköznének (Carney, Jost, Gosling és Potter 2008) amint közfigyelmet és többek ingerült reakcióját kiváltó írásukban Jost és munkatársai ezt empirikus alapon illusztrálták. (Az ellenoldalt itt ugyan címkézzhetik liberálisnak, de épp ideológiai vonatkozásban ez a két tábor nem minden téren áll egymással szemben: a gazdasági különbségek létjogának és értéktartalmának elismerése lényegi ponton közösséget is teremt közöttük.) (Jost, Blount, Pfeiffer és Hunyady 2003a)

A vázlatosan bemutatott gondolatrendszer és a világszerte gyűjtött tekintélyes tapasztalati tényanyag tükrözi, hogy a rendszerigazolás elmélete egy integratív és nagy kisugárzású szellemi vállalkozás. Érintőlegesen sem lehet felsorolni, hogy hány és hányféle felfogás között ver hidat és hozza őket közös nevező-

---

<sup>3</sup> Az elmélet centrális gondolata, hogy a rendszerigazolás a társadalmi egyenlőtlenség elfogadását szolgálja: Jost, Pelham, Sheldon és Sullivan 2003, Kay, Jost, Mandisodza, Sherman, Petrocelli és Johnson 2007.

re.<sup>4</sup> Természetes, hogy egy ilyen nagy vonzerejű és expanzív gondolati irány számos ponton jelent intellektuális kihívást, és ösztönzően hat ellenvélemények kinyilvánítására és kimunkálására.

A rendszerigazolás elmélete fontos tudománytörténeti előrelépés, amint megragadja az egyénnek a társadalmi viszonyrendszer egészére irányuló felfogását és attitűdjét, ami aztán összegezve a rendszer érzelmi elfogadottságának és legitimitást kölcsönző igazolásának társadalmi összképét nyújtja.

Számunkra ezen elmélet különösen sokat mond, ha akár itthon az *irracionalisnak tűnő* rendszertámogatás *racionalis magyarázatát* keressük, különös tekintettel annak tömeges jelentkezésére (amelynek volumenét az ún. csoportattribúciós hiba csapdájába esve talán el is túlozzuk). E nézőpontból paradox, hogy Jost és munkatársa, Cichocka a régióban (és annak ékes példájaként Magyarországon) szokatlanul erőtlennek minősítik a rendszerigazolás jelentkezését, és kirívóan túlnyomónak találják a rendszerrel szembeni kritikai atmoszférát (Cichocka & Jost 2014). Jóllehet kiindulópontjuk az volt, hogy a rendszerigazolás a hierarchikus viszonyokat elfedő „hamis tudat”, az ellentétébe való átfordulást mégsem a társadalmi tisztánlátás méltányolható jelentkezésének tekintik, hanem valamiféle *posztkommunista utóhatásnak*, amely egyfelől beágyazódik a lokális *panasz kultúrába*, másfelől *tanult tehetetlenségre* vezet politikai téren.<sup>5</sup> Nem vitás, hogy az úgynevezett kommunizmus mély és ellentmondásos nyomokat hagyott a régió társadalmában. A szocializmus eszméit kompromittálva Marxhoz, Leninhez és Sztálinhoz köthető három dogmát hirdetett és követett: a munkásosztály történeti megváltó szerepét, az osztályuralmat képviselő és kiváltó párt diktatúrát, és a bolsevik világhatalom birodalmi politikájának szolgálatát és kultuszát. Ez próbára tette a régió lakóinak életképességet és tartását. Többek között olyan felejthetetlen eredménnyel, mint a nagyhatalmi alkuk ellenére fellobbanó, és a világ közvéleményét újrhangoló magyar 56, vagy a bolsevik uralom alapjait munkásmozgalmi eszközökkel és szívóssággal kikezdő lengyel Szolidaritás megjelenése. (Ezek kezdeményező ereje, emberi tétje, morális alap-

<sup>4</sup> Nyilvánvaló a gondolati kapcsolódás a személyes és társadalmi helyzet idealizálását tárgyaló elméletekkel, lásd: az igaz világba vetett hit, a protestáns munkaetikafelfogás, a meritokratikus társadalomkép, és így tovább. A sztereotípiák funkcióinak elemzése – különös tekintettel a társadalom életében játszott szerepükre – átfedő megfontolásokat eredményez. A társas-társadalmi összehasonlítás sokat tárgyalt mechanizmusai és elméleti rendre mind relevánsak a rendszerigazolás nézőpontjából, különös tekintettel a viszonyok igazságosságának megítélésére. Mint ahogy a kognitív diszsonancia elméletének relevanciájához sem fér kétség, ha annak érvényességi körét az elkötelező tettekről kiterjesztjük az elfoglalt helyzetek igazolására is.

<sup>5</sup> Cichocka & Jost 2014 különösen 16–19. – A gondolatmenet további kibontása, hogy a rendszerigazolás bizonyos szintje feltétele az aktív közéleti-politikai részvételnek, Cichocka, Górska, Jost, Sutton és Bilewicz 2017.

ja épp oly megkérdőjelezhetetlen, mint az amerikai demokrácia dicsősége, a vietnámi háború elleni korszakos fellépés.) A rendszerigazolási elméletek érvényesülését és érvényességét vizsgálva természetesen kitüntetett figyelmet érdemelnek a régiók közelebbi s távolabbi történeti sajátosságai.

## 2) Történeti-kulturális különbségek és hazai sajátosságok

A rendszerigazolás elméletének mondanivalója egyetemes, ám szisztematikusan gyűjtött tapasztalati alapja a haladott világra terjed ki, gondolati fogantatásának ideje és helye az ezredforduló Amerikája. Az elmélet *történeti kötöttsége* megnyilvánul abban, hogy a) A történeti fejlődés mozgásirányát explicit módon a társadalmi *egyenlőség* kibontakozásában jelöli meg, melynek terén az Egyesült Államok világraszóló eredményeket könyvelhet el politikai, borszín szerinti, nemi és fizikai állapotot érintő viszonyok terén, eltekintve az ellenkező irányba mozgó jövedelmi és vagyoni viszonyoktól. b) Épp az a kulcsproblémája, hogy a társadalmi egyenlőtlenséget a *többségi érdekek* ellenében miért és miként konzerválja a közgondolkodás és az előrehaladást fékező ideológia. c) A konfliktusok dinamikájával a stabil *demokrácia keretei között* számol. d) Úgy véli, az emberek céljait és eszközeit a *kilátások észlelt valószínűsége* nagyban befolyásolja, az azonban számukra valószínűtlen, hogy jogaik gyakorlásában korlátoznak, vagy ezért retorzió érne őket. e) Így az elmélet egy gazdasági húzóerőt képviselő, világháborúkban próbált, szuperhatalmi pozíciót élvező sikeres társadalom *öntudatával és összefogásával* szembesül és szembesít (legalább is így volt ez az ezredforduló évtizedeiben).

Ettől merőben *eltérő hazai* társadalmi-történeti összképet vázoltam fel, amikor 2002-ben – akadémiai székfoglaló előadásomban – első alkalommal szisztematikusan foglalkoztam a „kontraszelekció élménnyel”, mint a rendszerkritikus közgondolkodás jellegzetes jelentkezési formájával: „.....itt van előttünk az egyre erjedő Kádár-kor társadalmi típusainak – többségünk által még jól ismert – kavalkádja. A tsz-tag, aki a háztáji hasznából soha nem látott mértékben gyarapodik, s a munkás, aki a gyár eszközeivel – az egykori műszóval élve – fusizik, hogy megpróbálja a vidéki osztályostárssal, úgyis mint a társadalom hivatalosan kijelölt vezető ereje, legalább lépést tartani. A népből jött értelmiség, amely az önépítés belső kínjaival szenved meg intellektuálisan felívelő, anyagiilag helyben járó pályáját, s a tápáskodó középosztály, amely leküzdhetetlen vegetációként bújik elő az omlatag rendszer minden repedéséből, s lesz újra tisztségviselő, hivatalnok, ha kell akár pártbürokrata. A funkcióját veszített, s a hatalom éltető nedvei híján fonnyadásra kárhoztatott pártapparátus, s az iskolázott mozgalmi ember, aki szemünk láttára vedlik át mind szélesebb látókörű gazdasági menedzserré.

Ez a társadalom indul előbb kicsit bizonytalan léptekkel, majd tolong át, egymást is tiporva a rendszerváltás kapuján. Sokan későn eszmélnek, hogy mit is

jelent a kollektív tulajdon deklarált csődje, s a sok okos műszó a deregulációtól a kompenzációig át a privatizációig. Az alsó-középosztályi szintre leszorított egyéni jövedelmekből szédítő sebességgel nemzetközi partnerségre érett milliárdos vagyonok támadnak, jönnek s mennek vállalkozók, akik önerő híján reszketeg, vékony kezekkel nyúlándoznak az állami emlők felé. Jön a külföldi munkaügyi tanácsadó cég, hogy a vastagujjú kohászt felkészítse a finomművű háztartási automaták javítására, s a New York-i éjszakát megszegyenítő számban fekszenek a téli utcán mélyre süllyedt embertársaink. Előtűnnek az „új szenvedők”, akiknek testén a múlt szenvedéseitől most nyílnak sebek. Berobban egy dinamikus új generáció, amely – nem mást – ezt az átmenetet ismeri, eszesen ennek mesterfogásait tanulta meg, s tudja, hogy a metsző szó fegyver. Egy kígyóbüvőt megszegyenítő erővel szuggerálja a pályán maradt 50-esek s korosabbak felé, hogy ők a múlt örökösei. S ezzel identitás-gerjesztő nagy pszichológiai szolgáltatást tesz nekik, mivel egyébként már azt se tudnák, hogy fiuk vagy lányok, hogy hittek-e a szocializmusban, vagy ők morzsolták fel, hogy maradt-e homályos emléküik a társadalmi szolidaritásról, vagy mindig is arra törekedtek, hogy az emberi természet örök törvényeit követve kis magánvagyonot halmozzanak fel. Így aztán a társadalmi-politikai életben megjelent és kikristályosodott a generációs tagolódás teljesítmény-értékektől gyanúsán mentes meghatározó szempontja.” (Hunyady, 2002, pp. 425.).

Az egykor kiszínezett és poentírozott helyzetkép a rendszerváltás nagy történeti fordulatáról hozzájárulhat, de nem elégséges a társadalmi közérzetben jelentkező sajátosságok megértéséhez. Ezek gyökerei *mélyebbre* nyúlnak vissza és következményei *tovább* vezetnek. a) Ebben a Baltikumtól a Balkánig terjedő puffer-régióban viszonylag korán érzékelhetővé vált, hogy a *világháború végének vége* közeledik, a rendszerek világrendszere felbomlik. b) Nemcsak az egyenlőség gondolata kompromittálódott az úgymond kommunizmus térhódításával és összeomlásával, hanem magát a *fejlődés perspektíváját kikezdi* a múlt. A globális verseny világtól való visszahúzódás ezernyi jele közt ott van a település-határra rovásírással kitett helységnév, a Horvátországot is inkorporáló Nagy-Magyarország emblémák és irodai térképek sokasága, a parlamentbe táncra invitált táltos, a keleti rokonság és szellemi közösség hangsúlyozása, a kereszténység előtti pogány, és a bástyaként keresztény-védő vitéz magyarok kultusza. c) Az önállóságát 1526 után elvesztő ország évszázadokig az államát sem érezhette sajátjának, a feudalizmus hosszú élete beárnyékolta még parlamentarizmusát is, aminek groteszk végkifejlete volt, hogy a trianoni békével néhány évtizedre visszanyert szuverenitása idején a császárt és királyt szárnysegédjével pótolták. A demokráciának *csak elvetélt kezdeményei* voltak '18-ban, '45 után, '56 heteiben, érlelő tapasztalata nem. d) A *vagyon- és jobbiztonságot* itt sokszorosan megtépázta a 20. század, melynek során a soknemzetiségű ország példátlan méretű terület- és vagyonvesztést élt meg, majd maga is rabolta a zsidó vagyon, a

világháború idején megingott németiséget kisémmizte, és javak nélkül menekült magyarokat telepített helyükre. A nagybirtokon és nagytőkén túl egzisztenciálisan felmorzsolta a középosztályt is, majd a rendszerváltáskor elherdálta, és hagyta magánkézbe venni az állami tulajdont, munkateljesítményüktől függetlenül sorsukra hagyta a munkavállalók tömegeit. *e)* Ilyen körülmények között – melyeket képtelenség pusztán a posztkommunista kategóriával jellemezni – könnyűszerrel elképzelhető, hogy *félresiklik* a rendszerváltás szociális, majd piacgazdasági demokrácia *programja*. Lehámlik „a nép fiainak” egy uralomra törő csoportjáról, amelyet az egymást váltó liberális, demokrata, polgári, nemzeti és keresztény címkék kevésbé jellemeznek, mint a kommunista múlttól, a túlélő riválisoktól és rendszerváltáskor leszakadó néprétegektől való tudatos elhatárolódás. 2010 korszakos fordulata után a bennfentes nép- és jogismeretre egyaránt építő rendszernek többféle olvasata van. Így az is, hogy legfőbb ambíciója a politikai és gazdasági hatalom kisajátító koncentrációja, mindennemű kontroll kiiktatása, az indulatokra és indulatokkal játszó kommunikáció, az uralkodás vágya a múlt és – a kormányzat nyomait majd megőrző – jövő felett. A legfájdalmasabb aggály mindemellett az előnytelen helyzetű, kiszolgáltatott és esendő rétegeknek kegyetlenül következetes *leszorítása* és megfosztása az egyéni és közös megküzdés lehetőségeitől, nem utolsósorban az oktatás révén végbemenő társadalmi mobilitástól. Ha ebben van igazság, akkor a rendszerigazolás általános tendenciájának itt e társadalmi-kulturális közegben összehasonlíthatatlanul kevesebb a fogódzója, mint az Amerikai Egyesült Államokban, sőt ezzel szemben kifejezetten rendszerkritikus érzések és megfontolások jelentkezése várható.

### 3) A rendszerattitűdök vizsgálatának tapasztalatai Magyarországon

A rendszerigazolás elméletét a haladott világra kiterjedő széleskörű leíró és kísérleti vizsgálatok jellemzik, a rendszerkritikai véleményalkotás után nyomozó saját kutatásainkat inkább úgy jellemezhetjük, mint *történeti folyamatkövető mélyfúrások* sorozatát. Eredményeit ez alkalommal 10+2 tézisben foglalom össze.

1) Nem fér kétség ahhoz, hogy e régióban – hazánkban különösképpen – kevésbé boldog és inkább elégedetlen a közhangulat, benne a megélt társadalmi viszonyok, *nota bene* az emberek észlelt közhangulata jelenik meg – nálunk *elkeseredett és elkeserítő* tartalommal (Hunyady 2010, 2013b).

### Magyarország hívószóra születő gondolattársítások

A haza, otthon, lakhely után

44% bizonytalanság, kilátástalanság, létbiztonság hiánya

23% szegénység, nélkülözés

20% szomorúság, félelem

### Az emberek érzései hívó szóra

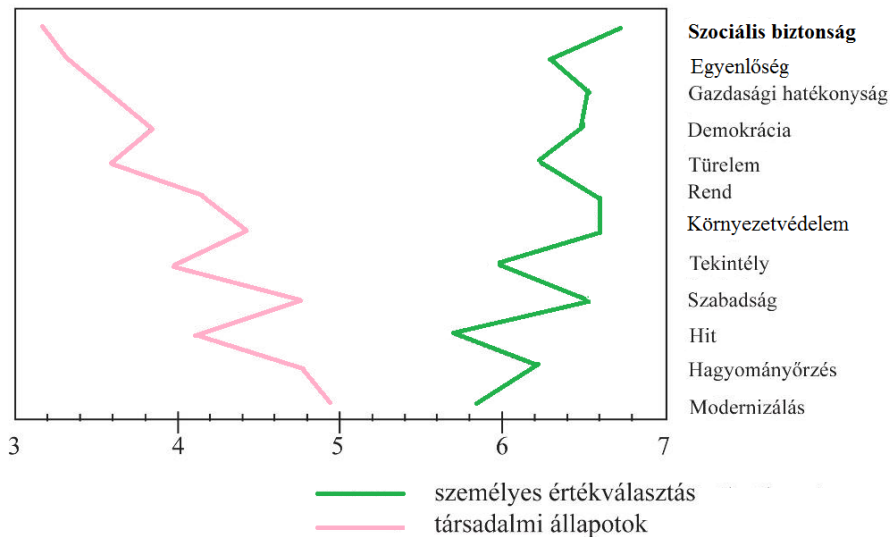
47% pesszimizmus

20% félelem a jövőtől, a munkahely elvesztésétől

16% anyagi bizonytalanság

1. táblázat: Spontán gondolattársítások (2012-es adatfelvétel 1000 fős országos reprezentatív mintán, a százalékszámok az adott válaszkategória előfordulási gyakoriságát tükrözik a válaszadók körében)

2) A rendszerigazolás elmélete nagy jelentőséget tulajdonít a *biztonság* keresésének és érzetének, ami teljes mértékben igazolódott a rendszerváltást követően hosszú évek során rendszeresen végzett értékvizsgálatainkban.



1. ábra: A személyes értékek és a társadalmi állapotok feszültsége (2012-es értékvizsgálat 1000 fős országos reprezentatív mintán)

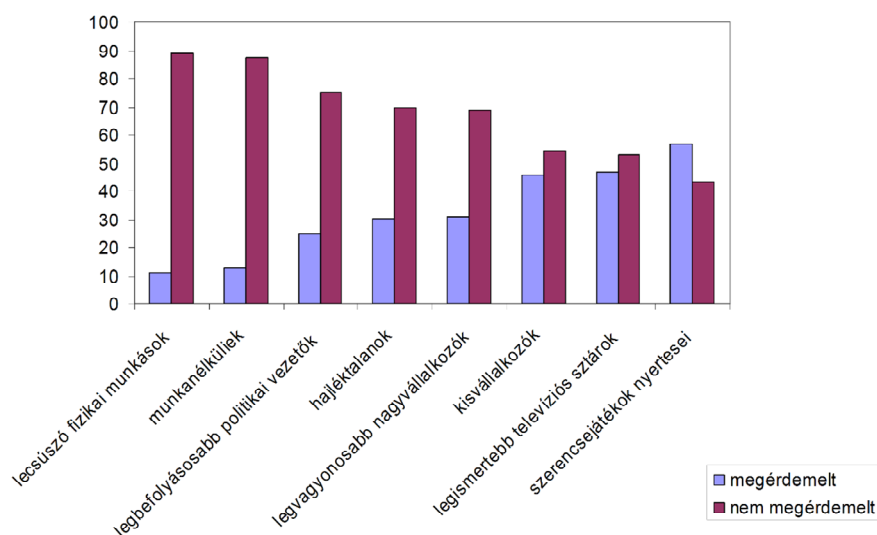


A szociális biztonság mellett több preferált érték – így a rend –előkelő helyet foglalt el az értékek rangsorában, ugyanakkor az értékek valóságos érvényesüléséről érdeklődve épp ezzel – és az egyenlőséggel, gazdasági hatékonysággal, demokráciával, toleranciával – kapcsolatban találtuk a *legnagyobb feszültséget* (mért diszkrepanciát) a kívánalmak és a vélt társadalmi közállapotok között (Hunyady 2013a). A szociális piacgazdaság ígérte az egymást forgószínpadszerűen váltó kormányok nem váltották valóra, a szociális biztonság elvesztésének döntő szerepe volt abban, hogy spirálban futott le a pártok értékelése (Hunyady 2010b). A rendszerváltás által hozott szabadság, így a (kezdetben szélesebb pártkínálatból való, utóbb a szocialisták és FIDESZ közötti, végül szinte magában a FIDESZ-re eső) választás öröme nem nyújtott kárpótlást az egzisztenciális biztonság elvesztéséért.

3) A rendszerváltás – vagy az aktív jelleget kiemelő rendszerváltoztatás – Jost várakozása szerint az állapotok stabilitásának és a normáknak a megingatásával hangulatrontó hatást vált ki (Cichocka & Jost 2014). Saját sztereotípiavizsgálataink ezt a diákok homogén mintáinak gondos egybevetése alapján messzemenően igazolják. Ennek fontos tartalmi mutatója a társadalmi és nemzeti *kategóriák csökkent értékelése*, nemcsak ideológia-érzékeny kategóriák esetén, hanem minden tekintély-figura (így a hivatali vezető vagy az apa) jellemzésében is. Kiemelten fontos a saját nemzeti kategória szembeötlő értékcsökkenése, amelyre kihatott az is, hogy e változás révén a „magyar” nemzeti kategóriája a „szovjet blokk” viszonyítási keretéből átkerült Európa országainak tágabb és igényesebb körébe (Hunyady, 1996, pp. 107–176.).

A nemzeti és társadalmi kategóriák sztereotip jellemzésének vannak mérésel kimutatható sematikus alkotóelemei: belőlük pedig nálunk – úgy tűnik – társadalomkritikus alapállás olvasható ki: *minden* kategória *hibádzik* valamiben, ezzel és ennyiben illeszkednek egy összképbe. Vegyük három társadalmi sztereotípiát, a középiskolások szenzitív korcsoportja szerint: a paraszt becsületes, de nem művelt, a tanár művelt, de nem tetterős, a menedzser tetterős, de nem becsületes (Hunyady 1996). Ez utóbbinak tulajdonképpen mása az általam többször felidézett, emlékezetes jellemzés a nagyvállalkozóról és a hajléktalanról 2001-ből: ki ne ismerné el a nagyvállalkozó előnyét minden tekintetben, egyetlen kivétellel: kevésbé becsületes, mint a hajléktalan (Hunyady 2002). Az egyedi eset általánosítható: a rendszerváltó Magyarországon az új elit, a domináns csoportok képe *morális szempontból kérdéses*, hibádzik, anyagi és társadalmi kiemelkedésük szél-sebessége morálisan hitelteleníti érvényesülésüket. „Az érték és realitás megélt ellentétéhez hozzátartozik, hogy *sikerés és kárvallott csoportokról* konkrétan is kikértük a kérdezettek véleményét: „kiérdemelték-e munkájukkal és magatartásukkal a mai jó vagy rossz helyzetüket?” 90%-hoz közelítő arányban tagadják ezt a „lecsúszó fizikai munkásokkal”, a „munkanélküliekkel”

kapcsolatban, némileg leszakadva, de 70% táján elutasítják ezt a „hajléktalanok” vonatkozásában is.



2. ábra: A megérdemelt-nem megérdemelt helyzet (%-ban) 600 fős rétegzett minta válaszai 2007 és 2008 fordulóján

Ez utóbbiakhoz hasonló mértékben, arányban kérdőjelezzik meg az *ellenpont* a „legbefolyásosabb politikai vezetők” státusát, illetve a „legvagyonosabb nagyvállalkozók” érdemeit. Erősebben, szinte fele-fele arányban megoszlanak a vélemények a „kisvállalkozók” és a „legismertebb televíziós sztárok” tekintetében. Ha belegondolunk, kifejezetten groteszk, hogy még legtöbben (57%-ban) a „népszerű szerencsejátékok nyertesei” esetében látnak megfelelő kapcsolatot a „siker és érdem között” (Hunyady, 2010, pp. 246–247.).

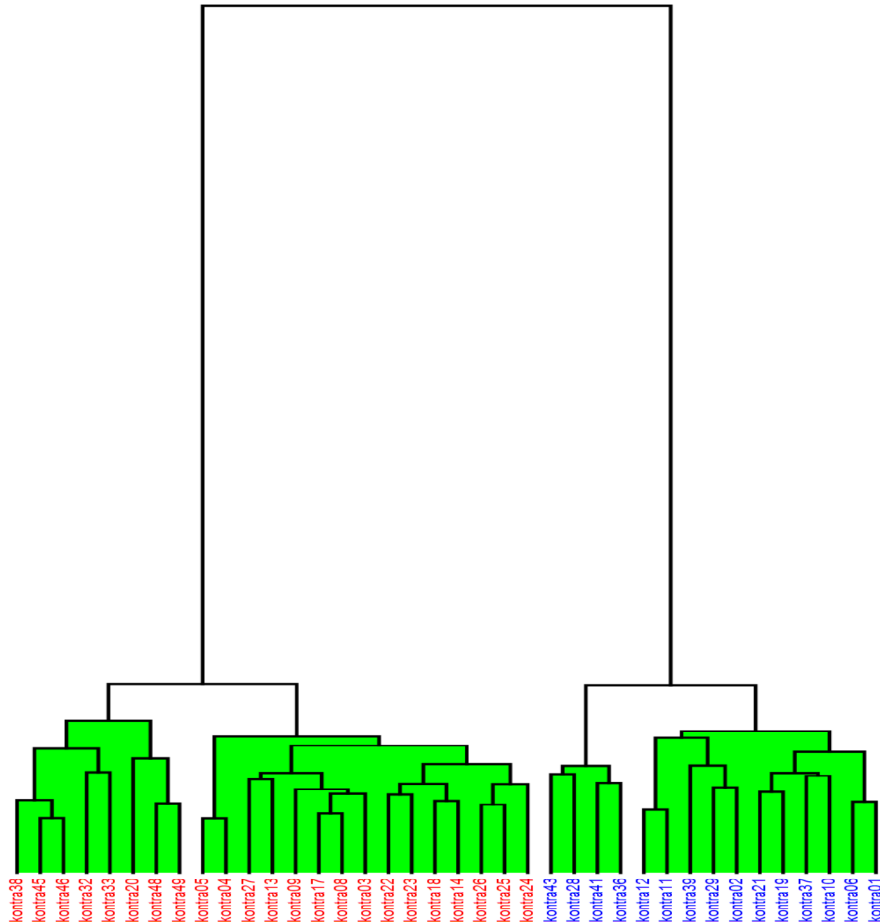
Ennek a felismerésnek a jegyében számoltam a köznapi társadalomképben egyfelől az elért siker, státus, másfelől a tulajdonított emberi, morális értékek szétválásával és szembefordulásával, amikor 2002-ben kidolgoztam és bevezettem egy 50 tételből álló skálát a rendszerattitűdök vizsgálatára.

- Kontraszelekció:
  - k46 Az kerül felülre, aki túljár a többiek eszén.
  - k38 Ki minél magasabban van, annál inkább visszaél a helyzetével.
  - k26 Aki tisztességes, az szegény marad.
  - k4 Nem azok élnek jól és azok megelégedettek, akik ezt megérdemelik.
  
- Rendszerigazolás:
  - r37 Az eredeti gondolkodású, bátor és munkabíró emberek a gazdasági verseny győztesei.
  - r28 Aki az utcára kerül, az azért többnyire meg is érdemli.
  - r39 Gyönyörködni tudok a gazdag, boldog és szép emberekben.

2. tábla: *Illusztratív tételek a kontraszelekció és rendszerigazolás alskálákhoz*

A tételek között szerepeltek rendszerigazoló állítások és a rendszerkritika rossz társadalmi közérzetet kifejező, elmarasztaló ítéletei is. A rendszerigazolás az az álláspont, mely szerint a személyek közötti, illetve a társadalmi kategóriák közötti hierarchikus viszonyok megfelelnek az értékeiknek, emberi kvalitásaik és teljesítményük különbségeinek, tehát a rendszer igazságos. Ennek ellenpontja lenne már az is, ha az értékek és státusok viszonyát pusztán esetlegesnek vagy rendezetlennek nyilvánítanánk. De tovább feszítve a húrt, felkínáltuk azt a végletet is, hogy az értékek, emberi kvalitások és teljesítmények reciprok módon jelennek meg a státus-hierarchiában, különösen morális szempontból a magas és alacsony státusúak helycseréje lenne „igazságos”. Ezt neveztük „*kontraszelekció élménynek*” és a kontraszelekció lett a rendszerattitűdöt mérő kétpólusú skála-rendszer névadója (Hunyady 2002, 2010, pp. 45-90.). Eleve ambivalenciával számoltunk és több dimenzióban próbáltuk meghatározni a vizsgált személyek mentális pozícióját. A nézetrendszer felderítésére számos alkalommal, közöttük 2010 előtt és után, 4–4 országos reprezentatív mintán került sor (Hunyady 2015).

A megközelítési szempontokban gazdag megállapítások fogadtatásában rendre – egészen elenyésző különbségekkel – *ugyanaz a válaszstruktúra* jelenik meg. Kereshetjük a lineáris összefüggéseket tükröző faktorszerkezetet, az elsődleges elemzés által felszínre hozott faktorok vizsgálatról vizsgálatra azonosak. Az ezek alapján képzett alskálák belső kohéziója statisztikai értelemben megnyugtató. (A kutatások összevont 5600 fős mintáján a rendszerkritika alskálájának Cronbach alfa értéke 0,84, a rendszerigazolásé 0,70.) Ha a nézetrendszer szerkezetének vizsgálatára adekvátabb klaszteranalízist végzünk, akkor is világosan elrendeződő megállapítás-nyalábokkal fogunk találkozni, amelyek a vizsgálatok sorozatában rendre visszaköszönek.



3. ábra: A kontraszelekció skála tételeinek klaszterei

Az ábrán a megállapítási tételek függőleges vonalát keresztvonalak fűzik össze, minél szorosabb a kapcsolatuk annál alacsonyabban. Két klasztert látunk, mindegyik két szoros tömböt ölel fel. A baloldali klaszter a rendszerkritika tételeit fogja össze hiánytalanul. A szélső, kisebbik blokkja a fent-lévőket bírálja és a kiválasztódás esetlegességét kárhóztatja, a nagyobb blokkja a kontraszelekció, az igazságtalanság és a maffia-uralom vádját fogalmazza meg. A jobboldali klaszter a rendszerigazolást jeleníti meg, belső, kisebb blokkja a társadalmi különbségek indoklására kedvvel mutat rá, a szélső, nagyobb blokkja a vezetők iránti bizalomnak és a jó kilátások optimizmusának ad hangot.

4) A kontraszelekcióra vonatkozó, kiélezetten rendszerkritikus tételek fogadtatása egymással *összefügg*, míg ezektől *elkülönül* a viszonyokat elfogadó, rendszerigazoló állítások köre s ezek fogadtatása.

5) A hierarchikus viszonyok aktuális igazolása, illetve – alapvetően morális – kritikája szervesen összefonódik a *jövővel kapcsolatos* várakozásokkal.

• Pesszimizmus:

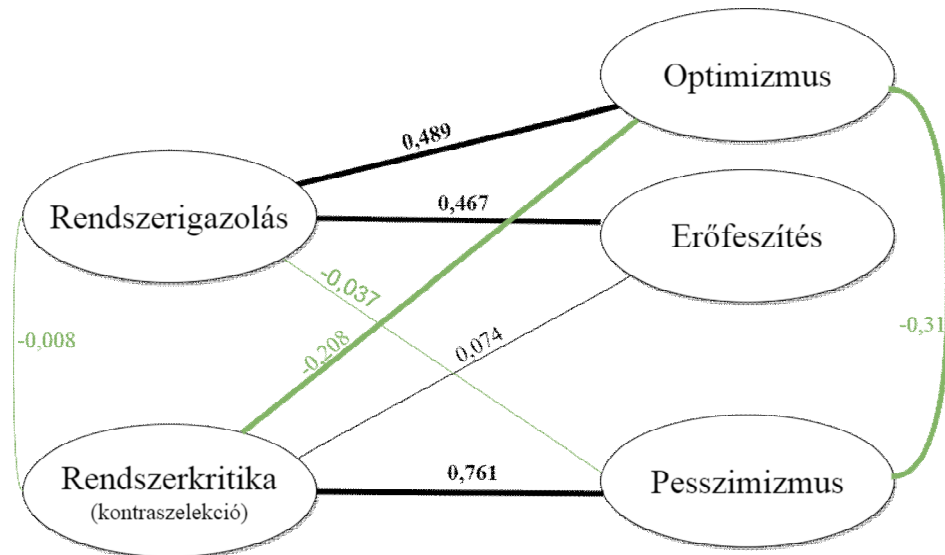
- p8 Az ember azt hinné, hogy már nem lehet rosszabb, de mégis egyre tovább süllyed a társadalom.
- p14 A gazdagok gazdagodnak, a szegények csak szegényednek.
- p13 Ez az ország a maffiózók paradicsoma.

• Optimizmus:

- o11 Bízom a népben, hogy a legjobb vezetőket választja meg.
- o29 Az emberek többsége ma sokkal optimistább, mint volt valaha.
- o2 Soha ilyen elégedett és bizakodó nem voltam mint manapság.

*3. táblázat: Illusztratív megállapítások  
a pesszimizmus és optimizmus alsókálákhöz*

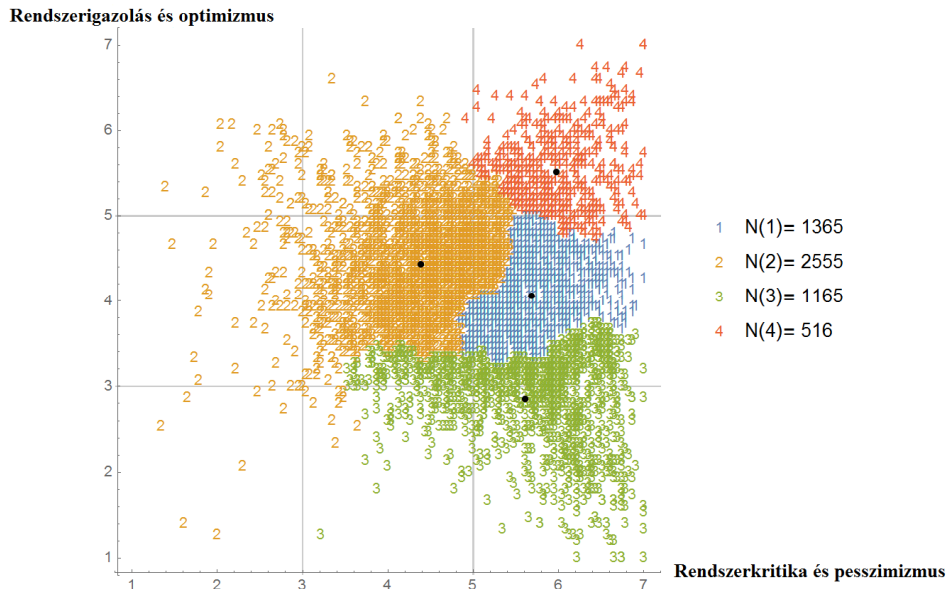
A rendszerigazolás egyértelműen és kizárólagosan a pozitív várakozások optimizmusával társul, tartalmilag mintegy szimmetrikusan a rendszerkritika velejárója a jövő negatív képének pesszimizmusa. E két gondolkör belső egysége és egymástól való szétválása a közgondolkodás lényeges tartalmi jellemzője.



4. ábra: A kontraszelekciós alszkalák kapcsolatrendszere

Ha a faktoranalízis alapján alszkalákat képezünk, bemutathatjuk az indexeik között mért együtt járások értékeit. A rendszerigazolás és rendszerkritika között gyakorlatilag nincs kapcsolat, az optimizmus és pesszimizmus viszont szignifikáns negatív korrelációban áll. A rendszerigazolás egyértelmű pozitív kapcsolatban áll az optimizmussal és azzal a tételsorral, mely szerint erőfeszítésünkön múlik a siker. A rendszerkritika és a pesszimizmus kapcsolata valamennyi közül a legerősebb. A rendszerkritika és az optimizmus negatív kapcsolata még számottevő, egyebekben a két változócsoporthoz halványak és erőtlene az összefüggések.

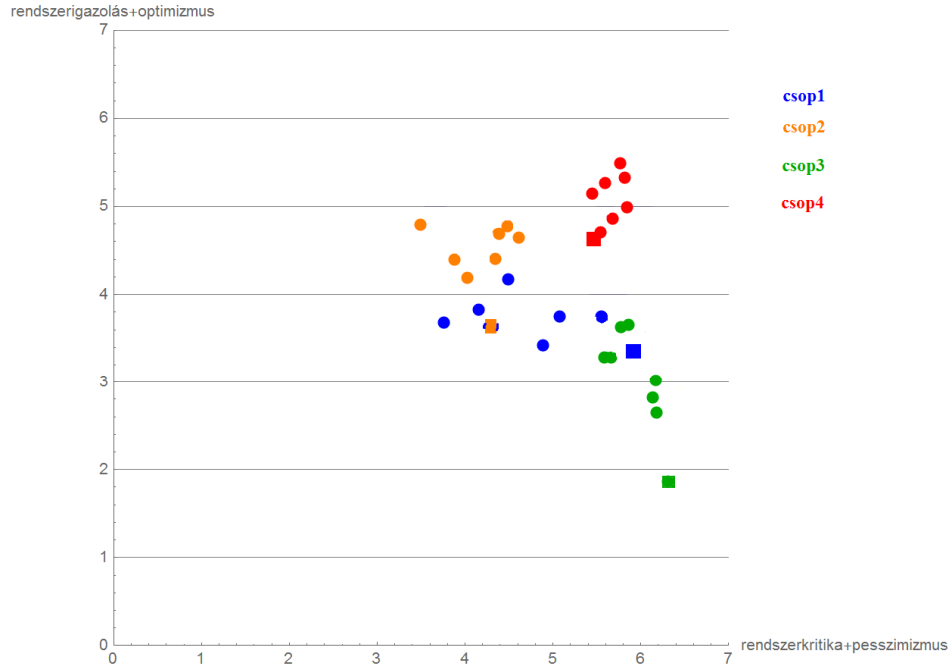
6) A rendszerrel kapcsolatos attitűd ambivalensnek bizonyul, két egymással össze nem simuló komponense többé-kevésbé *kötetlenül kombinálódik*.



5. ábra: A nyolc vizsgálat teljes populációjának klaszterei

Ez láthatóvá is válik, ha vizsgálatonként, vagy a vizsgált teljes populációt tekintve az összes személyt a tételszerű megállapításokra adott válaszaik alapján – előre megszabott számú – négy klaszterbe soroljuk. A személyek elrendeződése látványosan mutatja, hogy a két attitűdkomponens magas és alacsony értékei milyen módon és mértékben kombinálódnak, a nézet típusoknak hol húzódik a tartalmi határa, akár e határok, akár a prototipikus képviselő helye hogyan módosul, illetve mennyire szilárd az időben egymásra következő vizsgálatokban.

Mint láthatjuk a különböző nagyságú csoportok között egy van, amely a rendszerkritika tekintetében – e vízszintes koordinátán – közepes szinten áll, a többi három kifejezetten magas értéket kap. Ez a három csoport a rendszerigazolás függőleges koordinátáján vesz fel magas, közepes vagy alacsony értéket. Az igazolás és kritika erőteljes elfogadása logikailag nem kizárt (a tételek elvben megférhetnek egymás mellett), de érzelmi töltete ellentmondásos (hasadt tartalma lehet például a lesújtó összkép mellett jó példák és katartikus változások feltételezése), de bizonyos mértékig alighanem az igen-mondás válaszbeállítottságának a terméke. A rendszerigazolás semlegesbe hajló képviselői együttesen szép számmal vannak, egy (sárga) részük lényegében ezt a kitérő mentalitást képviseli a rendszerkritika tekintetében is, másik (kék) részük viszont kifejezetten kritikus. A rendszerigazolást elutasító, rendszerkritikát valló konzekvens csoport képvisel egy markáns tartalmi álláspontot.

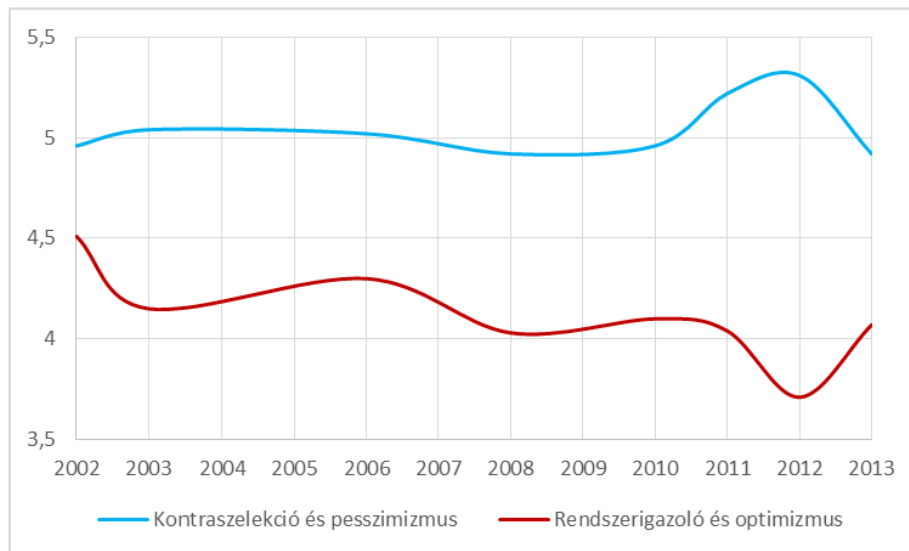


6. ábra: A klaszterek középértékei 4 év vizsgálataiban,  
a ■ jel a 2012-es év kirívó értékeit jelzi

Ha egy futó pillantást vetünk az országos reprezentatív mintákon végzett 8 kutatás adataira, láthatjuk, hogy az azonos alapon és módszerrel képzett válaszadó csoportokat reprezentáló *középérték* rendre egymás szomszédságában helyezkedik el, tehát a minták és az időpontok különbözősége ellenére jól rokonítható. Az egyetlen mérvadó kivétel – amint erre visszatérünk – a 2012-es év, amikor is a csoportok reprezentációja – jól értelmezhető módon – elmozdult: technikai nyelven szólva a kék csoport rendszerkritikai irányba radikalizálódott, a sárga és a zöld csoport közepes, illetve gyenge rendszerigazoló hajlandósága tovább esett.

7) Az országos reprezentatív mintákon szerzett visszatérő tapasztalatok szerint a *rendszerkritika-pesszimizmus* tételeinek fogadtatása egyértelműen *kedvezőbb*, mint a rendszerigazoló-optimizmus álláspontjának elfogadása.





7. ábra: A rendszerattitűd-összetevők alakulása 2002-2013 (Hunyady, 2016.)

E kettő viszonyában az idők múltával vannak hullámverések, de töretlenül domináns a negatív megítélés és közérzet: az összevont nagymintán e különbség – melynek hátterét az eddigiekben több szempontból analitikusan vizsgáltuk – a 7 fokú skálán rendre megközelíti, sőt meg is haladhatja az 1 teljes fokot.<sup>6</sup>

8) A rendszer-attitűd összetettsége, de domináns minősége is *konszenzuálisnak* mondható – amint ezt az eddig kapott összkép sugallja, és amint ezt megállapíthatunk, hiába keresve a társadalmi viszonyokban elfoglalt hely különbségeit. A rendszerigazolás és rendszerkritika tekintetében lehet különbség a politikai kormányzat támogatóinak és ellenzőinek felfogása és közérzete között, de ez az aktuális hatalmi szituációnak megfelelő eltérés csak árnyalatnyi. A rendszerigazolás elméletét mindenekelőtt az támasztaná alá, ha a rendszer alapvető igényléséhez csatlakoznának a hierarchia alján lévők is, ehelyett ebben a történetikulturális atmoszférában a *fenn lévők* is alapvetően a domináns rendszerkritikában osztoznak. (Talán megengedhetjük magunknak azt az egyelőre körvonalatlan feltételezést is, hogy a rendszerek nemcsak a lenn-lévők ostromától vannak – osztályharcos logika szerint – veszélyben, hanem történetileg nem is oly ritkán veszélyeztetheti őket a fenn-lévők megosztottsága, vetélkedése, újrendezési kedve is...)

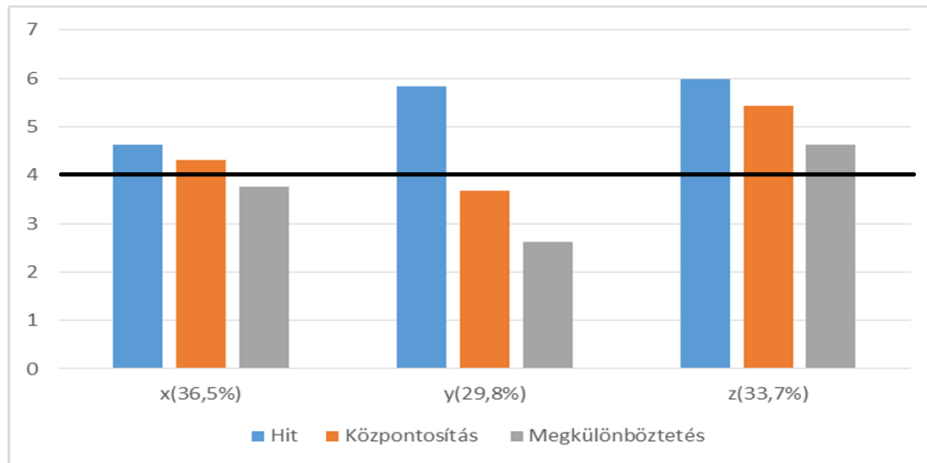
<sup>6</sup> A 2007-2008-ban mért különbség 2010 éles politikai fordulata után szemlátomást nem csökkent (Hunyady 2013a, 2015).

9) A demokrácia mibenléte, lényege és határai e forgandó időkben mind többeket foglalkoztatnak 2010 után, amikor a jog szociálpszichológiájának hazai kimunkálásához programszerűen nekiláttunk, a jogelvekre és a joggyakorlatra vonatkozó nézetek körében a *közkeletű demokrácia-felfogást* is vizsgálat tárgyává tettük (Hunyady 2015, 2016).

- Demokráciába vetett hit:
  - d26 A demokrácia ereje abban rejlik, hogy a kormányzatot lehet bírálni, és ha hibázik, akkor a szabad választáson le is válthatják az emberek.
  - d12 A demokrácia azt jelenti, hogy mindenkinek van joga és lehet véleménye, akár a többség akaratával szemben is.
  - d9 A demokrácia azt jelenti, hogy a többség akarata érvényesül.
- Hatalomösszpontosítás:
  - d24 Az ellenzéknek tudomásul kell venni, hogy a kormány a felelős az országért és nem szabad állandóan megzavarni a munkáját.
  - d23 Ha rátermett az ország vezetése, tartsa meg a hatalmat, a választás nem arra való, hogy mindig váltogassuk, kik vezessék az országot.
  - d22 Az emberek nagy többsége úgyse látja át az ország ügyeit, ezért aztán nem is lehet az ő véleményükre építeni a felelős politikát.
- Megkülönböztetés:
  - d3 Egyes embercsoportok egyszerűen alacsonyabb rendűek, mint mások.
  - d17 A kisgyerekeknek, betegeknek és öregeknek nem lehetnek ugyanolyan jogai, mint a felnőtt beszámítható, cselekvőképes embereknek.

#### *4. táblázat: Illusztratív megállapítások a demokrácia-attitűdök összefüggéseivel kapcsolatban*

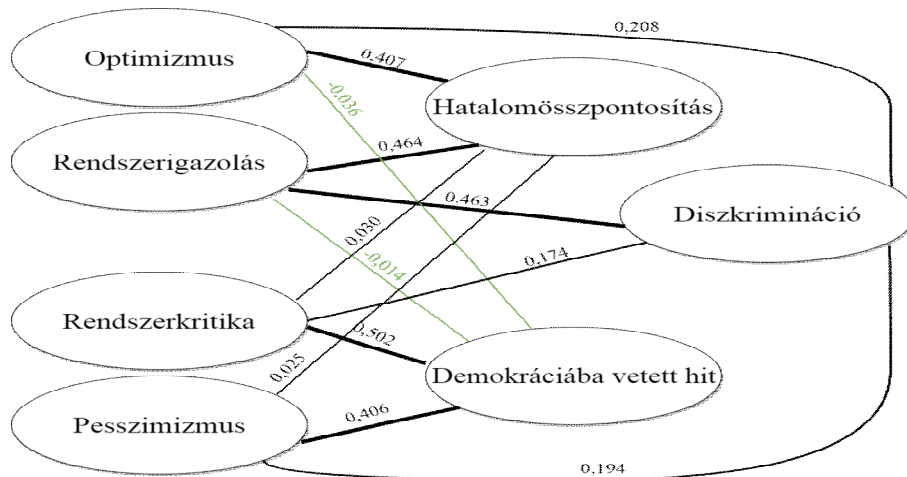
Három attitűdöt igyekeztünk megragadni, és ezek típusos együtt járását próbáltuk feltárni. Egyik a *demokráciába vetett hit* címkét viselte: a kérdezettek el tudják-e képzelni és igénylik-e egységben a többség uralmát és az egyéni szabadság védelmét (7 fokú skálán az összminta-átlaga 5,46). A másik attitűd a *kormányzati hatalomösszpontosítás* szükségességére és mértékére vonatkozott (4,45), míg a harmadik az állam *polgárai közötti különbségtétel* türesét és igényét fejezte ki (3,74). 2010 és 2013 között négy reprezentatív minta válaszai arról tanúskodtak, hogy kifejezett az egyetértés a demokráciába vetett hit tekintetében, a diszkriminációt viszont végső soron a magyar minták elutasítják.



8. ábra: A három nézetitípus gyakorisága és attitűdprofilja (Hunyady, 2016.)

A három komponens kombinációi közül a leggyakoribb a demokráciába vetett hit kinyilvánítása mellett a hatalomösszpontosítást is elfogadhatónak vallja (36,5%). Ennél kevesebben vannak, akik a demokrácia mellett egyértelműen és kiemelten hitet tesznek, és elhárítják a hatalomösszpontosítást (29,8%).

10) E négy évben ugyanezekben a mintákban tanulmányoztuk a rendszerigazolás-rendszerkritika alakulását is: a rendszerkritika-pesszimizmus változó a demokráciába vetett hittel, a rendszerigazolás-optimizmus változó viszont mindenekelőtt a kormányzati hatalomösszpontosítással, ám a társadalmi megkülönböztetéssel is szignifikánsan korrelál.



9. ábra: Kontraszelektív alskálák és a demokrácia-attitűdök összefüggései

Az alsókálak szintjére bontva a rendszerkritika valamivel erősebb, a pesszimizmus némileg gyengébb pozitív korrelációban áll a demokráciába vetett hittel, a rendszerigazolás némileg erősebb, az optimizmus gyengébb kapcsolatban áll a hatalom-összpontosítás változójával, a zömmel negatív keresztösszefüggések érdemben nem szignifikánsak. E tekintetben különlegesnek és különösnek mondható a diszkrimináció változójának szerteágazó kapcsolatrendszere, de ennek legmarkánsabb eleme kétségtelenül a rendszerigazoláshoz köti. Mindez bizonyos értelemben fényt vet a rendszer és a rendszerattitűdök társadalmi természetére és irányultságára.

#### 4) Rendszerattitűdök vizsgálatának megújított kérdései

Hazai kutatásaink ugyancsak kivonatos áttekintése után hadd tegyem fel azt a kérdést, hogy e tapasztalatoknak van-e relevanciája a *rendszerigazolási elmélet nézőpontjából*. Az együttgondolkodás szellemében négy pontot emelnék ki:

##### 4.1) A kutatás tárgya bipoláris attitűd-

A rendszerigazolás egy pozitív attitűd átélése, érvelő kinyilvánítása, és (elvitatásába ütközve) annak felerősítése. Egy attitűd azonban *nem korlátozódik* sem elvben, sem gyakorlatban a pozitív minőségre és térfélre. Kristályosan tiszta, végletesen leegyszerűsítő definíciója szerint az attitűd az értékelés teljes, pozitív-negatív kontinuumában elfoglalt pozíció. Az egyén vagy csoport társadalmi helyzetének megélését akkor lehet árnyaltan leírni, ha a sokféle forrásból fakadó *elégedetlenség* jelentkezésével és mértékével is számot vetünk. Tehát két pólus van, és hozzátehetjük, hogy az attitűd tárgyi megítélése több szempontból tevődik össze, ezek egymással birkózva a konzisztens értékelés felé törekednek, de bizonyos kétértékűség, ambivalencia mindig is jellemzi a valóságos attitűdöt.

Mindez független az amerikai és a magyar történeti tapasztalatok és kilátások különbségeitől, *nota bene* az elégedettség és elégedetlenség kinyilvánítását szabályozó bevett társadalmi normáktól (hogy ott személyes élethelyzetével nem lehet valaki elégedetlen, itt az elégedettség a visszatetsző). E különbségek csak erősítik annak tudatát, hogy a rendszerattitűdök bipoláris jellegűek és méltán számíthatunk *ambivalenciájukra*.

##### 4.2) A társadalmi viszonyok rendszere összetett és differenciált attitűd-tárgy.

A „rendszer” komplexitása szinte kimeríthetetlen, meghatározása örökkön örökké finomításra szorul. Ennek a különleges attitűd-tárgynak részese maga az attitűdöt formáló egyén, ez öleli fel és strukturálja teljes átlátható környezetét, különös tekintettel az embernek embertársaihoz fűződő hangsúlyos viszonyaira. A rendszerigazolás elmélete hangsúlyozza, hogy bármilyen társadalmi viszonyrendszerben él is az ember, motivált arra, hogy a mindenkori társadalmi hierarc-

hiát és benne saját szerepét igazolja. E tendencia jelentkezését elismerve érdekes nyomába eredni annak a gondolatnak, hogy a rendszerek *különböző támpontokat nyújtanak* az igazolásra (és tegyük hozzá, kritikára). Nem feledkezhetünk meg arról, hogy vannak sikeres és csődbe futó rendszerek, vannak lendületes és lefojtott atmoszférájúak, vannak átjárhatatlan és rugalmasan alakuló hierarchiák, vannak fenyegetéssel korlátozó és ösztönzéssel kecsegtető, vannak dogmáikba zárkózó és másokra nyitott társadalmak, végső soron vannak a társadalmi közérzet szempontjából jobb és rosszabb társadalmi berendezkedések. S ennek a minőségnek valóban egyik perdöntő kritériuma, hogy milyen vonatkozásban mekkora különbséget diktál, termel ki, tűr meg ember és ember között. Eközben az egyenlőség (akár az esélyek egyenlősége) az egyének és csoportok gyarapodásának, hatalmának, rangjának erős motivációjához képest az igazságosság vágyakkal teli álma, amelyhez csak közelíteni lehet különböző vonatkozásokban és bizonyosan nem ellentmondás-mentesen. Ebben a vonatkozásban mégis többet ígérnek és nyújtanak az elvben a közjóra törekvő, tényleges választói kontroll alatt álló *demokráciák*, még ha a jogállam körmönfont nehézségével járnak is el, mint az erőre és erőszakra építő, égi és földi illúziókba kapaszkodó *autokratikus rendszerek*. De ez utóbbiak között is voltak és vannak számottevő különbségek, és húzódik közöttük olyan határ, melyen túl csak romlott cinizmussal lehet állítani, hogy bennük az igazságosság, az egyenlőség, a közös emberi identitás méltányolható módon érvényre jut.

4.3) A rendszerattitűdök a rendszerváltozások kontextusában nyerik el jelentésüket.

A rendszer lényegéhez tartozik valamiféle állandóság, egy rend, amihez igazodni lehet és kell, ugyanakkor nem feledhetjük, hogy ez a konzisztencia a változások világában tűnik fel, és abba olvad bele, változásban születik és változásban szűnik meg. A mai közállapotok megélése és megítélése korántsem független attól, hogy – mit tudunk – mi volt itt a múltban, annak háttérén fejlődésnek vagy elnyomorodásnak látjuk-e a jelen viszonyokat. Viszonylag tudatlan emberek fejében is valamiféle *fejlődésvonal* rajzolódik ki, legyen az viszonylag kurta, akár elnagyolt, sztereotipikusan kiüresedett. Különös jelentősége van annak, hol vonjuk meg a *múlt és jelen határát*, de e mögött is ott sorjázhathatnak az elhatárolt történelmi korszakok. A kategória-határokon belül asszimilálódnak az értékítéletek, a kategória-határok viszont kontrasztosan kiemelik a különbségeket. A múlt rendszer elkötelezett hívei rosszallóan fogadják a bekövetkezett változásokat, de ami szociálpszichológiai szempontból érdekesebb az az, hogy *a jelenben való elégedetlenség* aktívan *kihat* a múlt nosztalgikus felértékelésére (Hunyady 1996, 2010, pp. 268–290.). Ennek van egy olyan kiegészítő interpretációja, hogy a múlt problémái az emlékezetben elsikkadnak, a jelen akkor meg nem tapasztalt problémái viszont rányomják bélyegüket az összehasonlításra (Schwarz, Wänke és Bless 1999, Hunyady 1996). Ezt a közérzeti dinamikát

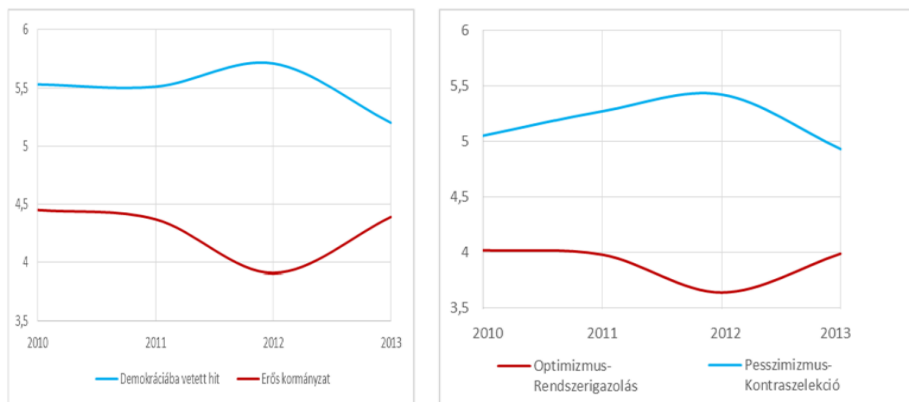
látványosan demonstrálták a hazai empirikus vizsgálatok, amikor is a rendszerváltás gondjai, feszültségei, erkölcsi problémái emeltyűként működtek a Kádár-korszak tömeges értékelésében, amely felszínezte a megterhelt, kifakult, felbomlott múltat, dacolva a politikai és tömegkommunikációs túlnyomással is. Generációs változások is közrejátszhatnak abban, hogy ez a visszahatás mára csökken, viszont a korábban gondokkal megterhelt rendszerváltás 2010 után kezd új, kedvező fényben megjelenni, mint különösen ígéretes korszak (Hunyady 2014). A köztudatban élő periódusok különböző előjelű közkeletű értékelésével – ha nem is szociálpszichológiai tudatossággal – játszik a mindenkor emlékezetpolitika is. Így próbálja ma átszabni a 20. századnak a köztudatban élő emlékezetét, amelynek fejlődésvonala egy W alakot formál ki, melyben a mélypontokat a Horthy- és Rákosi-korszak jelenti. Ezt korrigálná a Horthy-korszak kultuszával és a Rákosi-Kádár korszakok egybe-gyalulásával. Ennek újfent makacs akadályai vannak, nem utolsósorban az, hogy sem a Horthy-korszak, sem a jelen megítélése nem oly ragyogó, hogy jó fényt vessenek egymásra, azt már mellőzve is, hogy mennyire hiteltelen az egykor anyagilag és erkölcsileg kisémmizettek leszármazottainak ábrándos visszatekintése a neobarokknak becézett időszak hívságos és úrhatnám világára.

A rendszer értékelésében –történeti kontextusa mellett – természetesen ott van és hat *a jelen rendszerek* társadalmi-politikai *viszonyítási kerete*, benne a magyar köztudatnak nemcsak a felszínén, de a legmélyebb rétegeiben is élő nyugat-kelet dimenzió, és az ennek mentén elrendeződő preferenciák. Nyilvánvalóan nem mindegy az a nemzetközi perspektíva, hogy ki hogy látja: a mai magyar rendszer-modell kakuktktojás az Európai Unió kissé zilált fészkeben, vagy a társadalmi-politikai rendszerek földcsuszamlása következtében az első fecske, amelyet egy egész madárraj követ; itt tolonganak a környéki papagájok, a történelemből jól ismert döngeselyűk, és a mára kelekótyává vált büszke sasmadarak is. Az utóbbi önkép talán túlméretezett, bár a szocializmus eszméit kompromittáló szovjet birodalom összeomlása kétségtelenül megrengette a rendszerek világrendszerét. Helyes, ha – anélkül, hogy dramatizálnánk őket – nem tévesztjük szem elől az egyensúlyok megbomlásának egyes jeleit: Az egyedüli szuperhatalom szerepzavarát, beleértve a demokrácia avatatlan exportjának bal-lépéseit. A tőkekoncentráció elvadulását világszerte a jóléti állam ideáljának elhalványulásával. A középosztály megrekedését, szétmállását, süllyedését, és ezzel a demokratikus jogállam stabilitásának elvesztését. A piacok és a politikai keretek kitágításának számító racionalizmusával szemben a határokat, normákat, életsztenderdeket vesztő tömegek kiszámíthatatlan indulatait. Mozgalmakat, amelyek emlékeztetnek, de mind gyakrabban szánt-szándékkal emlékeznek is a világháború előtti jobboldali radikalizmusra, az emberi méltóság megcsúfolására. Felmérhetetlen erejű új rendszereket, amelyek szervetlenül, de riasztó hatékonysággal egyesítik a politikai diktatúra kijegecesedett és a vadkapitalizmus

buzgár-szerű társadalmi hierarchiáját. Ám ne higgyük, hogy a rossz eredetből nem fakadhatnak jó fejlemények (tanítja McGuire (2001) is, a közkeletű nézete-  
ket dezorientáló gondolati dinamikáról szólva).

4.4) A rendszerattitűdök a változások valószínűségének függvényében alakulnak.

Mondhatjuk egyszerűbben: a *status quo* értékelése a tekintetben sem magában áll, függ attól, hogy van-e a köztudatban a rendszernek alternatívája, és milyen esélyt látnak megmaradására, illetve lecserélésére. Ezzel az összefüggéssel a rendszerigazolás elmélete maga is kimondottan számol, tudván tudva, hogy a *valószínűségek percepciója* milyen fontos szerepet játszik a rendszerértékelés alakulásában, a hosszú távú stabilitás, illetve az alternatíva hiánya hogyan erősíti azt (McGuire 1999, 2001, Jost 2003, pp. 198–228, Laurin, Gaucher és Kay 2013). Talán egy ponton lehetne ennek az összefüggésnek még nagyobb jelentőséget tulajdonítani, ez pedig az elméletépítésben oly fontos felismerés, hogy a társadalom alacsony státusú rétegei inkább választják a hierarchia aktív támogatását, mint a konfrontatív szembehelyezkedést. Ennek hármass motívációjáról is érdemben szó esik, de hiányzik az alávetettek helyzetértékelésének – az autokratikus berendezkedésekben oly evidens – eleme, hogy a hierarchia lebontása a túlhatalom kemény ellenállásába ütközik, már megkísérlése is vészterhes, eredménye több mint kétséges, valószínűtlen győzelme esetén rendszer-alternatívája gyakran kimunkálatlan és kipróbálatlan. A mi hazai kutatásainkban a részben már bemutatott eredmények történeti léptékű példát kínálnak a valószínűség-percepció feltehető szerepére a rendszerkritika felerősödésében és a rendszerigazolás regenerálódásában: ez pedig a mostanság oly gyakran felemlegetett 2014 előzményeként 2012 felbuzdulása, majd elhalványulása (Hunyady 2013a).



10. ábra: Párhuzamos attitűdhullámok 2010–2013 között (Hunyady, 2016.)

Az attitűdmérések esztétikai szempontból is látványos eredménye egyfelől a hasadt rendszerattitűd egymástól függetlenül mért két komponensének egymást kiegészítő együttmozgása, másfelől a rendszer elvi alapjait érintő demokráciafelfogás két attitűdjének ugyancsak egymást kiegészítő együttmozgása, párhuzamosan. És itt most nem statisztikai értelemben vett (interindividuális jellegű) korrelációkról van szó egy-egy időpillanatban, hanem nagy minták szövevényes nézetrendszereinek tartalmilag harmonizáló alakulásáról, annak alapján, hogy 2012-re feltűnt egy politikai alternatíva, amelynek nem az összefogása, hanem összefogásának álságossága és nyilvánvaló kormányképtelensége fosztotta meg az alapvetően rendszerkritikus választói tömeget reményétől és tetterejétől. Megjegyzendő, hogy e történeti változások hitelesítették a rendszerigazolás és a hatalomkoncentráció igényének jellemző kapcsolatát, s vele szemben a rendszerkritika és a demokráciába vetett hit összetartozását Magyarországon. *Nota bene* az eredmények azt is demonstrálták, hogy a demokrácia szövevényes logikáját hittel képviselők a rendszer bírálataira hajlanak, de pesszimisták a jövőt illetően, és hogy e paradoxon szellemében fogalmazzunk, *pesszimizmusukban nem is kellett csalódnuk...*

E pesszimizmus tehát önbeteljesítő jóslatnak bizonyult és bizonyulhat a jövőben is. Hazánk szülötte, George Katona, a pszichológiai közgazdaságtan amerikai úttörőjeként megtanította a legkeményebb társadalomtudomány művelőit arra, hogy a derülátó köz-attitűd kiránthatja a gazdaságot válságos objektív feltételek közül és ellenében is (Katona 1960, Hunyady 2003). Az lenne egy érdekes társadalmi kísérlet, ha ezt demonstrálni lehetne a politika flexibilisebb közegében is. amihez azonban „depresszív realizmus” (Cichocka & Jost 2014) helyett derülátó köz-attitűdöt kellene ide varázsolni.

### FELHASZNÁLT IRODALOM

- Carney, D.R., Jost, J.T., Gosling, S.D., & Potter, J. (2008). The secret lives of liberals and conservatives: Personality profiles, interaction styles, and the things they leave behind. *Political Psychology*, 29(6) 807–840.
- Cichocka, A., Górska, P., Jost, J.T., Sutton, R., & Bilewicz, M. (2017). What inverted U can do for your country: A curvilinear relationship between confidence in the social system and political engagement. *Journal of Personality and Social Psychology*, Advance online publication.
- Cichocka, A., & Jost, J.T. (2014). Stripped of illusions? Exploring system justification processes in capitalist and post-Communist societies. *International Journal of Psychology*, 49(1) 6–29.
- Hunyady Gy. (1996). *Sztereotípiák a változó közgondolkodásban*. Akadémia Kiadó. Budapest.
- Hunyady Gy. (2002). A kontraszelekció pszichológiája. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 55(3) 397–434.



- Hunyady Gy. (2003). A gazdaságpszichológia útkeresése. In: Hunyady György, Székely Mózes (szerk.). *Gazdaságpszichológia*. (796–834). Osiris Kiadó. Budapest.
- Hunyady Gy. (2010). *A társadalmi közérzet hullámverése*. Napvilág Kiadó. Budapest.
- Hunyady Gy. (2013a). Az elégedetlenség dominanciája. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 68(4) 621–645.
- Hunyady Gy. (2013b). A személyes szuverenitás és kiszolgáltatottság élménye. *Magyar Tudomány*. 174(4) 438–452.
- Hunyady Gy. (2014). Visszatekintés a jelenből. In: Hunyady György, Török László (szerk.), *Történelem és emlékezet: Egy akadémiai ülészak előadása*. (9–26). Kosuth Kiadó. Budapest.
- Hunyady Gy. (2015). A demokrácia-követelmények a köztudatban és a társadalmi atmoszféra ambivalenciája. In Hunyady György, & Berkics Mihály, (szerk.): *A jog szociálpszichológiája: a hiányzó láncszem*. (281–337). ELTE Eötvös Kiadó. Budapest.
- Hunyady Gy. (2016). Demokrácia a közgondolkodásban és a társadalmi közérzet. In Hunyady György: *Jelentörténeti szociálpszichológia*. (71–94). ELTE Eötvös Kiadó. Budapest.
- Jost, J.T. (2003). *Önalávetés a társadalomban: a rendszerigazolás pszichológiája*. Osiris Kiadó. Budapest.
- Jost, J.T. (2006). The end of the end of ideology. *American Psychologist*, 61(6) 651–670.
- Jost, J.T. (2017). Working class conservatism: a system justification perspective. *Current Opinion in Psychology*, 18 73–78.
- Jost, J.T., & Banaji, M. R. (1999). A sztereotipizálás szerepe a rendszer igazolásában, a hamis tudat. In Hunyady György, D. L. Hamilton, & Nguyen Luu Lan Anh (szerk.), *A csoportok percepciója*. (489–518). Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Jost, J.T., Banaji, M.R., & Nosek, B.A. (2004). A decade of system justification theory: Accumulated evidence of conscious and unconscious bolstering of the status quo. *Political Psychology*, 25(6) 881–919. különösen 893–896.
- Jost, J.T., Blount, S., Pfeffer, J., & Hunyady, Gy. (2003). Fair market ideology: Its cognitive-motivational underpinnings. *Research in Organizational Behavior*, 25 53–91.
- Jost, J.T., & Hunyady, O. (2002). The psychology of system justification and the palliative function of ideology. *European Review of Social Psychology*, 13 111–153.
- Jost, J.T., & Major, B. (2001) (Eds.). *The psychology of legitimacy: Emerging perspectives on ideology, justice, and intergroup relations*. Cambridge University Press. New York.
- Jost, J.T., & Napier, J.L. (2012). The uncertainty-threat model of political conservatism. In M. Hogg, & D. Blaylock (Eds.). *Extremism and the psychology of uncertainty*. (90–111). Wiley-Blackwell. Boston.
- Jost, J.T., Pelham, B.W., Sheldon, O., & Sullivan, B.N. (2003). Social inequality and the reduction of ideological dissonance on behalf of the system: Evidence of enhanced system justification among the disadvantaged. *European Journal of Social Psychology*, 33(1) 13–36.

- Katona, G. (1960). *The powerful consumer: Psychological studies of the American economy*. McGraw-Hill. New York.
- Kay, A. C., & Jost, J.T. (2003). Complementary justice: Effects of “poor but happy” and “poor but honest” stereotype exemplars on system justification and implicit activation of the justice motive. *Journal of Personality and Social Psychology*, 85(5) 823–837.
- Kay, A.C., Jost, J.T., Mandisodza, A.N., Sherman, S.J., Petrocelli, J.V., & Johnson, A.L. (2007). Panglossian ideology in the service of system justification: How complementary stereotypes help us to rationalize inequality. In M. Zanna (Ed.), *Advances in Experimental Social Psychology (Vol. 39)* (305–358). San Diego, CA. Academic Press/Elsevier.
- Kay, A.C., Czaplinski, S., & Jost, J.T. (2009). Left-right ideological differences in system justification following exposure to complementary versus noncomplementary stereotype exemplars. *European Journal of Social Psychology*, 39(2) 290–298.
- Kay, A.C., Jimenez, M.C., & Jost, J.T. (2003). Savanyú szőlő, édes citrom és status quo megelőlegezett racionalizációja. In Jost, J.T.: *Önalávetés a társadalomban: a rendszerigazolás pszichológiája*. (198–228). Osiris Kiadó. Budapest.
- Kopp M., Skrabski Á. (1992). *Magyar lelkiállapot*. Végeken. Budapest.
- Kopp M., Kovács M. E. (2005) (szerk.): *A magyar népesség életminősége az ezredfordulón*. Semmelweis Kiadó. Budapest.
- Laurin, K., Gaucher, D., & Kay, A. (2013). Stability and the justification of social inequality. *European Journal of Social Psychology* 43(4) 246–254.
- McGuire, W.J. (1999). *Constructing Social Psychology: Creative and Critical Processes*. (210–229). Cambridge University Press.
- McGuire, W.J. (2001). A gondolatrendszerek dinamikus működése. In McGuire, W.J.: *Makacs nézetek és a meggyőzés dinamikája*. (209–235). Osiris Kiadó. Budapest.
- Schwarz, N., Wänke, M., & Bless, H. (1999). A változások szubjektív felmérése és értékelése: Néhány tanulság a társadalmi kogníció vizsgálatából. In: Hunyady György (szerk), *Történeti és politikai pszichológia*. (281–302). Osiris Kiadó. Budapest.

## Debrecen építésze a századforduló évtizedeiben

**Papp József**

helytörténész, nyug. főmunkatárs, Polgármesteri Hivatal, Debrecen

Debrecen építéstörténetében és a mai értelemben vett nagyvárossá alakulás folyamatában kimagasló jelentőségűek a 19. sz. utolsó és a 20. sz. első évtizedei. Az első világháborúig tartó mintegy negyedszázadnyi fellendülést Balogh István szavaival jellemezhetjük a legtalálósabban: „egy békés korszak várost épít”.<sup>1</sup> Ebben a fejlődési szakaszban az új épületek mind nagyságukban, díszítettségükben, mind formájukra és elhelyezésükre nézve elérték a korabeli modern nagyvárosok színvonalát.



*A Piac utca keleti oldala 1880 táján. (Degenfeld-ház, Városháza, Táncos–Kovács-ház)*

A 19. sz. kilencedik évtizedében az 1812-ben szabályozott határokon belül élt a város lakossága. Az alig nagyobb, mint 1 km sugarú körrel lefedhető lakott belterület a hajdani sáncon belüli részt és a közvetlen hozzá tapadt hóstáti, más-ként taxás telkek utcáit jelentette. Azon túl, a belső legelő övében csupán elszórt, szigetszerű, leginkább gazdasági vagy katonai telep létezett, igen kevés lakossal. Ilyen volt pl. a Szoboszlói úton a salétromfőzőből kialakított laktanya, a mai buszállomás helyén a közkörház, a külső vásárban a laktanyává alakított „kósátrak”, a vasút és a város között a református ispotály, a vasút indóházával átellenben a gázgyár, kijebb a katonai kórház és laktanya, a Homokkert sarkán a volt cukorgyár telepén a raktárak, a Cegléd utcai temető déli oldalán a laktanya,

---

<sup>1</sup> Balogh I. (kézirat 1997.)

a vasúton túl az Olajútó, a Péterfia utca végében a laktanya, kijebb a Gazdasági Tanintézet, az István gőzmalom és a nyugati oldalon messzebb a téglagyár és a téglavető telepei, stb.<sup>2</sup> Vizsgált korszakunkban, 1880-tól 1910-ig az ötvenezres Debrecen népessége rohamos mértékben, negyvenezer fővel gyarapodott.<sup>3</sup> Az igen nagymértékű betelepülés urbanizációs igénye és a megváltozott iparszerkezet mind erősebben feszegette a hagyományos belterület határait. Annál inkább, mivel a belső város nagy beltelkeinek tulajdonosai nem voltak érdekeltek a változásban, és a fokozatosan gyarapodó létszámú, részben ipari munkás, vasutas népesség is a könnyebben megszerezhető lakhelyeket vette igénybe. Esetenként a külső kertéségi telkek prэшázait bérelték ki, illetve ugyanitt, valamint a felosztott bellegelön új lakónegyedekben építettek maguknak lakhelyet. A külsőségek szabályozatlan körülményei között a régi kertgazdák is szinte kötöttség nélkül építkeztek kertjükben, bár az ún. kintlakási tilalom továbbra is fennállt. A változási igény ellenére Balogh Mihály főmérnök még a nyolcvanas években is fent kívánta tartani a hagyományos belterületen kívüli lakótelkek kialakítására vonatkozó tilalmat.<sup>4</sup>



*Debrecen látképe az ispotályi templom tornyából (1900.)*

A folyamatok megállítására ezek a kísérletek már kevésnek bizonyultak. A közgyűlés ugyan 1894-ben még megerősítette a lakóház építési tilalmat a majorsági földeken parcellázott telkeken, de a tiltást itt is csak a szabályozatlan viszonyok miatt tartotta indokoltnak.<sup>5</sup> A kategorikus elutasítás annál is inkább tarthatatlan lett volna, mivel 1887-ben már rendezett – külsőségi – telepként épülhetett

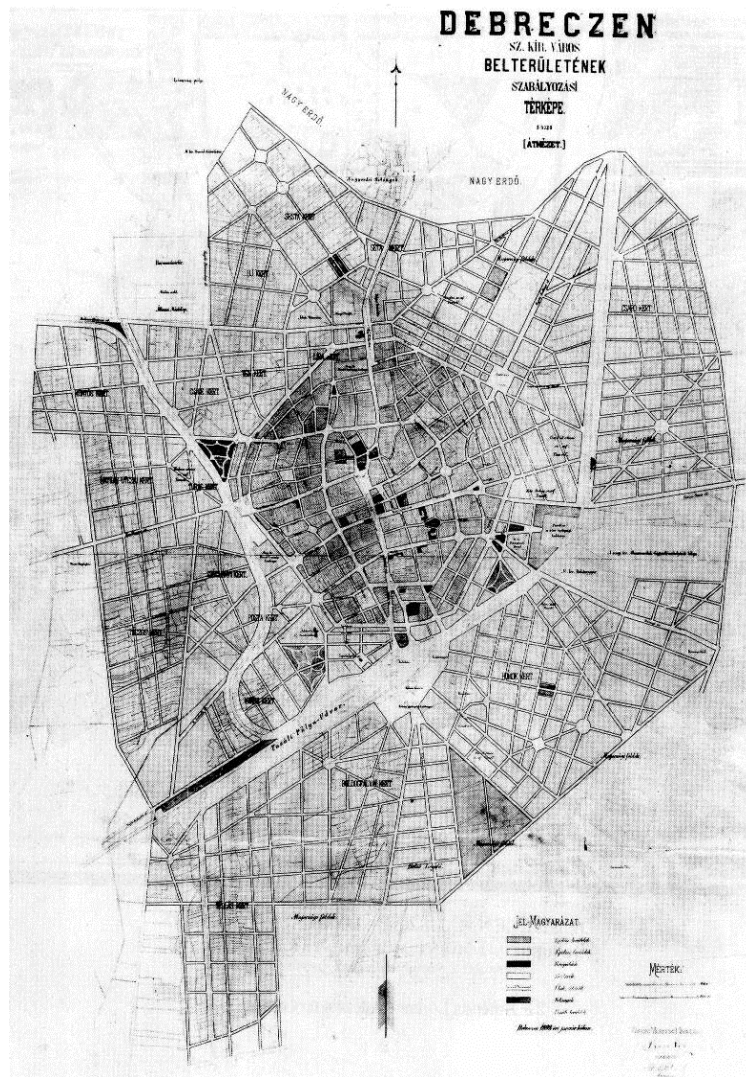
<sup>2</sup> Vö: Sági im. 71., Balogh István: (kézirat 1997) i.m.

<sup>3</sup> 1880-ban 52748, 1890-ben 58952, 1900-ban 75006, 1910-ben 92729 volt a lakók száma. Zelizy Dániel: Népleírás 1882. 246., Statisztikai Évkönyv /Új Folyam XVIII./ 1910. 13.

<sup>4</sup> Sági Lajos 1972. 69. o., Balogh István: A városrendezés első kísérlete 1996. 155-156. o.

<sup>5</sup> Balogh I. A városrendezés első kísérlete 1996. 157. o.

fel a MÁV műhelytelep (kolónia),<sup>6</sup> továbbá a város mérnöke, Stahl Géza tervei szerinti típusépületekkel szintén szabályozott keretek között jöhetett létre a tisztviselőtelep a Tócskert nyugati felén.<sup>7</sup>



*Az 1909-ben elfogadott szabályozás első változata. (1898. Ny 75.)*

<sup>6</sup> Balogh I. (kézirat) i. m.

<sup>7</sup> Husz Lajos: 1912. 148-150. o.

A városfejlesztés szokatlanul nagy léptékű tervezési, lebonyolítási feladataira átalakították a város hivatali szervezetét. A létszámában és szakmailag is megerősített mérnöki hivatalt az 1887-től városi szolgálatban álló,<sup>8</sup> német elődöktől származó Stahl (később Aczél) Géza építész vette át 1896-ban.

A főmérnök 1897-ben a beépítésre szánt terület 5,7-szeres kibővítésére<sup>9</sup> tett javaslatot, amelyet a város döntéshozó szerve szabályrendelet formájában fogadott el.<sup>10</sup> A jogszabály szerint valamennyi temetőt, a kertskéket és a közöttük elterülő belső legelőket, majorsági földeket is a beépítésre szánt területbe vonták, így az új belterület közvetlenül határos lett a Nagyerdővel. A volt városárkon belül zártosú, városias, azon kívül szabadon álló, előkertes beépítést írtak elő. A sokszorosára nőtt belterület a város hagyományos utcaszerkezetének teljes átgondolását is feltételezte. Előbb, 1899-ben valamennyi létező utcának nevet adtak, és bevezették a ma is használatos (baloldalt páros, jobb oldalon páratlan) házszámozást.<sup>11</sup> Ugyanekkor tárgyalásokra bocsátották az építési szabályozás Stahl Géza főmérnök és Hathy Kálmán mérnök jegyzte tervezetét. Ezen jelenik meg először az ún. „Csapó-kanyar” kiegyenesítése, egy új utca a Verestemplom mögötti telkeken keresztül és a temetőn át a Vámospércsi országúthoz (mai Farktár utca). A régi sánc helyén kialakult természetes nagykörúttal párhuzamosan, az ősi városmagra metszve egy kisebb mesterséges körút nyomvonalát is feltüntették.<sup>12</sup> Az egy évtizedig folyó tervegyeztetés során ezek a főbb elképzelések, kisebb korrekciókkal meg is maradtak, leginkább a kertskék beépítésében finomodott a szabályozási terv. A korabeli közgyűlés sokadszorra, 1908-ban fogadta el az előterjesztést és az, miniszteri jóváhagyással 1909. február 11-én hatályba is lépett.<sup>13</sup> Mai szemmel irigylésre méltó, hogy a teljes lakosságot óriási mértékben érintő rendelet végrehajtásához az anyagi fedezet is rendelkezésre állt. Az utcanyitások és korrekciók érdekében szinte azonnal elkezdtek az érintett telkek felvásárlását. 1912-ben pl. 344 db ingatlanról hozott kisajátítási döntést a közgyűlés. A határozatban felhívják a végrehajtásért felelős tanácsot, hogy „első sorban azon utcáknak a megnyitására gondoskodjék, melyek a Piacz utcába torkollanak és amelyek nagy forgalmuknál fogva leginkább maguk után

<sup>8</sup> HBML IV. B. 1406/k. 8/1897. sz.

<sup>9</sup> HBML IV. B. 1406/j. 24. d. 48/1898. sz. A határleírás szerint: „mai belterület: 3845 kh, régi: 675 kh”.

<sup>10</sup> HBML Ny 267, Ny 259 térképek, 160-8006/1897. bkgy. sz. hat., Balogh I. 1996. 165-166, u.o. Papp J. térképe 168. o.

<sup>11</sup> 53-3805/1899 bkgy. sz. hat., 14/1895. bkgy. sz. hat, IV.B.1405/b. 104. 386/1890, V.ö.: Balogh L. 2007. 14. o.

<sup>12</sup> 1898. január – HBML Ny 259

<sup>13</sup> 16/1909. bkgy. sz. szabályrendelet. Az előzményekre: 160/1897. bkgy. sz., HBML IV. B. 1606/j. 48/1898. sz., v.ö.: HBML Ny 95 és Ny 97 térképek.

vonják az utca szabályozását.”<sup>14</sup> Debrecen vagyonelejtára szerint az új belső körút vonalán lévő telkek nagy része már 1913-ban a város tulajdonában volt.<sup>15</sup> A meglévő utcák kisebb kiigazításait, egyenesítéseket, szélesítéseket az építési engedélyezéshez kapcsolva végezték el. Az utcába olvadó területért a város fizetett, illetve ha az építető telke növekedett, ő vásárolta meg a közösségtől a birtokához csatolt földrészletet.<sup>16</sup>

Az új szabályozás keretei és a pénzügyi konjunktúra látványos építkezéseket indítottak városszerte. Ekkoriban a zömmel földszintes, egyemeletes és ele nyésző számban kétemeletes házak még őrizték a század közepére kialakult fő-utca, javarészt klasszicista stílusú megjelenését. A századfordulóig továbbra is leginkább kétemeletes házak épültek, amelyeket az eredeti telekhatárokon belül valósítottak meg.<sup>17</sup> Az 1909-ben hatályba lépett új szabályozási terv és szabályrendelet nyitotta meg a lehetőséget a nagyobb szabású építkezések előtt. A pénzintézetek, a város közössége, az állam és az egyházak addig szokatlan méretű, több telken elhelyezett, itteni szóhasználattal „paloták” építésére is vállalkoztak. Az országos tervpályázatokon kiválasztott tervezők által megálmodott új épületek mind a ma napig meghatározzák Debrecen immár nagyvárosias arculatát. A nagyszabású építkezések átszabták a főtérbefutó utcák évszázadok alatt kialakult szűk torkolatát. A központban pár évtized alatt eltűntek az utcára tűzfalal forduló jellegzetes háromablakos házak és a nagykapus magas kerítések. A főpiaci tér kiszélesítése is a szabályozás egyik hangsúlyos elképzelése volt. A Csapó utca torkolatát leszűkítő és a mai térbe mélyen benyúlt Stencinger-féle udvarház<sup>18</sup> kisajátításáról már a hatvanas években születtek elképzelések. A kisajátítást azonban csak a huszadik századi új szabályozással tudták végrehajtani.<sup>19</sup>

<sup>14</sup> HBML IV.B. 1403/a 33. k. 64. o. 59/1921–1912 bkgy. sz. határozat.

<sup>15</sup> Papp J. 1997. B. I. bérházak

<sup>16</sup> mikrofilm adattár (építési engedélyek)

<sup>17</sup> A korszak építkezéseinek óriási száma miatt leltárszerű közlésre, a terjedelmi korlátok miatt sem vállalkozhattunk, csupán – önkényesen – a jellegzetesebb és jelentősebb építkezéseket mutatjuk be. (P.J.)

<sup>18</sup> A Stencinger-féle udvarházban élt szüleivel 1780-1783 között Csokonai Vitéz Mihály.

<sup>19</sup> Balogh I (kézirat, 1997.)



*A főtér 1902-ben (A Stencinger-ház mögötti Csapó utcai házat már tornyos sarokházzá alakították)*

A városközpontban korszakunk első évtizedében előbb átalakításokkal és toldaléképítésekkel kívánták megújítani az évszázados házakat. Ezekkel még legfeljebb egyemeletessé váltak az épületek a főutca vonalán. A nyolcvanas–kilencvenes évek stílus- és léptékváltása során viszont az új házakat zömmel két emelet magasságúra építették. Növelte a szintmagasságok kavalkádját az utcák járófelületének feltöltődése, mert az újabb és újabb útburkolatok folyamatos „emelkedése” miatt a régebbi korok emeletes házai lényegesen alacsonyabbá váltak, mint a későbbiek. Az új saroképületeket a kor divatjának megfelelően tornyokkal hangsúlyozták, mintegy kijelölve a környezetük építési magasságát (pl. a kétemeletes városi ikerbérházak a Simonffy utca sarkain). Ha a folytatásban elmaradtak az építkezések, akkor egy keskeny épületen szinte torzónak hat a szokatlan magasságban árvalkódó torony vagy egyik-másik kiemelkedő ház hatalmas tűzfala. A már úgy is meglehetősen vegyes magasságú régi és új házak környezetében a húszadik század második évtizedében sokemeletes háztömbök épültek. Megjelenésükkel alakult ki Debrecen jellegzetesen eklektikus városközpontja, amelyet a későbbi évtizedek még magasabb és gyökeresen eltérő stílusú házai még változatosabbá tettek.

A nagyobb és magasabb épületek korábbi megjelenését az infrastruktúra fejletlensége is akadályozta. A város évszázadokon keresztül egyebek között a vízellátás megoldatlanságával is bajlódott. Gyakorta vezetett pusztító járványokhoz az egészséges víz hiánya. Az ásott, majd kis mélységbe fúrt kutak sem a szükséges mennyiséget, sem egészséges vizet nem voltak képesek biztosítani. A 19. század közepén sokszor kötött szerződést a város nagy reményekkel biztató



kútfúrókkal. A váltakozó sikerű vállalkozásokat érthetően nagy érdeklődés kísérte. A fúrás eredmények azt mutatták, hogy csak a nagy mélységű kutaktól és a vascsöves vízhálózattól várható hosszú távú megoldás. Azonban az anyagi feltételek hiánya miatt még a századvég is csak az újabb és újabb kísérletes kútfúrásokról szólt. A belvárosban megfúrt kutak előbb sikerrel kecsegtettek, de ezek vize is igen hamar szennyezetté vált, a vízellátásra alkalmatlan lett. Az új házak, létesítmények ezért saját vízellátó rendszert igyekeztek készíteni saját szükségleteik kielégítésére. A magas házakhoz még az első évtized utolsó éveiben is önellátó rendszereket terveztek. Ennek látványos példája a Hatvan utca sarkára felépült református bérpalota tornya, amelyben a házi vízrendszer tartályát helyezték el a víznyomás biztosítására. A nyolcvanas, kilencvenes évek kudarcos, belvárosi fúrás kísérletei után 1905–1909 között 12 kutat fúrtak a Köntösgáton, amelyre elkészülhetett a Balmazújvárosi úti vízműtelep és a vízvezeték hálózat is. A minél nagyobb víznyomás érdekében a Nagyerdőben, a Pallagi út melletti dombon, a korabeli Leveles csárda mellett felépített víztornyot 1913-ban adták át rendeltetésének. A szintén századok óta megoldatlan szennyvízszállításra is a századfordulót követő első évtizedben születtek meg a döntések. Az ehhez szükséges hitelfedezet megteremtése után, 1909-ben kezdődött az 5600 m hosszúságú hálózat és a szennyvízszűrő telep megépítése, amelyet két év alatt valósítottak meg.<sup>20</sup>



A Leveles-csárda mellett felépült *nagyerdei víztorny*

A megváltozott lehetőségek neves építészek számára is vonzóvá tették Debrecent, ahol addig nagyobb részben a helyi építőmesterek készítették a nagyobb házak terveit és maguk voltak a kivitelezők is. Amennyiben mégis külső, magasabb képzett tervezőt kértek fel egy-egy nagyobb létesítmény megtervezésére, akkor is a helyi építőmesterek döntöttek a végső megvalósításban (pl.: a református Nagytemplom). Még a század közepén is csupán néhány igazán nagynevű építész debreceni munkájáról tudunk. Így pl. a színházhoz Ybl Miklós is készített terveket (a Kossuth utca végére a mai Méliusz térre), bár azt végül máshol és Szkalnitzky Antal tervei szerint építették fel. Az országházat megálmodó Steindl Frigyes is tervezett egy házat Debrecenbe, az Arany Bika korábbi épületét. Általános-

<sup>20</sup> Balogh I. (kézirat) i.m., Ölveti G. 1995. 173-174. o., V.ö.: mikrofilmes adattár Balmazújvárosi úti vízműtelep iratai, K. III. 2. sz. birtoktörzskönyv, Debrecen sz. kir város műszaki létesítményei és üzemei. Db., 1938. 18-19. o.

ságban megállapítható, hogy egészen a nyolcvanas évek második feléig csak elvétve találkozunk nem helyi tervezőkkel. A feltételek pozitív változása nyomán jelentek meg az építész szakma országszerte ismert egyéniségei. A század fordulójáig felépült házak tervezői között Pecz Samu (Verestemplom), Meixner Kálmán (főreáliskola), Gerster Kálmán (gazdasági tanintézet Fűvészkert utcai iskolája, a kereskedelmi akadémia, a közkórház, tanítói árvaház.), Fischer Károly (ref. püspöki hivatal), Johann Gartner (Deák Ferenc utcai zsinagóga), Wagner Gyula (Deák Ferenc utcai és a Széchenyi utcai igazságügyi paloták), Pfaff Ferenc (MÁV nagyállomás) stb. munkáival találkozunk a helybeli tervezők mellett. A századforduló utáni évtizedekben viszont egyre több alkalommal országosan ismert, divatos építészek nyerték a tervpályázatokat. Bálint Zoltán és Jámbor Lajos (megyeháza, ref. bérház), ifj. Rimanóczy Kálmán (takarékpénztár), Tóásó Pál (Árpád téri ref. templom), Hajós Alfréd – Villányi Lajos (Arany Bika, siketek intézete), László testvérek (zsinagóga a Kápolnási utcán), Bobula János (pénzügyigazgatóság, görögkatolikus templom), Spiegel Frigyes – ifj. Engler Károly (kereskedelmi és iparkamarai székház) stb. A debreceni tervezők és látványosabb épületeik: Aczél (Stahl) Géza (tisztviselőtelep, elemi iskolák típustervei, városi létesítmények), Tóth István (zenede, a Tisza-palota és a városháza átalakítása, a Piac u. 69. sz. alatti Iparkamara, a Kistemplom toronybástya<sup>21</sup>, osztrák-magyar bank, Piac utca 19. sz.), Stegmüller Árpád (Svetits intézet, piarista főgimnázium, piarista rendház, kölcsönös segélyző egyleti székház), Borsos József (elemi iskolák, József kir. herceg utcai óvoda, rendőrpalota), Szilágyi János (Simonffy utcai ikerbérházak), Pavlovics Károly („Gambrinus” városi bérház) stb.

A korszak hatalmas beruházási kedve jelentős számú új épülettel gazdagította a teljesen átforgató várost. Mai tapasztalatokból merítve könnyen elhihető a kortárs Zoltai Lajos leírása<sup>22</sup> a korabeli viszonyokról: „Debreczen rohamos fejlődésének és átalakulásának legszembeszökőbb bizonyosságai a százfelé felszedett utcakövezetek, az utcákon keresztül-kasul ásott árkok melyekbe csatorna- és vízvezetéki csöveket raknak le; a hatalmas fenyőfa-állványok, amelyek mögött két-, három-, sőt négyemeletes palotákat épít száz meg száz munkáskéz. Az építkezési kedv, – ha csak szárnyát nem szegi a rettegett rém, a háború – olyan lendületet kapott, hogy rövid idő múlva a mellékutcák alacsony, földszintes házai helyén is sűrűn fognak két-háromemeletes bérpaloták emelkedni.” Az elkövetkezett évtizedek történelmi eseményei ismertek. A szabályozási terv szerint utcanyitásra, vagy utcaszabályozás érdekében kisajátított ingatlanok jelentős része egyszerű városi bérház lett.<sup>23</sup> A gazdasági és politikai viszo-

<sup>21</sup> DKK 1907. 125. o.

<sup>22</sup> Új paloták Debreczenben DKK 1913. 141. o.

<sup>23</sup> Papp J. 1997. B.I. (bérházak)

nyok a városfejlődés prioritásait erősen átrendezték. Sok eredeti elképzelés megvalósult, de pl. a belső körút nagyszabású ötletének kivitelezéséhez csak a húszadik század hetedik-nyolcadik évtizedében fogtak hozzá. A századfordulótól egészen a világháborúig, sőt részben az alatt is folyó töretlen építési lendület tanúi, nagyrészt ma is láthatók. A teljesség igénye nélkül is érdemes felidézni azokat a térformáló és stílusalakító létesítményeket, amelyek a 19. századi nem túl izgalmas debreceni városképet nagyvárosi formára varázsolták.

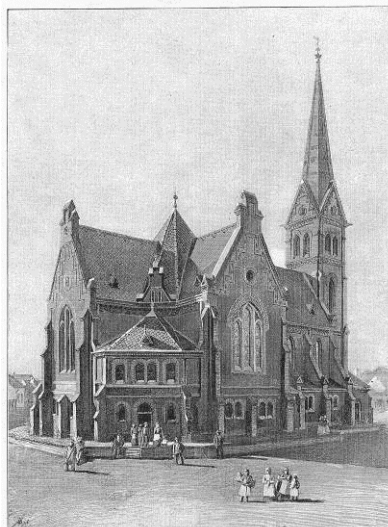
\*\*\*

#### GAZDASÁGI TANINTÉZET (Füvészkert utca 2.)

Az 1868-ban a volt Bem téri kórház főépületében megnyílt Gazdasági Tanintézet 1883-ban költözött a belvárosba. Debrecen két felsőfokú tanintézetének „kölcsonös viszonyba léphetése”<sup>24</sup> érdekében a Füvészkert utcai telket a református egyház adta át tanintézeti célra a városnak. Gerster Kálmán műépítész az eredeti elképzelések mentén a kereskedelmi iskola épületét is ezen az újonnan kialakított telken helyezte el (ez végül a Piac utcán épült fel). A városi pénzből felépült gazdasági tanintézet „belső” iskolája a füvészkertbe vezető új utca (Pérenyi u.) vonalát is kijelölte. Az iskolaépület a századfordulón került vissza Debrecen tulajdonába.<sup>25</sup>

#### KOSSUTH UTCAI REFORMÁTUS TEMPLOM (Méliusz tér)

A debreceni reformátusok negyedik<sup>26</sup> templomának helyét már 1827-ben kijelölték, mégis csak 1886-ban kezdődhetett az építkezés. A Pecz Samu műegyetemi tanár által neogót stílusban tervezett templom kivitelezését a Gregersen és Fischer cég végezte. A nyerstégla architektúrája miatt „Veres-templom” néven emlegetett református templomot 1888. június 10-én szentelték fel.<sup>27</sup>



<sup>24</sup> HBML IV. B. 1504/b. 10. (jelentés) 9150/872.

<sup>25</sup> Papp J.: A Füvészkert utca 2. (kézirat, 1993.), HBML IV.B. 1405/b. 3968/1873.

<sup>26</sup> A Nagytemplom, a Kistemplom és az Ispotályi templom után.

<sup>27</sup> Gellér F. – Vadász Gy. 1985. 226-227., Szücs E. 2005. 28-31.



Hungária bérház (Piac utca 53. – Arany János utca 2.)



A Debreceni Első Takarékpénztár első nagyberuházása volt a kétemeletes Hungária-kávéház és -bérház a főutca nyugati oldalán az akkori Kádas utca

(most Arany János utca) első telkén. Az 1846-ban alakult első helyi pénzügyintézet 1875-ben vásárolta meg a földszintes Tornay-féle sarokházat, ahol már a hatvanas években jó hírű kávéház és vendéglő működött. 1885-ben határozták el a földszintes épület lebontását és helyére egy modern, kétemeletes sarokház felépítését. A „díszes bérház” 1886-ban kiírt tervpályázatára 16 pályamű érkezett. Közülük a fővárosi építész és mérnök egyesület tagjaiból álló bírálók Gerster Kálmán (1850-1927) fővárosi műépítész terveit díjazták. 1887 márciusában vele kötött szerződést a Debreceni Első Takarékpénztár az épület tervezésére és a kivitelezés művezetésére.

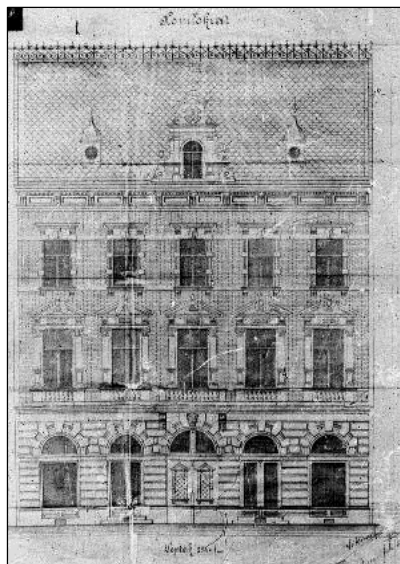
A régi ház bontásához 1887. április 18-án fogtak hozzá és az új épület földszinti falazatával augusztus 11-én már el is készült a kivitelező „Gregersen és Fischer” fővárosi cég. „Ezen a napon helyezték be az épületbe a mauthauseni bajor gránitból csiszolt oszlopot”. Az első emelet falazását szeptember 7-én, a másodikat október 5-én fejezték be. A két utcára néző, nyerstégla díszítéses homlokzaton a tulajdonos pénzügyintézet jelképeit helyezték el. A sarokrizalit falfülkébe egy stilizált méhkas, felette egy méh alakja, továbbá az oszlopfőkre a „DT” monogram került. Az épület legjellegzetesebb díszje az oromzaton egyensúlyozó merkúrbotos, karcsú Hermész-szobor. Az istenek hírnöke, az utazók és kereskedők védőszentje szobrát Stróbl Alajos alkotta. A ház első emeletén működött a Kereskedelmi Csarnok. Ugyanitt és a másodikon bérelte irodáit az 1890-ben létrejött Magyar Királyi Államvasutak debreceni Üzletvezetősége, amely 1895 decemberéig, a Tisza-palotába költözésig itt működött. A Hungária kávéház bérlője, Weichinger Károly, aki 1897-től már az egész ingatlan tulajdonosa lett, 1907-ben megvásárolta a szomszédos, Piac utca 55. sz. ingatlant. Tóth István tervei szerint oda is kétemeletes bérházat épített, amelyet attól kezdve a sarokházzal együtt üzemeltetett. A ház díszjei átvészelték az eltelt 125 évet, sőt 1991-ben, a gyorsétterem kialakításakor az eredeti faszerkezetnek megfelelő homlokzati portálokat is visszaalakították, így az épület újból az eredeti megjelenését mutatja.<sup>28</sup>

---

<sup>28</sup> Papp J.: Debreceni városközpont magazin 2012 10. sz. 9. o., Papp G. Gy. 2007. <http://doktori.btk.elte.hu/art/papp/diss.pdf>), Papp J. 2001. 33–34., Zoltai L. 1912. 140-o., Szűcs E. 1995.(1996.) 166-169. o., mikrofilmes adattár Piac utca 53-55.

### A DEBRECENI I. TAKARÉKPÉNZTÁR ELSŐ SZÉKHÁZA (Kossuth u. 3.)

A Cegléd (Kossuth) utca második telkén az egyemeletes Auer-házat és a Piac utca sarkán a Kovács-féle kétemeletes üzlet- és bérházat és mellette a Piac utcai egyemeletes Rádl-házat 1868-ban vásárolta meg a Debreceni Első Takarékpénztár. A jól jövedelmező épületeket két évtizedig kizárólag hasznosítva adva hasznosították. 1889-ben határozták el, hogy a Kossuth utca 3. sz. alatti Auer-ház helyén felépítik a Debreceni Első Takarékpénztár ma is álló első székházát. A kétemeletes ház építéséhez 1890. április 8-án adott engedélyt a városi hatóság. A szomszédos Tánco-Kovács-féle sarokházhoz nyugati záró fal nélkül csatlakozó kétemeletes épület „Szikszay építész” tervei alapján 1891-ben épült fel. A két ház



bérlakásainak függőfolyosóját a második emeleten kapcsolták össze. A Cegléd (Kossuth) utcai földszintre a kapubejárat jobb oldalán egy kisebb bolt és annak raktára került. A kapu másik oldalán lévő utcai bolt és raktára, illetve mögötte az udvar teljes hosszában a raktárak egy légtérben valósultak meg. Az első emeletre került az igazgatói iroda, a „vasszoba” (trezor), a banküzleti helyiségek. A második emeletet bérlakások foglalták el.<sup>29</sup> A székház homlokzati díszítettsége ma is jelzi a beruházó jó anyagi körülményeit. Az oromdíszben látható kitért szárnyú méh az építető pénzügyi tevékenységét szimbolizálja. A takarékpénztár a városháza földszintjén – a Kossuth és Városház utca sarkán – 45 évig bérelt üzlethelyiségekből 1891 augusztusában költözött át saját székházába.<sup>30</sup>

### TISZA-PALOTA (Piac utca 18.)

A főpiacon 1817 és 1835 között két ütemben épült fel Debrecen első magánbérháza az egyemeletes klasszicista stílusú Bek-, majd Degenfeld-ház. A második emelettel való bővítés terveit Degenfeld Ilona (gr. Tisza Kálmánné) számára Tóth István debreceni építész készítette 1884-ben. Az építések során 1890–91-ben 45 cm-es új falazattal erősítették meg a házat és udvari keresztépületet is emeltek. A munkálatok eredményeként az egyudvaros, egyemeletes klasszicista Bek–Degenfeld-házat kétemeletes, kétudvaros eklektikus Tisza-palotává alakí-

<sup>29</sup> 2736/1890. sz. hat. mikrofilmes adattár Kossuth u. 3.

<sup>30</sup> Papp J. (kézirat 2010.), Szűcs M. 1896., Zoltai L. 1912. 140-147.

tották. Az építető tulajdonos „D” „I” és „T” névjelét a főkapu kovácsoltvas rácsa ma is őrzi.<sup>31</sup>



*A Tisza-palota emeletráépítés alatt és készen*

#### ZSINAGÓGA (Pásti utca 4.)

Az ortodox hitközségi zsinagóga terveit debreceni Berger Jenő készítette 1892-ben. A kivitelezéssel 1894-ben készült el a szintén helybeli Gertner és Rossler cég.<sup>32</sup>

#### FŐREÁLISKOLA (Hatvan utca 44.)

Debrecen Hatvan utcai utcaháza és a szomszédjában kisajátított ház helyén megnyitott új utca sarkán 1892–93-ban építették fel az állami főreáliskolát, a mai Fazekas Mihály Gimnáziumot. A kétemeletes épület tervét Meixner Károly készítette eklektikus neoreneszánsz stílus szerint. A tervező ekkoriban az állam megbízására több főreáliskolát is tervezett Magyarország különböző városaiba.<sup>33</sup> A debreceni építkezés fővállalkozói Tóth Kálmán és ifj. Barcsay Miklós voltak. A bejárat fölötti „nagycímer” elkészítésére és az épületszobrászi munkákra Hayek Kálmán kapott megbízást.<sup>34</sup>

<sup>31</sup> Papp J. 2001., v.ö.: Papp J. (Városközpont) 2012. 7. sz. 5. o.

<sup>32</sup> Klein Rudolf: A debreceni zsinagógák 8., Gellér F. (kézirat 1997.) 97. o.

<sup>33</sup> Szegeden a Horváth Mihály utca és Deák Ferenc utca sarkán 1894-ben felépített főreáliskola szinte azonos a debrecenivel.

([http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek\\_ertekei/szeged/szeged\\_tortenete\\_3\\_1/pages/007\\_szeged\\_ujjaepitese.htm](http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/szeged/szeged_tortenete_3_1/pages/007_szeged_ujjaepitese.htm))

<sup>34</sup> Mikrofilmes adattár Hatvan utca 44. sz., Gellér F. – Vadász Gy. 1985.



*A főreáliskola*

#### KERESKEDELMI AKADÉMIA (Piac utca 8.)



*A Kereskedelmi Akadémia főépülete a századfordulón*

Az 1892–93-ban felépült Kereskedelmi Társulati székház és a Kereskedelmi Akadémia kétemeletes iskolaépületét eklektikus neoreneszánsz stílusban Gerster Kálmán tervezte. A Nagytemplom előtti tér meghatározó épülete külső homlokzatán „antik motívumok keverednek az itáliai quattrocento formáival”. A társulati székház utcafronti díszterében a gazdag freskódíszítés Mirkovszky Géza alkotása volt, amely egy 1958-ban volt emeleti könyvtártűzben megsemmisült, mint ahogy az épületbelső hangsúlyos stíluselemeinek nagy részét is átépítették. Az utcai homlokzat „mázatlan terrakotta elemei” a pécsi Zsolnay-gyár termékei.<sup>35</sup>

<sup>35</sup> Papp G. Gy. i.m., „Debreceni Kereskedelmi Akadémia” c., v. ö.: Gellér F. – Vadász Gy. 1985. 230-231. o.



## ZENEDE (Vár utca 1.)



*A Zenede 1927 előtt*

A Csapó és Vár utca sarkán 1894-ben, Tóth István tervezésében és kivitelezésével épült fel a Degenfeld házból (Piac utca 18. sz.) kiköltöző Zenede neoreneszansz egyemeletes székháza. A díszterem freskója Mirkovszky Géza munkája. Az iskolát 1914-ben vásárolta meg a Debreceni Zenede Egylettől a város. Az új tulajdonos 1927-ben kétemeletesre bővítette az épületet.<sup>36</sup>

## DEÁK FERENC UTCAI ZSINAGÓGA (lebontva)

A Deák Ferenc utcán felépített 43,5 m teljes magasságú zsinagóga Jacob Gartner bécsi építész tervei szerint készült. A rendkívüli méretű építkezést 1895 júniusában kezdték. A kivitelező Schneider István építőmester volt. A felszentelésre 1897-ben került sor. A gazdagon díszített, téglarchitektúrájú épület a második világháborúban megsérült. A helyreállítási munkák során kiégett, majd 1961-re lebontották.

<sup>36</sup> Mikrofilmes adattár Vár utca 1. sz., Papp J. 1997. B. IV. 47. tk.



*Deák Ferenc utcai zsinagóga*

## TÖRVÉNYSZÉK ÉS FOGHÁZ

(Deák Ferenc utca és Gyár – most Iparkamara – utca sarok)

A Degenfeld házból távozó törvényszék új székházát és a városházáról kiköltöző fogházat 1895-ben építették fel a Deák Ferenc utcában a hajdani ferenceskolostor helyén. Az eklektikus neoreneszánsz stílusú bírósági épületet Wagner Gyula budapesti műépítész tervezte. A kivitelezést a Gregersen G. – szintén fővárosi – cég végezte. Az 1944-es bombázásokban a nyugati oldali főszárny megsemmisült, így az Iparkamara utca felőli korábbi szárnyépületben működött tovább a bíróság.<sup>37</sup>

---

<sup>37</sup> Gellér F. (kézirat) i.m., v.ö.: Papp J. 2001. 31-32. o., Megyeri-Pálffy, 2015.



*A Deák Ferenc utcai törvényszék*

#### KIRÁLYI ÍTÉLŐTÁBLA ÉS ÜGYÉSZSÉG

(Törvényszék, Széchenyi utca 9. és Simonffy u. 10.)

Az 1891-ben ideiglenesen a Széchenyi utca sarkán, a Podmaniczky-házban megnyílt debreceni kir. Táblabíróság és a Degenfeld házból kiköltöző ügyészség számára Debrecen város épített fel új kétemeletes szecessziós stílusú székházat a Széchenyi utcai városi leányiskola és a megvásárolt Korona fogadó egyesített telkein. A Simonffy utca felőli ügyészségi részt 1890–91-ben Szikszay Lajos, Tóth István és Varga Ferenc, a Széchenyi utcai szakaszt 1895–96-ban Berger Jenő építette fel Wagner Gyula fővárosi műépítész tervei szerint. Az épület jelenleg is az egyik legszebben díszített közház, pedig a második világháborús pusztítások nyomán egyszerűsítették a tetőzet eredeti gazdag díszítését.<sup>38</sup>

<sup>38</sup> Gellér F. – Vadász Gy. 1985. 234. o., Mikrofilmes adattár Széchenyi u. 9., Papp J. 2015.



*A Széchenyi utcai ítélőtábla*

### VÁROSHÁZA ÁTALAKÍTÁS

Az 1825 és 1844 között három ütemben megvalósult klasszicista városházát a Tisza-palotához hasonlóan egy második emelet ráépítésével akarták kibővíteni. Az 1894-ben lezajlott országos tervpályázaton nyertes pályamű szerinti tűztornyos székházat nem valósították meg. Helyette a mérnöki hivatal építészei és Tóth István tervei szerint átalakításokat végeztek<sup>39</sup>. Beüvegezték a keleti oldal nyitott emeleti folyosóját. A Városház utca felől díszes lépcsőházat nyitottak az alagsorba. Az itteni vastag cellafalakat eltávolítva megszüntették a fogdát és a Kossuth utca felé hatalmas, egy légtérű nyomdatermet alakítottak ki. Ugyanitt, a Rózsa utca felé éttermet és söntést rendeztek be, amely részére italpincei lejárát is készült a Rózsa utcai mélypincékbe. A félemelet megszüntetett börtönhelyiségeit irodákká alakították a hivatal céljaira. Megszüntették a Rózsa utcai kaput és új, teljes épületmagasságú udvari toldaléképületbe helyezték a folyosói mellék-helyiségeket. A házat 1916-ban a Városház utca felett épülethíddal kapcsolták össze a Kis-Orbán-féle kereskedőházzal.<sup>40</sup>

<sup>39</sup> HBML IV. B. 1406/k. 89/1898, 3036/1899. sz.

<sup>40</sup> Papp József: A város háza = Debreceni városközpont magazin 2012. 9. sz. 6-7. o., mikrofilm adattár Piac utca 20., Kossuth utca 2. sz.



*Városháza emeletréépítés tervpályázat. Gerster Kálmán terve  
(Mirkovszky Géza fantáziaképe)*

#### GAZDASÁGI AKADÉMIA<sup>41</sup> (Pallag)

A M. kir. Gazdasági Tanintézet Fűvészkert utca 2. sz. alatti iskolája alig másfél évtized elteltével szűknek bizonyult, és a pallagi gyakorlati gazdaság telepétől való távolság is gondokat okozott. A fejlesztés érdekében az állam és a város 1900 májusában kötött szerződést az új intézmény kialakítására a pallagi gazdaság területén.<sup>42</sup> Az intézet ma is ott található épületrendszerét 1900–1901-ben építette Debrecen városa 460.000 aranykorona megelőlegezett összegből, amely visszafizetésére 1942-ig vállalt kötelezettséget az állam. Az iskola aulájában kiállított alapító okirat szerint „az épületet tervezte Vitéz Kamarásy Jenő okleveles építész mérnök. Alkotó munkájával szépet, nemeset és hasznosat teremtett. A tervező mérnök munkáját nagy hozzáértéssel, szakavatottsággal és szeretettel valósította meg a Tóth Testvérek építészmérnökök építési vállalata...”. Az elméleti és gyakorlati képzés intenzív összekapcsolása következtében az iskola oktatási színvonala ugrásszerűen megnőtt. Ennek is köszönhető, hogy 1906-tól „Debreceni M. Kir. Gazdasági Akadémia” néven főiskolai rangra emelték az intézményt.<sup>43</sup>

<sup>41</sup> 1903-ig M. kir. Gazdasági Tanintézet

<sup>42</sup> 180/1890. bkgy. sz. hat.

<sup>43</sup> Csobán E. 1940. 223-225., Papp J. 1997. K. IV. 45. 229. o., Komoróczy Gy. 1968., A debreceni m. kir. gazdasági tanintézet. DKK. 1905. 92-99. o.

### VÁROSI IKERBÉRHÁZ (Simonffy utca 1. és 2.)

Debrecenben a 19. században szinte valamennyi Piac utcából nyíló utca torkolatát új épületekkel szabályozták. A század végére maradt a Simonffy (akkor Kis Új) utca rendezése, amely évszázadokig a Kardos csapszék ferde vonalú udvarán át csatlakozott a főtérhez. Kiszélesítésére a szomszédos ingatlannal egyesített telken saroktornyos, kétemeletes kettős bérház felépítését határozták el, amelyek között rendezett vonalban alakult ki a Simonffy utca eleje. A kölcsönből finanszírozott beruházás az önkormányzat első bérházépítkezése volt. A beruházás teljes körű lebonyolítása az Aczél Géza főmérnök vezette városi mérnöki hivatal feladata volt, és a terveket is Szilágyi János városi építész készítette el.



*A városi ikerbérház*

1899-ben előbb a Simonffy utca 2. (Piac utca 27.), 1900-ban pedig a Simonffy utca 1. (Piac utca 25.) számú ház készült el nagyobb részben debreceni vállalkozók kivitelezésében. A Kistemplom felőli (1. számú) bérház „építési” munkáira a Tóth–Horváth és Berger cég vállalkozott. A szemközti (2. számú) bérházra javarészt ugyanazokkal állapodott meg a város, de Tóth Béla építőmester halála miatt itt az építő, kőműves, stb. munkákat a Horváth és Biczó cég végezte el. A díszes saroktornyos házak épületszobrászi munkáira Tóth Andrással (Tóth Árpád költő édesapja) szerződtek. További kivitelezők: Beck Sámuel kőfaragó, Harsányi István asztalos, Horváth József (budapesti) ács, Keresztúri János és Nagy Gábor bádgos, Laim Sándor üveges, Bartha Gergely szobafestő és mázoló, Piros Béla lakatos. A vasszerkezeteket a Schlick-féle vasöntőde, a kályhákat Tóth Gyula szállította. A víz-csatorna szerelést és a díszbádogozást a ZELLERIN M. budapesti részvénytársaság végezte. A városi bérház minden

üzleti és lakáscélú helyiségét szinte az átadás pillanatában bérbe is adták. A Simonffy utca 2. sz. alatti, maximális komforttal, vízvezetékekkel, légszeshálózat-  
tal szerelt, kétemeletes, teljesen alapincézett, palafedéses ház földszintjén 19  
üzlet- és 10 raktárhelyiség épült. Bennük szatócsbolt, férfiszabó üzlet, műköszö-  
rűs-üzlet, vászon-, női divatáru kereskedés, fűszerbolt, mészárszék és húsbolt,  
stb. működött. Az emelet nagypolgári lakosztályait mérnökök, orvosok, bírók,  
hivatalnokok, a boltok bérlői, továbbá társaságok, testületek bérelték. Első eme-  
leten bérelt lakást pl. a ház tervezője, Szilágyi János, a 2. emeleten az „Angol  
társalgó kör”, és a Debreceni Ipartestület. Volt itt, egyebek mellett két könyvtár-  
terem, 2 olvasóterem és 1938-ban az Adófelszólamlási Bizottság irodája is. A  
Simonffy utca 1. sz. alatti épület földszintjén a főutca felőli 2 (összenyitott) üz-  
letben a budapesti Fém- és lámpaáru gyár boltja, szivarárubolt, kávémérés, sü-  
teménybolt, könyvkereskedés, férfiszabó üzlet, vegyes rövidárubolt, „munkás  
fehérenmű és hasonáru” (sic!) raktár, rőfös és rövidáru üzlet, halcsarnok és hús-  
csarnok nyílt. Ez utóbbi számára szinte rögtön összenyitottak több bolthelyisé-  
get. (Ezekben működött a közelmúltig a bizományi áruház.) A Piac utca felé az  
emeleti lakásokat zömmel a boltbérlők vették ki. A kispiac felőli épületszárny  
első emeletén 3, a másodikon 1 lakosztályt a „debreceni ipartestület, iparoskör,  
és iparos ifjúság önképző köre” számára alakítottak ki. Az első emeletre egyebek  
mellett vívóterem, a megemelt mennyezetű második emeletre díszterem, olvasó-  
terem került. A tejpiacra néző, süllyesztett padlójú első emeleti díszterem és  
egyéb bérhelyiségek (pincei és padlástéri is) a debreceni „Haladás” szabadkő-  
műves páholy számára készültek.<sup>44</sup> 1944-ben a Simonffy utcai házak is jelentős  
sérüléseket szenvedtek. Megsemmisültek a saroktornyok, sőt a Kistemplom  
felőli ház tetőzetének és a 2. emeletnek mintegy felét vissza kellett bontani. A  
házat a hatvanas évekre közel eredeti formájában helyreállították. A díszes sa-  
roktornyokat mintegy 6 évtizeddel később, 2003 decemberében építették újra.<sup>45</sup>

## MÁV NAGYÁLLOMÁS

1893-ban Debrecen vezetése a kereskedelemügyi miniszterhez utazott az 1857-  
ben megépült vasúti pályaudvar és az indóház bővítése ügyében. 1900 januárjában,  
amikor a pályaudvar bővítési munkái „javában folynak” meghirdették az új  
felvételi épület versenytárgyalását. Az „őskori, szűk”<sup>46</sup> indóház helyén létesítendő  
új, impozáns épület terveit Pfaff Ferenc műegyetemi tanár, a MÁV főépítésze  
1899-ben készítette el. A régi épület lebontását 1900. május 31-i határidővel

<sup>44</sup> A szabadkőműves páholy 1920-ig maradt a házban.

<sup>45</sup> Mikrofilm adattár Simonffy utca 1. és 2. sz., Papp József: Az első városi bér-  
ház(beruházás) = Debreceni városközpont 2011-2012. 4. sz. 7. o., V. ö.: Balogh I.  
(kézirat),

<sup>46</sup> Debreczen-Nagyvárad Értesítő 1900. jan. 28.

hirdették meg. Az új épület kivitelezését Berger Jenő és Tóth István debreceni építészek végezték.<sup>47</sup> A villanyvilágításra berendezett állomásépület tégláit az Első Debreceni Gőztéglagyár szállította. A díszes festési munkálatokat Thieszen Artúr debreceni vállalkozó készítette. 1902. július 14-én adták át az új állomást a vasutasoknak és a nagyközönségnek. A korabeli újságíró lelkesedve írta: „Impozáns ez a helyiség! A falfestések művészi kezek munkái, a berendezés elsőrangú és modern /.../ mindenütt finom porcellán betűs feliratok tájékoztatják a közönséget.”<sup>48</sup> Az 1944. június 2-i bombázásokban megsérült nagyállomást 1958-ban bontották le.<sup>49</sup>



#### PIARISTA FÖGIMNÁZIUM (Szent Anna utca 17.)

A római katolikus egyház 8 osztályos főgimnáziuma a kegyes tanító rend 180 éves algimnáziumából jött létre. Az intézmény részére új, négyzetes – pince, földszint, első és második emelet – iskolát és tornacsarnokot építettek. A beruházáshoz szükséges anyagi fedezetet az állam, az egyházközség és a kegyes tanító rend biztosította. Az 1903-ban elkészült iskola terveit Felner Sándor<sup>50</sup> készítette és a kivitelező Stegmüller Árpád helybeli építőmester, egyházközségi tag volt. Ekkoriban (1907) bontották le a Szent Anna templom végéhez épült ősi rendházat, amely helyett a tanárok számára a Varga utca sarkán épült fel 1904-ben az új kolostor, szintén Stegmüller kivitelezésében. Az elkészült iskola a templom mögött kerítések nélkül kapcsolódott a Varga utcai rendházhoz.<sup>51</sup>

<sup>47</sup> A felügyeletet Balogh Mihály nyugalmazott városi főmérnök látta el, aki nem érhetette meg az épület átadását.

<sup>48</sup> Debreceni Újság 1902. július 15., Berki J. (kézirat, 2002.)

<sup>49</sup> Kubinszky M. – Gombár Gy. 1989. 69-70.

<sup>50</sup> Mellau, 2011.

<sup>51</sup> Mikrofilmes adattár Szent Anna utca 17., Varga utca 2. sz., Mellau, 2011.





*A piarista gimnázium, a templom és a rendház*

#### KÖLCSÖNÖS SEGÉLYZŐ EGYLET SZÉKHÁZA (Kossuth utca 8.)

Stegmüller Árpád építőmester tervei szerint 1909-ben épült fel az 1883-ban alakult Kölcsonös Segélyző Egylet kétemeletes szecessziós székháza. Az épület érdekessége, hogy a tervező az ott álló egyemeletes Fried-házat megtartotta és azt az új, belső udvaros házba beépítette. A pénzügyet a földszintet foglalta el, felette az emeleten magas igényű bérlakások épültek.<sup>52</sup>



#### GÖRÖGKATOLIKUS TEMPLOM (Attila tér)

A debreceni görögkatolikus hitközség számára adományozott telekre 1907 és 1910 között épült fel Bobula János tervei szerint a bizánci és román stílust idéző templom, amelyet Firczák Gyula püspök szentelt fel 1910. május 22-én. Az építkezés fővállalkozója Tóth István volt, az eredeti freskókat Lohr Ferenc készítette.<sup>53</sup>

<sup>52</sup> Gellér F. – Vadász Gy. 1985. 237-238. o., mikrofilmes adattár Kossuth u. 8. sz.

<sup>53</sup> <http://www.gorkatdebrecen.hu/index.php?r=site/page&view=tortenet>



*Görögkatolikus templom*

#### ZSINAGÓGA (Kápolnási utca)

A zsinagóga 1909-ben kiírt tervpályázatán a budapesti László testvérek építészek, építómesterek nyerték el az első díjat, így ők készítették el a kiviteli terveket is. Az épület kivitelezője Erdődi Lajos volt. Az új zsinagógát 1910. szeptember 22-én ünnepélyes keretek között vették használatba.<sup>54</sup>

#### MEGYEHÁZA (Piac utca 54.)

Debrecen város az 1876-ban létrehozott Hajdú vármegye székhelye céljaira térítésmentesen adta át a Fejérlő vendéglőt és telkét. Az átalakításokkal megyeházává tett fogadó lebontását 1908-ban határozta el a vármegye. Az új székházra kiírt tervpályázatot Bálint Zoltán és Jámbor Lajos fővárosi műépítészek nyerték meg. A magyaros szecesszió elemeivel gazdagon díszített épület külső és belső falazatán a pécsi Zsolnay-gyár pirogránit kerámiáit használták fel. Az építkezés fővállalkozói a debreceni Hegedűs István és Tóth Lajos építészek voltak, akik helybeli és fővárosi beszállítókkal dolgoztak. A ház 1912 őszén készült el. Az ünnepélyes átadásra 1913. február 27-én került sor. A díszterem üvegfestményeit Kernstock Károly festőművész alkotta és Walther Gida valósította meg.<sup>55</sup>

#### KERESKEDELMI ÉS IPARKAMARA (ma Petőfi tér és Iparkamara utca sarok)

A hajdani Deák Ferenc és Werbőczy utcák sarkán 1911. szept. 8-án kezdődött a háromemeletes székház építése a tervpályázaton nyertes Spiegel Frigyes és ifj. Engler Károly fővárosi építészek tervei szerint. Az 1912 decemberére befejeződött építkezés fővállalkozói a helybeli Fejér Lajos és Ritter Ignác voltak. Az épületplasztikák Bethlen Gyula és Englert Róbert munkái.<sup>56</sup>

<sup>54</sup> Klein i.m. 9. o., Gellér F. (kézirat 1997.) i.m 90. o.

<sup>55</sup> Gellér F. 2012.

<sup>56</sup> Gellér F. – Vadász Gy. 1985. 190. o.



A KERESKEDELMI ÉS IPARKAMARA ÚJ SZÉKHÁZA.

*A Kereskedelmi és Iparkamara székháza a Debreceni Képes Kalendáriumban*

GAMBRINUS-BÉRHÁZ (Piac utca 26-28.)



*Városi bérház (Gambrinus)*

Az 1912–13-ban épült négyemeletes városi bérpalota északi szárnya helyén, a Piac utca 26. sz. alatt az akkori Debrecen legöregebb, háromszáz éves lakóháza állt. A tulajdonosairól Szikszay-háznak vagy Ó-Dobozi-háznak nevezett kalmárház híres kereskedő, szenátor, főbíró családok (Szigyártó, Törösdy, Duskás, Vígkedvű, Baranyi, Dobozi) tulajdona, illetve Debrecen közvagyonosa is volt. A bérház déli szárnya helyén, a 28. szám alatt százéves lakóépület, az ún. „Új-Dobozi-ház” lebontására volt szükség. A házas ingatlan 1728-ban került a város

tulajdonába. Miután katonatisztek elszállásolására használták, „Generális Quartélyház” néven is ismerték. A kettős telek az utca felől mindössze 40 méter szélességű volt, így Pavlovics Károly debreceni műépítész „U” alakú üzlet- és bérházat tervezett, amelynek hátsó kereszt-szárnya földszintjén átjárót nyitott. A belső udvaron egymással szembe állított épületszárnyakkal több, mint négyszeresére, 170 méterre növelte a földszinti üzletek kirakatainak helyet adó utcai homlokzatot. A négyemeletes házban 255 helyiséget alakított ki a kivitelezést végző városi mérnöki hivatal. Az északi szárny földszintjén 11 üzlet működött. A déli oldalon ékszerüzlet, a Mandel-féle cipőbolt volt és itt üzemelt a „Gambri-nus söracsarnok”, amely a sörkultúra legendás alakja, a 13. századi I. János (Jan Primus = Gambrinus) brabanti herceg nevét viselte. Erre emlékeztet a Gambri-nus-átjáró név, illetve a jelenleg hivatalos Gambrinus köz elnevezés is, bár a Kossuth utca felőli sikátort eleinte Dobozi-átjáróként emlegették. Az épületszárnyak közötti udvar alatt a pinceszinten mintegy 700 négyzetméteres üzletteret alakítottak ki felülvilágítókkal. A vasbeton szerkezetű földem aszfalt borításán egy ideig kocsik is közlekedtek. A pincei üzleteket a Piac utca felől kialakított kettős lejárón át lehetett megközelíteni. Az emelet nagyméretű bérlakásait a legmagasabb igények kielégítésére, a kor maximális komfortja szerint rendezték be. A 2. világháború utáni lakásínség miatt ezeket kisebb lakásokra osztották fel. A pinceszinten bezárt üzletek utcai lejárójában egy ideig nyilvános WC működött. Napjainkban a passzázs közepén alakították ki pincei üzletek lépcsőjét és a liftet.<sup>57</sup>

#### A DEBRECENI ELSŐ TAKARÉKPÉNZTÁR SZÉKHÁZA (Piac utca 22-24. és Kossuth u. 1.)

A Debreceni Első Takarékpénztár jó anyagi helyzetének reprezentálására, és mivel „az ezelőtt húsz évvel elfoglalt ház<sup>58</sup> már szűknek és czélszerűtlennek bizonyult”, tervezési megbízást adtak egy új hatalmas székhéjű épület magalkotására. Amíg korábban a Kossuth utca 3. sz. alatti első intézeti székház még illeszkedett a kétemeletes Táncos Kovács-féle sarokházhoz, ezúttal már nem merült fel ilyen igény. Az új, háromemeletes ház elhelyezése érdekében lebontásra ítélték az 1840-es években épült sarokházat és a Piac utca felől szomszédos Rádl házat. Az egyesített telkekre a régi székházhoz csatlakozóan tervezte meg ifj. Rimanóczy Kálmán nagyváradi műépítész a gazdagon díszített, háromemeletes új takarékpénztári székházat. A hatalmas építkezésben a „legnagyobb munkákat csaknem teljesen debreczeniek kapták. A föld, kőműves és ács munkát Tóth István, Pavlovics és Szilágyi János építészek, az asztalos munkát Harsányi István, a

<sup>57</sup> Papp József: 100 éves üzlet és bérház a Gambrinus közben = Debreceni városközpont magazin 2011. 3. sz., Papp J. 1997. B.I.52. 28. o.

<sup>58</sup> Lásd feljebb.

lakatos munkát Losonczy, Bartha, Juhász lakatosok, a festő mázoló munkát Zelinger és Dihen, a tetőfedést és terrazzo munkát Kubinyi és Lukács helybeli vállalkozók végezték. Debreczeni művész, Somogyi Sándor szobrász alkotása /.../ a szobrász- és stuccó díszítés is. /.../A márványt Gerstenbrein kolozsvári, a gyönyörű vasportálokat Heinicke berlini cég szállította. A fajansz a Zsolnai-gyár terméke.” Az építkezés érdekessége, hogy a Kossuth utca 3. számú régebbi székházhoz meghagyták az elbontott (Tánczos) Kovács-ház oldalfalát. Így ma az 1891-ben és az 1911-ben felépült két épület között, a Kossuth utca 3. sz. fedele alatt egy 1840-es évekből származó falazat áll. A palota földszintjén Kontsek Kornél áruháza lekerekített sarokbejárattal alakították ki. (A kereskedő már a lebontott épületben is a sarki üzletet bérelte.) A Piac utca felőli földszintre, valamint az első emelet nagy részére a takarékpénztári helyiségek kerültek főutcai bejárattal. Kapuzatának allegorikus réz reliefsjeit a takaréktári részvényei nőalakjairól mintázták. Az udvarba benyúló oszlopcsarnokban volt a háromhajós ügyféltér. A díszes lépcsőház márványlépcsője az utcai szárny első emeletére a vezérigazgató és az ügyvezető igazgatók irodáihoz és az egyéb hivatali helyiségekhez vezetett.



*A Ferenc József út és a Kossuth utca a századelőn*

A Kossuth utca felől és az udvari épületszárny első emeletén alakították ki a kaszinó helyiségeit, amelyhez a Kossuth utcai bejárat felől télikertté alakítható külön lépcsőházat építettek. Volt itt olvasóterem, kis- és nagytársalgó az épület sarkán, billiárd- és kártyázó terem, díszterem. A nyitott udvari teraszos büfét lift kötötte össze a pincei sörcsarnok és vendéglővel. Az emeleteken igen magas komforttal ellátott bérlakások létesültek. A kocsival való behajtást a Kossuth utca 3. sz. alatti régi székház kapuján át a kaszinó díszterme alatti átjárón biztosították. A pénztintézet 1912. január 1-jén már a Piac utca 22–24. szám alatti új székházban hirdette székhelyét. A palota Kossuth utcai szárnyának fedele 1914. augusztus 29-én, szombat délután 2 órakor kigyulladt. A tetőt, a padlásteret és a leégett saroktorony sisakját még abban az évben újjáépítették, illetve a padlástér helyiségeit átalakították. A zárt, rézborítású szecessziós saroktorony eredeti hegyesedő alakja megváltozott, nyitott teraszosra alakították és elhagyták dús fű-

zérdíszait is. Egyszerűsítették a banki főbejárat fölötti kisebb tornyok díszait. A középső rész ívelt tetőzetét egyszerű sátozott formában építették vissza, és elhagyták a manzárd-ablakokat is. A kb. 1000 m<sup>2</sup> beépített területen egy 1944-beli összesítés szerint 20 lakás, 189 lakószoba, 19 konyha, 10 üzlet, 14 iroda, összesen 232 helyiség volt.<sup>59</sup>

#### REFORMÁTUS BÉRHÁZ „PÜSPÖKI PALOTA” (Hatvan u. 1-3.)

A bérpaloták jövedelmezőnek ígérkező divatját követve a bankok, a város és egyéb társaságok mellett a református egyház is nagy léptékű bérházat határozott el a Nagytemplom mellett a Hatvan utca sarkára a „Méliusz-féle parochia, az úgynevezett líciumos kántori lakás” és két szomszédos ház helyén négy összefüggő telekre. A Hatvan utca főtéri torkolatát is szabályozó új létesítmény tervezésére 1910-ben kiírt országos pályázaton Bálint Zoltán és Jámor Lajos fővárosi építészek<sup>60</sup> nyerték el az első díjat, akikkel 1911 májusában szerződést is kötöttek. A bírálók előnyös megoldásnak tartották a hosszú utcai homlokzatok beugrásokkal való megtörését, amellyel a portálok és utcai ablakok felületét is meg lehetett növelni. Szintén igen jól sikerültnek ítélték a házon elhelyezett tornyot. Augusztusban versenytárgyaláson választották ki a kivitelezőket. Tóth István helybeli építész lett a fővállalkozó, a reprezentatív épületbelső színes kerámiáit a pécsi Zsolnay-gyár szállította és az épületszobrászi munkákra Tóth András kapott megbízást. A kivitelezés mindössze 15 hónapig tartott és – bár a végleges használati engedély 1913 januárjában kelt – „az első lakók már 1912. november 1-jétől kezdve folyamatosan költözhettek be az elkészült lakásokba”.



*A Kossuth tér a Püspöki palotával*

<sup>59</sup> Papp József: A Debreceni Első Takarékpénztár székházai (kézirat), Zoltai L.: Új paloták ... im., Hajdú-Bihar megyei Levéltár XI. 213., Papp József: Első debreceni takarékpénztár = Debreceni városközpont magazin 2012. 8. sz. 8-9. o., -3. és Piac utca 22-24.sz.mikrofilmes adattár Kossuth utca 1. V. ö. Siró B. 2007. 207. o.

<sup>60</sup> a megyeháza tervezői

A „magyaros romantika stíluselemeit ötvöző szecesszió” besorolású ház sokak által vitatott tornya a kor építési szokásán túl technológiai szükségszerűség volt. Benne helyezték el azt a víztornyot, amely az emeleti lakások számára szükséges víznyomást biztosította. A ház fűtését cserép- és vaskályhák biztosították. A négy utcára néző, teljesen alapincézett, liftekkel ellátott háztömbbe három zárt és egy nyitott udvart és összesen 9 lépcsőházat építettek. A földszinten a 16 utcai és 15 udvari üzlet mellett 8 lakást alakítottak ki. A három emeleti szint 45 bérlakása és a tetőtéri mosó- és szárítóhelyiségek, illetve a 3 műteremlakás többnyire zárt előterekből közelíthető meg. „A lakások alaprajzi elrendezése szinte laboratóriumi tisztasággal tükrözi a századeleji középpolgári családok életmódjának sajátosságait és értékrendjét.” „A két-háromszobás garzonok alapterülete 80–95 m<sup>2</sup>, a háromszobás rendes lakásoké 110–120 m<sup>2</sup>, a négyszobásaké 130–140 m<sup>2</sup>, az ötszobásoké 150–170 m<sup>2</sup> volt, a nagypolgári igényekhez szabott, két cselédszobás, több mellékhelyiséget tartalmazó 6 szobás lakosztályok alapterülete pedig elérte a 290–350 m<sup>2</sup>-t.” A bérház nevezetesebb bérlői között volt Jánosi Zoltán lelkész, író, politikus, a még legényember Szabó Elek polgármesteri titkár (Szabó Magda írónő édesapja), Dienes János, Holló László, Toroczkai Oszvald rajztanárok, festőművészek, Hajós Alfréd és Villányi Lajos építészek (az Arany Bika és a siketek iskolája tervezői).<sup>61</sup>

#### SIKETNÉMÁK INTÉZETE (Széchenyi utca 60.)

Debrecenben 1903-ban hozták létre a siketnémák iskoláját. A több megyét ellátó intézmény fenntartó egyesülete, az állam és a város együttes anyagi erőfeszítése tette lehetővé, hogy a város által juttatott Széchenyi utcai telekre 1913-ban elkészülhetett a háromemeletes iskola. A szecessziós stílusban megvalósult épület tervezői Hajós Alfréd és Villányi Lajos budapesti műépítészek voltak. A kivitelezést a debreceni Fejér Lajos és Ritter Ignác cége végezte. Az építkezés ellenőre Szűcs Gyula kir. mérnök az államépítészeti hivatal munkatársa volt. Az új épületben tornaterem, díszterem, 4 „slöjd-terem”, 9 tanterem, 1 kézimunka-terem, 1 rajzterem, 2 étterem, 2 fiú-, 2 leányháló, 2 betegszoba, igazgató-, felügyelő- és cselédlakás, valamint mellékhelyiségek létesültek.<sup>62</sup>

<sup>61</sup> Zoltai Lajos: Új paloták Debrecenben. DKK. 1913. 141- o., Mazsu J. 1990. 63-84. o., Mikrofilmes adattár Hatvan u. 1-3.

<sup>62</sup> A siketnémák debreceni iskolája. DKK. 1914. 123-124. o., mikrofilmes adattár Széchenyi u. 60., Gellér F. – Vadász Gy. 1985. 245-246. o.



*Siketnémák Intézete*

#### REFORMÁTUS FŐGIMNÁZIUM (Péterfia utca 1–7.)



A református Főgimnázium épületét Pecz Samu műegyetemi tanár tervezte neoromán stílusban, aki az épület elhelyezésében igazodott a város szabályozási tervében szereplő kiskörút (ma Hunyadi u.) nyomvonalához. Az 1911–13-ban elkészült épületegyüttes építési vállalkozója Szikszai Géza volt.<sup>63</sup>

<sup>63</sup> Balogh I. (kézirat 1997.) i.m., V.ö. mikrofilmes adattár Péterfia utca 1-7.



## AUGUSZTA TÜDŐSZANATÓRIUM (ma Móricz Zsigmond út 22.)



„Tüdős Kálmán, Debrecen város egykori tisztiorvosának javaslatára, a Szanatóriumegyesület és a Debreceni Kerületi Munkásbiztosító Pénztár kezdeményezésére, valamint a városi lakosság összefogásával” 175 ágygal nyílt meg 1914-ben az Augustus Tüdőszanatórium. A város által mélyen a Nagyerdőben adományozott telekre Jendrassik Alfréd tervei szerint építették a „Nagyerdei Népszanatórium” házát, amely akkor a jellegzetes kúrafolyosós struktúrájával korszerűnek számított.<sup>64</sup>

## PÉNZÜGYIGAZGATÓSÁG SZÉKHÁZA (Kossuth utca 12–14.)

A színház melletti ősi Komáromy-ház<sup>65</sup> és a szomszédos ingatlan egyesített telkein, az állam és a város ingatlancseréje nyomán 1912 és 1914 között épült fel Bobula János tervei szerint a két-, illetve háromemeletes pénzügyigazgatósági székház. A „pénzügyi palota” építésének fővállalkozói Fejér Lajos és Ritter Ignác voltak.<sup>66</sup>

<sup>64</sup> <http://tudogyogyaszat.deoec.hu/info.aspx?sp=3>, v.ö.: mikrofilmes adattár Nagyerdei krt. 98. (klinikák)

<sup>65</sup> Az ún. „Szatmári-béke” előkészítő tárgyalásainak helyszíne volt. A csereszereződés szerint került a város birtokába a városháza melletti Kis-Orbán-ház.

<sup>66</sup> Mikrofilmes adattár Kossuth u. 12-14., v.ö.: Gellér F. – Vadász Gy. 1985. 244-245. o.



*A pénzügyi palota (távolabb a rendőrségi palota)*

#### ARANY BIKA NAGYSZÁLLÓ (Piac utca 11–15.)

Debrecen város a második<sup>67</sup> vendégfogadóját a Piac utca és az akkori Nagy Új (Bajcsy-Zsilinszky) utcák sarkára, a 17. század végén özv. Bika Bálintnéétől árverésen megszerzett ingatlanon hozta létre. A 4 szobás fogadó céljára 1699-ben átalakított földszintes kereskedőháza 1799-ben építettek emeletet. A 19. század utolsó harmadára elavult létesítmény helyett 50 szobás, egyemeletes szállodát épített a város Steindl Imre tervei szerint. A Mirkovszky Géza freskóival díszített elegáns épület a századforduló első évtizedének felfutó forgalmát nem volt képes kiszolgálni, ezért az alig három évtizedes létesítményt lebontásra ítélték. A Hatvan utca felé a Piac utca 11. és 13. számú, továbbá a József kir. herceg (Bajcsy Zsilinszky) utca 3. sz. telkeivel kibővített ingatlanra az Arany Bika R.T. a város tulajdonaként 1913–1915-ben építette fel a szecessziós stílusú nagyszállót. A létesítményben megvalósult 192 szoba, kávéház, díszterem, étterem, filmszínház, fürdő és a bérház. A főtér megjelenését meghatározó épületegyüttes tervezője Hajós Alfréd és Villányi Lajos, építési vállalkozó a budapesti Fónagy Béla volt.<sup>68</sup>

#### RENDŐRPALOTA (Kossuth utca 20.)

A város rendőrségi palotáját 1914–15-ben építették magyaros szecessziós stílusban Borsos József városi mérnök tervei szerint, aki a részletrajzokat katonai

<sup>67</sup> A régebbi a Fejér Ló vagy Fejérló fogadó volt.

<sup>68</sup> Gellér F. – Vadász Gy. 1985. 246. o., Papp J. 1997. B. I. 51. 28. o.

szolgálata alatt a szerb-frontról küldözgette haza.<sup>69</sup> A Kossuth utca és az e ház elhelyezésére megnyitott Újházi utca sarkán megvalósult gazdagon díszített palota hódmezővásárhelyi mázas kerámiáit „Borsos tervei szerint Baán Imre mintázta és készítette”.<sup>70</sup> A három utcára néző háromemeletes, alápincézett hivatali épület „faragott kő ciklopikus lábazattal”, felette vakolt és nyerstégla felületekkel képzett falazattal épült fel.<sup>71</sup>

#### REFORMÁTUS TEMPLOM (Árpád tér)

Debrecen ötödik református temploma építési helyét a Csapó utca végében kialakított négyszögletes tér közepén, a Szarvas- másként Csicsogó-csapszék mellett jelölték ki 1885-ben.<sup>72</sup> Az alapkövet 1911 májusában tették le.<sup>73</sup> Az 1914 januárjában felszentelt templom tervezője Tóásó Pál volt, építette Kallós Adolf és Koch Rudolf (Budapest), az épületszobrászi munkákat a debreceni Somogyi Sándor, a kőfaragásokat Beck Sámuel készítette.<sup>74</sup>



*Árpád téri református templom*

<sup>69</sup> Rácz Z. 1990. 36-39. o.–

<sup>70</sup> Gellér F. – Vadász Gy. 1985. 247-248.

<sup>71</sup> Papp J. 1997. B. III. 13. 65. o.

<sup>72</sup> Balogh I (kézirat 1997.) i. m.

<sup>73</sup> A VÁROS c. lap. 1911. 20. sz. május 19.

<sup>74</sup> [http://www.arpadter.reformatus.hu/index.php?option=com\\_content&view=article&id=55&Itemid=82](http://www.arpadter.reformatus.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=55&Itemid=82)

## KLINIKATELEP

A Debrecenben felállítandó állami egyetem céljaira a Nagyerdőben kijelölt területen 1914 tavaszán a klinikai épületcsoporttal indult az építkezés. Az eredetileg városi kórházként (is) induló beruházáshoz a terveket Korb Flóris készítette, a kivitelezést a Tóth és Sebestyén cég vállalta. A háborús években is folyó építési tevékenység következtében 1917-ben „tető alatt, kívül-belül levakolva állnak az összes klinikai pavilonok, a hozzájuk tartozó melléképületekkel; ugyanígy a törvényszéki orvostani intézet is.”<sup>75</sup>

**Forrásmunkák:**

- A debreczeni m. kir. Tudományegyetem elhelyezése. Bp. 1917. (Kovács Péter szíves közlése nyomán)  
 A VÁROS c. lap  
 Bakó Endre: A debreceni Filharmonikus Zenekar története 1923–2001. Debrecen, 2002.  
 Balogh István: A városrendezés első kísérlete Debrecenben (1887–1897) In: HBML Évkönyve XXIII. (Szerk.: Radics Kálmán) Db., 1996.  
 Balogh István: Debrecen építéstörténete 1850–1950 (kézirat 1997)  
 Balogh István: Debrecen. Budapest, 1958.  
 Csobán Endre: A Gazdasági Akadémia – Debrecen sz. kir. város és Hajdú vármegye. (Szerk. Csobán Endre) Bp., 1940.  
 Debrecen MJV Polgármesteri Hivatal építéshatósági műszaki nyilvántartása (mikrofilm-es adattár)  
 Debrecen város utcanévkatasztere. HBML közleményei 30. (Sorozatszerk.: Radics Kálmán) Db., 2007.  
 Debreceni Képes Kalendárium I–XVI. sz.  
 Debreceni városközpont magazin 1–12. sz.  
 Debrecen sz. királyi város egyetemes leírása. Db. 1882.  
 Debreczeni Újság 1902.  
 Debrecen-Nagyvárad Értésítő  
 Filippinyi Gábor – Papp József: A városépítés története 1944–1990. In. Debrecen története 5. (Szerk.: Veres Géza) Debrecen, 1997.  
 Gellér Ferenc – Vadász György: Debrecen műemléki katasztere. Debrecen, 1985.  
 Gellér Ferenc: Debrecen műemléki katasztere (kézirat, évsz. nélk.)  
 Gellér Ferenc: Százéves a megyeháza. Emlékezés Bálint Zoltán és Jámbor Lajos építőművészekre. (Kézirat, elhangzott a Megyei Műemléki Albizottság 2012. április 18-i ünnepi ülésén.)  
 Husz Lajos: A tisztviselőtelep. Debreceni Képes Kalendárium (DKK) 1912.  
 Klein Rudolf: A debreceni zsinagógák (INTERNET)  
 Komoróczy György: A debreceni felsőoktatás 100 éve. Bp., 1968.

<sup>75</sup> A debreczeni m. kir. Tudományegyetem elhelyezése. Bp. 1917. (Kovács Péter szíves közlése nyomán) v.ö. XXI. 505. a. 113. d.

- Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára iratai (HBML)
- Mazsu János: Egy debreceni bérpalota és lakói a századelőn. In: Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XVII. (Szerk.: Gazdag István) Db., 1990.
- Megyeri-Pálffy Zoltán: Kaszárnyától a Campusig. A Kassai úti laktanya rövid története. Debreceni Szemle, 2017. 4.
- Megyeri-Pálffy Zoltán: Igazságügyi építkezések Debrecenben. In: Jogszolgáltatás Debrecenben. 2015. 464-479.
- Mellau Márton: A Svetits Leánynevelő Intézet félszázéves története. Bp., 2011.
- Ölveti Gábor: A közegészségügy és a közművek fejlődése Debrecenben a XX. század elején. In: Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XXII. (Szerk.: Radics Kálmán) Debrecen, 1995.
- Papp Gábor György: Gerster Kálmán (1850–1927) munkássága (ELTE BTK doktori disszertáció 2007.)
- Papp József: A Debreceni Első Takarékpénztár székházai (kézirat 2010.)
- Papp József: A Fűvészkert utca 2. sz. alatti ingatlan tulajdoni és használati viszonyai. (kézirat, 1993.)
- Papp József: A MÁV debreceni igazgatósági székháza (A Bek–Degenfeld–Tisza-palota). Budapest, 2001.
- Papp József: Debrecen város birtokkatasztere. HBML közleményei 23. (Sorozatszerk.: Radics Kálmán) Db., 1997.)
- Papp József: Törvénykezési helyszínek Debrecenben a 20. századig. In: Jogszolgáltatás Debrecenben. 2015.
- Rácz Zoltán: Borsos József és Debrecen korai modern építésze. Db., 1990.
- Sápi Lajos: Debrecen település- és építéstörténete. Debrecen, 1972.
- Siró Béla: Debrecen megpróbáltatásai. Db. 2007.
- Sz. Kürti Katalin: Köztéri szobrok és épületdíszítő alkotások Debrecenben és Hajdú-Biharban. Debrecen, 1977.
- Szűcs Ernő: Debrecen 1900–1910 közötti vendéglátó iparáról. HBMLÉ. XXII. Db., 1995.(1996.)
- Szűcs Ernő: Debrecen templomai. Db., 2005.
- Szűcs Mihály: A Debreceni Első Takarékpénztár 50 éves története 1846–1895. Debrecen, 1896.

## **Agrárerdészet, a klímatudatos és fenntartható gazdálkodás módja**

**Keserű Zsolt**

agrármérnök, osztályvezető,  
NAIK Erdészeti Tudományos Intézet, Püspökladány

**Borovics Attila**

erdőmérnök, intézetigazgató,  
NAIK Erdészeti Tudományos Intézet, Sárvár

**Honfy Veronika**

agrármérnök, tud. s. munkatárs,  
NAIK Erdészeti Tudományos Intézet, Sopron

Az agrárerdészet olyan földhasználati forma, melyben különböző mezőgazdasági ágazatok kombinációja valósul meg fás szárú növények (fák és cserjék) termesztésével, adott helyen, egyidejűleg. A tudatosan tervezett együttes gazdálkodás célja az interakciókon alapuló ökológiai és gazdasági előny kihasználása. Az ENSZ Élelmezésügyi és Mezőgazdasági Világszervezete (FAO) által készített tanulmány szerint a fák és cserjék tudatos integrálása a mezőgazdasági termesztési rendszerekbe hozzájárulhat a sérülékeny mezőgazdaság klímaváltozáshoz való alkalmazkodásához, az általa okozott negatív hatások mérsékléséhez és az élelmiszerbiztonsághoz, ami a Fenntartható Fejlődési Célok között szerepel.

Az agrár-erdészeti rendszereket típusaik szerint a következőképpen csoportosíthatjuk: fás legelő, legelő erdő, mezővédő erdősáv, köztes termesztési rendszerek, fás ugar, szórványgyümölcsösök, illetve ide sorolhatjuk az erdei melléktermékeket is. Ezek a gazdálkodási rendszerek gazdasági, társadalmi és környezetvédelmi előnyökkel járhatnak a hagyományos gazdálkodással szemben. A szántóföldi termesztés szempontjából a fák védelmet nyújtanak a mezőgazdasági növények és állatfajok számára, árnyékot nyújtanak a nap, védelmet az eső (jégverés) és a szél ellen. Erdőgazdasági szempontból azok a fafajok is alkalmazhatók a rendszerben, amelyeknek nincs nagy erdőgazdasági jelentősége, azonban értékesek (pl. gyümölcsfák). Környezetvédelmi szempontból a víz- és a talajvédelmi funkciót kell kiemelni, valamint az agrár-erdészeti rendszerek szénmegkötő képességét, ami jelentős szerepet tölthet be a klímaváltozás negatív hatásainak mérséklésében. A fák jelenléte által javulnak a mikroklimatikus tényezők is: az

enyhébb sugárzás, és a magasabb relatív páratartalom következtében csökken a légköri aszály mértéke. Szocio-ökonómiai hatásuk is jelentős a vidéki lakosság megtartásával, munkahelyteremtés és alternatív jövedelemforrások biztosítása által. Kiemelkedő az ökológiai (tájképi mozaikosság, biodiverzitás) és méhészeti jelentőségük. A megfelelően kiválasztott különböző fa- és cserjefajok (és fajták) jelentősen megnyújthatják a méhek természetes táplálkozási ciklusát, különböző időben történő virágzásuk folytán a teljes vegetációs periódusban táplálékot biztosíthatnak a méheknek. A megtermelt méz növeli az agrár-erdészeti rendszer jövedelmezőségét (Keserű et al., 2015).

A vonatkozó külföldi kutatások alapján az együttes termesztés során elkülönül a növények gyökérzete. A fák gyökereinek növekedése az intenzív sorközi művelés következtében a mélyebb talajrétegek felé irányul, minek következtében nem jelentenek konkurenciát a mezőgazdasági köztesnövények tápanyag- és vízfelvételére. Ezen kívül a talajban csökken a különféle tápelemek (elsősorban nitrogén) kimosódásának veszélye. Külföldi (svájci) vizsgálatok alapján az agrár-erdészeti rendszerekből mintegy 46 %-kal kevesebb nitrát mosódik ki, mint a monokultúrás szántóföldi rendszerekből (Mosquera-Losada et al., 2012). Az agrár-erdészeti rendszerek hatékonysága átlagosan 36%-kal magasabb, mint a „tiszta” kultúráké. Európában jelenleg Spanyolország, Portugália és Görögország rendelkezik a legtöbb agrár-erdészeti területtel (4, ill. 2–2 millió ha). Franciaországban a következő évtizedekben (2040-ig) 500 ezer hektáron kívánnak agrár-erdészeti termesztést megvalósítani.

Hazánkban is elterjedt földhasználati forma volt a fás legelő, a legelőerdő, a sorközök művelése, valamint az egykor a tájat tarkító, mezővédő erdősávok jelenléte. A gépesítés intenzívebbé válása, a kemikáliák egyre kiterjedtebb alkalmazása, valamint a tulajdonviszonyoknak a nagybirtokok felé történő jelentősebb elmozdulása azonban az erdőgazdálkodás (fatermesztés), a mezőgazdasági növénytermesztés, valamint állattenyésztés elkülönüléséhez vezetett. A hagyományos agrár-erdészeti rendszerek eltűnése negatív hatások sorozatát idézte elő. Feledésbe merültek a gazdálkodók szakmai ismeretei, tapasztalatai, a tájkép leegyszerűsödött, fokozottabban jelentkeztek a különféle környezetvédelmi problémák, mint pl. a talajerózió, szélérozió (deflációs károk), vízszennyezés, jelentős mennyiségű szénfelszabadulás, a biodiverzitás csökkenése, a kártevők természetes ellenségei élőhelyének beszűkülése, miközben a gazdálkodók elvesztették alternatív jövedelemforrásaik jelentős részét (Borovics et al., 2017).

A téma újszerűségénél fogva felmerült az igény a gyakorlat számára használható hazai kutatási eredmények felmutatására, ezért szükségessé vált egy kísérleti hálózat kiépítése, külföldi példák hazai ökológiai viszonyokba való átültetésével, illetve a hagyományainkban fellelhető tudás felélénkítésével. A legfontosabb feladatok közé tartozik a hazai kísérleti hálózat kiépítése és monitorozása, a hagyományainkban fellelhető fás legelők, és a mezővédő erdősávok-

ról korábban megszerzett tudás felkarolása, a köztes termesztés technológiájának kidolgozása, az ismeretterjesztés és szemléletformálás.

2014-ben a Vidékfejlesztési Minisztérium K+F+I projektjeinek keretén belül a Nemzeti Agrárkutatási és Innovációs Központ Erdészeti Tudományos Intézetében (NAIK ERTI) megkezdődtek az agrár-erdészeti kutatások. Ennek eredményeként több kísérletre került sor, ill. már meglévő agrár-erdészeti területek – elsősorban mezővédő erdősávok – kerültek vizsgálat alá. A köztes termesztési rendszerekben (Debrecen, Fertőd, Gödöllő, Karcag, Püspökladány) tág hálózatu faültetvények sorközeiben különböző növényi kultúrák (gabonafélék, különböző aromanövények, kapások, pillangósok, bogyósgyümölcsök) termesztésével több tényező vizsgálata zajlik. Ezek a vizsgálatok elsősorban a faanyagtermesztés és a mezőgazdasági növénytermesztés (tágabb értelemben élelmiszertermelés) együtt-termeszthetőségének ökológiai, fiziológiai és ökonómiai összefüggéseinek feltárására összpontosítanak.

A mai professzionális, precíziós mezőgazdasági termelésben a terméshozam fokozásának rövid időn belül eredményt biztosító módszerei – öntözés, tápanyagpótlás, növényvédelem – mellett elengedhetetlen a mezőgazdasági rendeltetésű földek erózió és defláció elleni védelmének a biztosítása. Erre a talajvédelmi célra kiválóan alkalmasak a mezővédő fásítások. A mezővédő erdősávoknak a mezőgazdasági hozamokra, a környezet minőségére gyakorolt pozitív hatásai a korábbi évtizedekben végzett kutatások alapján ismertek és elismertek. A mezőgazdaságban időközben végbement változások – nagyüzemi táblásítás, gépesítés nagyobb arányú elterjedése, vegyszeres (légi) növényvédelem térhódítása – hatására az erdősávok (hazai erdősáv-rendszer) térbeli kiterjedése csökkent, aminek hatása a környezetvédelmi problémák esetében hatványozottan jelentkezett. Az 1950-es évektől kezdődően hozzávetőlegesen mintegy 2500 km hosszúságban telepítettek hazánkban erdősáv-rendszereket, ebből 1500 km-t az Alföldön, 1000 km-t pedig a Dunántúlon. A telepítések az 1960-as évek elejéig tartottak, és mintegy 273 ezer hektárt érintettek. Később, a fentebb említett okok következtében, az erdősávok területe drasztikusan csökkenni kezdett (Gál és Káldy, 1977).

A mezővédő erdősáv-rendszerek esetében (Földes) a NAIK ERTI vizsgálatainak központjában főként az erdősávna a talaj-és klimatikus viszonyokra gyakorolt hatásai állnak, amelyek közvetlenül kihatnak a termesztett növények termésátlagára, ezáltal a termelés gazdasági eredményességére, a realizálható árbevételre (Honfy et al., 2016).

A hazai agrár-erdészeti kísérleti hálózaton belül több kísérlet a NAIK kutatóintézeteinek együttműködésében valósult meg. A NAIK ERTI és a NAIK Gyümölcsstermesztési Kutatóintézet együttműködése során Fertődön egy tág hálózatu nemesnyáras és bogyós köztes termesztés, míg a NAIK ERTI és a



NAIK Mezőgazdasági Gépesítési Intézet kooperációjában Gödöllőn egy köztes termesztésű rendszerré átalakított energetikai faültetvény vizsgálatára került sor.



*Az erdősávrendszer belső szerkezete jól szemlélteti az ökológiai folyosó mibenlétét*

A NAIK ERTI kiváló szakmai kapcsolatot ápol a Debreceni Egyetem AKIT Karcagi Kutatóintézetével. Az együttműködés keretében Karcagon egy tág hálózatú nemesnyáras sorközeiben különböző mezőgazdasági növények termesztésével egy köztes termesztési kísérletet kezdeményeztek.

Az agrár-erdészeti termesztési rendszerek iránt elsősorban az extenzív és ökológiai gazdálkodók, valamint a méhészek mutatják a legnagyobb érdeklődést, de – a külföldi példákat látva – a magánerdő-gazdálkodók fokozottabb érdeklődésére (ültetvények sorközeinek megművelése) is számítani lehet a köz-eljövőben. Az agrár-erdészeti rendszerek magas élőlétszám miatt jelentős szerepet tölthetnek be a települési önkormányzatok számára a közfoglalkoztatás területén, valamint a kutatások fontos információval szolgálhatnak a döntéshozók és a szakigazgatás számára is.

A Vidékfejlesztési Program keretében a 2017. január 16. és 2019. január 16. közötti időszakban az „Agrár-erdészeti rendszerek létrehozása (VP 5-8.2.1-16)” jogcím alapján lehet pályázatot benyújtani. A támogatási ciklus során mintegy 1300 Mrd Ft támogatást lehet lehívni. A 2014–2020 közötti ciklusban a Közös Agrár Politikára (KAP) a tervek szerint az EU költségvetésének 38 %-át fordítják, melyből Magyarország több mint 13 Mrd €-t tud lehívni. A KAP II. pillérén

belül vidékfejlesztési támogatásokra több mint 4 Mrd € hívható le, ezen belül az „Agrár-erdészeti rendszerek létrehozása” (8.2.1) alintézkedésre 7,3 millió €-t különítettek el (kb. 2,4 Mrd Ft).



*A karcagi kísérlet célja egy klasszikus kiterített vetésforgó megvalósítása agrár-erdészeti rendszerben.*

*A cirok, mint köztesnövény látható a nemesnyár sorok között.*

A korábbi gyakorlattól eltérően – amikor csak fás legelők létesítésére lehetett támogatást igényelni –, az „Agrár-erdészeti rendszerek létrehozása” (8.2.1) támogatás esetében már pályázni lehet szántóföldi kultúrával kombinált agrár-erdészeti rendszer létrehozására (köztestermesztés), gyepgazdálkodással kombinált fás legelő vagy fás kaszáló létrehozására és mezővédő fásítás létesítésére fasor vagy facsoport telepítésével. A támogatás terület alapú, vissza nem térítendő, hektáronkénti egységköltés-kalkuláció alapján történik. A lehetőség kedvezményezettjei magánjogi mezőgazdasági földhasználók, valamint települési önkormányzatok és társulásaik. Olyan földterületekre lehet támogatást igényelni, ahol az állami tulajdon aránya nem haladja meg az 50%-ot (Keserű, 2017).

***Felhasznált irodalom***

- Borovics A., Somogyi N., Honfy V., Keserű Zs., Gyuricza Cs. (2017): *Agrárerdészet, a klímadatastos, természetközeli termelési mód*. Erdészeti lapok. CLII. évf. 6. szám. 178–182.
- Gál J., Káldy J. 1977. *Erdősítés*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 449–606.
- Keserű Zs. (2017): *Fás szárú ültetvények és agrár-erdészeti rendszerek támogatásai a vidékfejlesztés érdekében*. Agrofórum, 11: 16–18.
- Honfy, V., Borovics, A., Csiha, I., Rásó, J., Somogyi, N., Keserű, Zs. (2016): *The importance of shelterbelts: a case study from Eastern Hungary*. 3rd European Agroforestry Conference – Montpellier, 2016. Book of Abstracts. 94–97.
- Mosquera-Losada M.R., Moreno G., Pardini A., McAdam J.H., Papanastasis V., Burgess P.J., Lamersdorf N., Castro M., Liagre F., Rigueiro-Rodríguez A. (2012): Past, Present and Future of Agroforestry Systems in Europe in: Nair P.K.R., Garrity D. (eds.), *Agroforestry - The Future of Global Land Use*. Advances in Agroforestry Springer Science+Business Media. Dordrecht. 285–312.

## A TUDOMÁNYOS ÉLET HÍREIBŐL

### Diplomata írók, író diplomaták Debrecen, 2017. október 20. DAB székház

**Bozzay Réka**

néderlandista, egyetemi adjunktus, Debreceni Egyetem

A Debreceni Egyetem Néderlandisztika Tanszékének és a Magyar Tudományos Akadémia, Debreceni Egyetem Történelmi Intézet „Magyarország a középkori Európában” Lendület Kutatócsoportjának közös szervezésében került sor 2017. október 20-án a Magyar Tudományos Akadémia Debreceni Területi Bizottsága Székházában a *Diplomata Írók, Író Diplomaták / Diplomat Writers, Author Diplomats* című konferenciára. Az előadókat és az érdeklődőket René van Hell, a Holland Királyság magyarországi nagykövete, valamint az egyetem részéről Bartha Elek rektorhelyettes úr köszöntötte. Négy szekcióban tizenegy előadás hangzott el angol, német és magyar nyelven.

A konferencia olyan emberek munkásságát kívánta bemutatni, akik diplomataként dolgoztak, fontos történelmi események tanúi voltak, egy-egy ország és lakóinak – a számukra megszokottól eltérő – szokásait, tevékenységét megfigyelték és azt levelek, naplók, úti beszámolók, önéletrajzok, visszaemlékezések, esetleg regények formájában papírra vetették. Olyanokról is hangzott el azonban előadás, akik íróként jutottak diplomáciai feladathoz, diplomataként szerzett tapasztalataik pedig jelentős hatást gyakoroltak írói pályájukra. A konferencia előadásai időben és térben egyaránt széles skálán mozogtak, hiszen a középkori követjelentésektől kezdve a hidegháború koráig követhettük végig a diplomaták írói tevékenységét több földrészen keresztül.

Az első szekcióban Venkovits Balázs *Jenő Bánó: From Immigrant to Consul General* című előadásában egy kevesessé tipikus életutat mutatott be. Bánó a Nagy Kivándorlás során hagyta el sok százezer magyarral együtt a hazáját, érkezett az Egyesült Államokba, ahonnan végül Mexikóba utazott és ott telepedett le. Utazásairól folyamatosan írt, könyvei Magyarországon is megjelentek. Mexikóról – a korabeli politikai elvárásoknak megfelelően – pozitív képet festett, igyekezett az országban rejlő lehetőségekre felhívni az olvasók figyelmét. Miru György *Egy magányos diplomata kapcsolatai. Teleki László az emigrációban* című előadásában egy nem tipikus diplomata írói pályáját vázolta. Teleki már az 1848/49-es forradalom és szabadságharc alatt, majd azt követően is diplomáciai tevékenységet folytatott, elsősorban a francia politikai körökkel épített ki kapcsolatot, majd Kossuth törökországi internálásának megszüntetéséért dolgozott. Francia újságokban is publikált, egy szépirói munkája ismert, a *Kegyenc*,

amely az 5. századi római császárkor romlottságát állítja párhuzamba a metternichi-éra visszásságaival. Pete László a Teleki család másik híres 19. századi leszármazottjáról, a vad gróf Teleki Sándor fordulatokban igen gazdag életpályájáról tartott rendkívül humoros előadást. Az arisztokrata Teleki a kor szokásai szerint külföldi egyetemeken tanult, majd a 48/49-es forradalom és szabadságharcban Kővárvidék főkapitánya lett. A szabadságharc bukása után kezdődött európai „kalandor” élete, amelynek során számos csatában megfordult és több hölgy fejét elcsavarta. Magyarországra visszatérve gazdálkodott és írt, cikkei jelentek meg magyar lapokban, majd *Emlékeim* címmel írta meg memoárját.

A második szekció a 16–17. század két diplomata írójával foglalkozott. Bárány Attila *A Humanist Diplomat in early 16th c. Hungary: Hieronymus Balbi* címmel II. Lajos követének tevékenységéről beszélt, aki pozsonyi prépostként 1521-ben a császári udvarban és Angliában is járt. A velencei humanistának alapos információi voltak a magyar politikáról, amikor megkapta magyarországi megbízatását. Werbőczy *Hármaskönyve* első nyomtatott kiadásának végén Balbi latin nyelvű carmenje olvasható. Az előadó Balbi Nándorfehérvár közelgő török ostroma (1521 július–augusztus) idején tett nyugati követsége alatt írt angol levéltári anyagban megmaradt leveleit és orációit vizsgálta. A prépost jelentései nagy realitásérzékkel számolnak be Magyarország korabeli állapotáról, háborús felkészültségéről. Bozzay Réka *Sir William Temple (1628–1699) and his Observations Upon the United Provinces of the Netherlands* című előadásában egy 17. századi angol diplomata hollandiai megfigyeléseitezeknek korabeli magyar szerzők megállapításaival való hasonlította össze. Temple nagy érdeklődéssel és lelkesedéssel számolt be több évig tartó hollandiai tartózkodásáról, kedvesen, de mégis kritikus szemmel vizsgálta a hollandok szokásait, nem rejtve véka alá royalista nézeteit sem. A korabeli magyar irodalmi művek, melyek Hollandiáról és annak lakóiról íródtak, a kint tanuló magyar peregrinusok tollából származtak, közülük többen is érzékelték a hazájuk és Hollandia közötti különbségeket, de ennek okaira nem tudtak és talán nem is akartak magyarázatot találni.

A harmadik szekció holland szempontból tekintette át a kora újkortól a 20. századig a diplomácia és az írás kapcsolatát. Pusztai Gábor *Unser Mann in Nagasaki. Andrés Jelky (1738–1783) und seine fantasierte diplomatische Mission in Japan* címmel beszélt Jelky András ázsiai útjáról. A bajai szabólegény Magyarországon ismert történetének van ugyan igazságalapja, de 1779-ben Bécsben megjelent élettörténete számos kitalációt is tartalmaz. Jelky – akit csak az utókor nevezett így – a holland Kelet-indiai Társaság szolgálatába kerülve járt ugyan Jáván és Ceylonon, de Japánban – levéltári források tanúsága szerint – nem. Az élettörténetét bemutató első németnyelvű beszámoló állításait Japánban tett útjáról azonban az életéről és kalandos utazásáról szóló későbbi könyvek is átvették. Liesbeth Dolk *Lying the truth. Fact and fiction in Bougainville (1982), a novel by the Dutch author and diplomat F. Springer (1932–2011)* című előadása a

konferenciának eredetileg ötletet adó F. Springer holland diplomata írói munkásságának egy művével a *Bougainville*-l foglalkozott. Springer Carel Jan Schneiderként született a Holland Kelet-Indiákon (ma Indonézia). 1963-tól szolgált diplomataként New Yorkban, Bangkokban, Daccában, Teheránban, Luandában, Strassburgban, Kelet-Berlinben. 1972-ben Daccába, Bangladesbe helyezték, említett regényében az itteni élményeit írta meg. Dolk előadása arra kereste a választ, hogy hol húzódott a határ Schneider valós élettörténete és irodalmi munkáiban található fikciói között. Kronauer Éva *Childreentrains* című előadása az első világháború után megindult gyermekmentő akció történetéről szólt, melynek során mintegy 26000 nehézsorsú magyar gyermeket vittek hosszabb-rövidebb időre Hollandiába azzal a céllal, hogy onnan megerősödvé térjenek haza. Az előadó beszámolt a gyermekvonatok körüli magyar-holland diplomáciai tevékenységről, a magyarországi holland főkonzul fennmaradt iratairól és a gyermekvonatok történetének megfilmesítéséről.

A negyedik, amerikai-angol szekcióban Mathey Éva *Nicholas Roosevelt in A Front Row Seat: Hungary during the Interwar Period as Reflected in the Writings of an American Diplomat* címmel egy Magyarországra akkreditált amerikai diplomata – eredetileg újságíró – tevékenységéről beszélt, aki a tanácsköztársaság idején már járt Magyarországon, majd 1930-ban nagykövetségként tért vissza. Az országot soha nem tudta megkedvelni, ahogy erről az előadó által példaként felhozott munkájában is beszélt. Magyarországot félfeudális államnak tartotta, és úgy általában sem volt különösebben pozitív képe a magyarokról, bár a magyar politikai-üzleti körök sokat vártak tőle. Barta Róbert előadása *Történész a Foreign Office szolgálatában: C. A. Macartney (1895–1978) tevékenysége és írásai Magyarországról* című előadásában a Magyarországon Macartney Elemér néven ismert, az angol külügy szolgálatában álló történészről szólt, akinek számos írása jelent meg Magyarországról, s különösen Trianon kérdése foglalkoztatta. Glant Tibor *1956 at Ten and Beethoven's Tenth: Edward Alexander and Hungary* című előadása a hidegháború korába vitt vissza minket. Az örmény származású diplomata Roosevelthez hasonlóan újságíró volt. 1964-től kezdve szolgált Kelet-Közép-Európában, többek között Budapesten is, fő feladata a sajtó és kultúra figyelése volt.

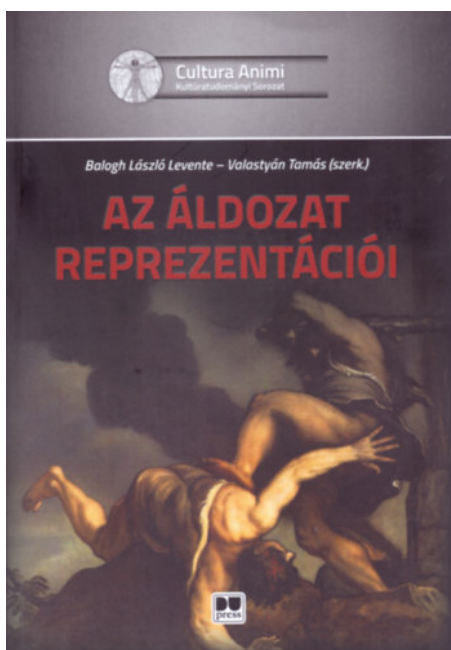
A konferencián elhangzott előadások hamarosan magyar és idegen nyelvű kötetben is meg jelennek.

## KÖNYVSZEMLE

**Az áldozat reprezentációi****Balogh László Levente – Valastyán Tamás (szerk.)**

Debrecen, Debreceni Egyetemi, 2016. 383 oldal

(Cultura Animi Kultúratudományi Sorozat 2.)



*Az áldozat reprezentációi* című kötet második darabja annak a *Cultura Animi* elnevezésű kultúratudományi sorozatnak, amely arra hivatott, hogy közreadja a Debreceni Egyetemen működő, *Kulturális archeológia* interdiszciplináris kutatócsoport évenkénti konferenciáinak az anyagát. Az eddigi öt tanácskozás témái (az áldozat, a szégyen, az erőszak, a büntudat és a megbocsátás) egyaránt alkalmasak voltak a tudományközi párbeszéd kialakítására. Ahogyan a kötet szerkesztői,

Balogh László Levente és Valastyán Tamás az előszóban megemlítik, nincs ez másképp ebben az esetben sem: a tizennégy tanulmány az áldozat kérdéskörét teológiai, filozófiai, irodalomtörténeti, jogi, pszichológiai, szociológiai, történettudományi és politológiai távlatból járja körbe.

A tudományágak felsorolásánál a tartalomjegyzék logikáját követtem, nem véletlenül, mert valóban úgy van, ahogy az első írás szerzője, Kustár Zoltán mondja: „[A] Biblia hatása [...] az európai irodalom áldozat-narratívái, valamint az áldozatról, önfeláldozásról, vezeklésről és elégtételről alkotott elképzeléseink szempontjából is meghatározó.” Ennek szellemében Kustár Zoltán az Ószövetségben, Fazakas Sándor pedig az Újszövetségben keresi meg azokat a meghatározó pontokat, amelyek máig meghatározzák az áldozat európai kultúrkörben használatos fogalmát. Természetesen az ószövetségi korban voltak olyan szerepei az áldozatnak, amelyek ma már inkább metaforikus értelemben élnek tovább, mint például a hálaadás a megszerzett javakért vagy a könyörgés nyomatékosítása az isteni beavatkozás reményében. Ennek kapcsán szóba kerül a talán legis-

mertebb ószövetségi áldozás elbeszélése is, Káin és Ábel története, melynek tanulsága a szerző olvasata szerint az, hogy Isten áldását nem lehet megvásárolni. (Innen válik érthetővé, hogy miért is szerepel a tanulmánykötet címlapján Tiziano *Káin és Ábel* című festménye: az ugyanis magába sűríti az archaikus áldozati rítusnak és a nagyon is profán erőszak áldozatának a képét.) Az áldozat további ószövetségi funkciói, nevezetesen az Istennel és egymással való asztalközösség, illetve a bűnbocsánat kieszközölése, viszont fennmaradnak az újszövetségi keretek között is, sőt, a páskabarány (a helyettesítő áldozat) vagy a bűnbak (a vétekáldozat) tipológiájának segítségével próbálják meg az evangéliumok is Krisztus kereszthalálát érthetővé tenni.

Ez a megállapítás a tanulmány zárlatában olvasható, így egyben kiváló átvezetés is Fazakas Sándor *A Krisztus áldozatára való emlékezés és a kiengesztelődés társadalmi relevanciája* című írásához. Ez a cím pedig egyértelműen jelzi, hogy itt a teológiai távlat immár nemcsak az előzmények felmutatására vállalkozik, hanem arra a kérdésre is igyekszik választ találni, hogy hogyan is viszonyul egymáshoz Jézus Krisztus kereszthalála mint engesztelő áldozat, és az a társadalmi program, amely régi és új igazságtalanságok miatt kiengesztelődésre és megbékélés tart igényt. Fazakas Sándor abból indul ki, hogy az áldozatra való emlékezés nem egyszerűen csak egy rítus, azáltal ugyanis

a közösség mindig is rá lesz utalva a bűnbánat, a bűnbocsánat és a kiengesztelődés hármasságára. S ebben az emlékezésben mindig ott van egy jövőorientáltság (a végső szabadítás reménye) és ebből fakad a kiengesztelődés szociális relevanciája is. Természetesen ezt nem lehet egy az egyben importálni világi területekre, az egyház viszont adhat mintákat a társadalomnak, ahogyan a szerző írja, „olyan mintákat, amelyekből valóban felsejlik a megbékélés és a kiengesztelődés jövőképes valósága”.

Csak látszólag esik ettől a horizonttól távol egy 20. századi francia kultúrafilozófus, René Girard, akinek a munkásságát – kifejezetten az utánzás, az erőszak és az áldozat (bűnbak) szempontjából – Kiss Lajos András mutatja be. Girard ugyanis arra kérdésre, hogy kiiktatható -e az erőszak a társadalomból, éppen azért ad igenlő választ, mert keresztény emberként hisz ebben és a Biblia megfelelő útmutatást ad neki ehhez. Ahogy véleménye szerint az evangéliumok is az áldozatok pártján állnak. Áldozat- és bűnbak-értelmezése viszont már nagyon is a mai körülményekre koncentrálna, egyetlen egy példát emelnék ki most, az anorexiát. Girard értelmezésében az nem más, mint a mimetizmus és a bűnbak posztmodern keveréke, hiszen alaptézise szerint az utánzás vágya szervezi az összes emberi közösséget (a konkrét esetben a fiatal lányok a modellek soványságát akarják saját testükkel lemásolni), viszont a túlzásba vitt



mintakövetés az uralkodó szépség-ideál áldozataivá teszi az anorexiás betegeket.

Sélei Nóra cikke, bár alapvetően Polcz Elaine *Asszony a fronton* önéletrajzi regényének értelmezését tűzte ki célul, hasonlót állít, viszont a feminizmus távlatából mindezt általánosabb szintre emeli: bizonyos kulturális kontextusokban „törvényszerűen” válhat áldozat a nőből, éppen a teste miatt. Ez a nagyon fontos belátás is abból az elméleti kérdésfelvetésből született meg, mely valóban elengedhetetlen az *Asszony a fronton* megértéséhez, nevezetesen, hogy hogyan függ össze a (női) test kulturális konstrukciója az áldozat fogalmával, és a nők ellen, a háborúban elkövetett nemi erőszakokkal. Ez utóbbinak a harcok során stratégiai szerepe is van, a legyőzött közösség szimbolikus birtokbavételét is jelenti. A nő „deszakralizációja” összefüggésben áll azzal, hogy kultúránkban a nőiségnek ambivalens jelentéseket tulajdonítanak, egyrészt „Madonnának” (testi vágyaktól mentes anyának), másrészt „Évának” (a testisége által meghatározott, csábító, „bukott nőnek”) tekintik. A nemi erőszak áldozata elveszíti szakralitását, így saját közösségébe való visszatérése is problematikus, kiközösítik, „abjektté” válik. Polcz Elaine megdöbbentő hatású művének olvasatából viszont az is kiderül, hogy itt nem pusztán a nemi erőszakra van szó, „a szöveg egyértelmű párhuzamokat von a háborús és a házastársi erőszak között,

mi több, a nők elleni erőszakot a társadalom működésének egyik alapjelenségeként írja le.”

Szokás hasonlítani az *Asszony a fronton* Anonyma *Egy nő Berlinben* című, 1945 néhány hónapját megörökítő naplójával, hiszen az is a Vörös Hadsereg katonái által elkövetett tömeges nemi erőszakok traumáját jeleníti meg. Különös azonban, hogy első megjelenésekor, 1954-ben elutasító volt vele szemben a német közvélemény, 2003-as újrakiadása viszont bestsellerré vált. A következő tanulmány szerzője, Pabis Eszter ebben az úgynevezett etikai fordulat érvényesülését látja, melynek során győztesek és vesztesek helyett tettesek és áldozatok lesznek az emlékezetpolitika központi szimbolikus alakjai. Írásában arra tesz kísérletet, hogy mindezt az ezredforduló utáni német kulturális emlékezetben tekintse át az „áldozati irodalomra”, a múltértelmező család- és generációs regényekre fókuszálva. A legismertebb ilyen alkotásnak Günter Grass *Ráklépésbenje* (2002), illetve Bernard Schlink *A felolvasója* (1995) tekinthető, de a szerző inkább (írása címébe is beemelt) Ulla Hahn 2003-as *Életlen képek* című regényének szentel nagyobb teret. Ott ugyanis a homályos kép nemcsak a második világháborúra nem szívesen emlékező tettes-generációt vagy ezekhez az emlékekhez közvetlenül hozzá nem fűző 68-as generációt jelöli, hanem általános, az emlékezet elmélete szerint is releváns szükségszerűséget jelöl. Ahogyan az immá-

ron Oscar-díjas magyar filmben, a *Saul fiában* exponált „szürke zóna életlensége” is „egy szinguláris történelmi tapasztalat (a soá és »feldolgozása«) azon vonatkozásaira irányítják a figyelmünket, amelyeknek félreismerhetetlen általános emlékezetelméleti hozadéka van.”

Gyakran állítják párhuzamba a *Saul fiát* a *Sorstalansággal*, hiszen mindkét magyar alkotás világhírű lett a holokauszt újszerű ábrázolása okán, s teszik mindezt úgy, hogy egyben színre viszik ennek az ábrázolásnak a nehézségét, szinte lehetetlenségét is. Valastyán Tamás be is emeli írása címébe ezt a dilemmát (*Az ötödik lehetetlen – A performativitás mint a tanúsítás egyik lehetséges formája Kertész Imre Sorstalanság című regényében*). A különös első szókapcsolat egy Kafka-utalás, aki egy Max Brodhoz írt levelében négy lehetetlenséget nevez meg: lehetetlen nem írni, lehetetlen németül írni, lehetetlen másként írni, sőt, lehetetlenség írni. Ehhez teszi hozzá a tanulmány szerzője, hogy van egy ötödik lehetetlen is: íróként tanúsítani a holokausztot. A tanú alakjának pedig, aki áldozatként narratívába önti a vele történt traumatikus eseményeket, legalább akkora konjunktúrája van a humán tudományokban, mint az áldozatnak. S bár valóban nagyon sokat írtak a *Sorstalanságról*, Valastyán Tamás az első, aki a tanúsítás performativitásának szempontjából teszi ezt, s éppen ezért jelentős új eredményekre jut. Amelyek közül most csak egy meglátá-

sát emelném ki, nevezetesen, hogy a regény egyedi elbeszélés-technikája azzal is magyarázható, hogy az elbeszélő lemond az áldozati perspektíváról, mert az túlságosan is beszűkítené az eseményszerűség megformálási lehetőségeit a fikció közegében.

Hasonlóan rejtélyes címmel rendelkezik Barcsi Tamás tanulmánya is: *Az animális humanizmus kegyetlensége és az utolsó áldozat*. Az animális humanizmus egy olyan posztindusztriális, fogyasztói társadalmakban elterjedt életszemlélet, amely az emberben csak egy szenvedésre képes lényt lát, akinek nincs reménye arra, hogy felszámolja a halált, ezért tabuvá teszi azt. Ebben a felfogásban tehát az ember sérülékeny állat, akinek a célja mindösszesen a szenvedés minimalizálása, s erre az „állati” szintre való degradálásra joggal mondhatja azt a szerző, hogy ez a nézetrendszer így valójában formalizált embertelenség. Az animális humanizmushoz kapcsolódó elképzelés az emberi szenvedés biotechnológiai megszüntetésének az eszméje, mely többek között a testformálás kultúrájában mutatkozik meg (az emberi kiteljesedést csak testhez kötötten látja megvalósíthatónak). Az *utolsó áldozat* pedig azt jelentené, hogy ha ennek a „korszellemnek” a végső célja a halál felszámolása, ha az ember végképp fel akarja számolni sérülékenységét, akkor egyben ember-voltát is meg kell szüntetnie. A radikális animális humanizmus korát tehát felválthatja a biotechnoló-

gia antihumanisztikus kora, vagy ahogyan ennek a cikknek az utolsó mondata fogalmaz: az ember a saját perfekcionista törekvéseinek eshet áldozatul.

Nem kell ahhoz a jövőbe utazni, hogy áldozattá váljon az ember egy olyan intézményrendszerben, amely kifejezetten ellenkező céllal működik. Ahogy Görgényi Ilona jogászprofesszor felhívja rá a figyelmet, megtörténik, hogy a bűncselekmény áldozata kétszer sérül, mert az igazságszolgáltatási rendszernek is áldozata lesz, gyakran még súlyosabb károsodást is elszenvedve, mint az első. A jogtudományban már csak ezért is kiemelt fontosságú az áldozat kérdése, a viktimológia (áldozattan) komoly hagyománnyal rendelkező kutatási terület ott is. Viszont a jogra jellemző a folyamatos változás is, ezért a szerző a legújabb fejlemények tükrében (az Európai Unió, az Európa Tanács, az ENSZ dokumentumai és a hazai jogszabályok felhasználásával) foglalja össze milyen áldozat fogalmat használ most a jog, illetve azt is, hogy hogyan integrálódott a hazai jogrendszerbe, valamint hogyan is kerültek az áldozati jogok előtérbe. A jog megkülönböztet kiemelt áldozati köröket és viktimizációs formákat, tisztában van vele, hogy lesznek speciális védelmi szükségletekkel rendelkező áldozatok (például a gyerekek). Ezeket a szükségleteket egy 2012-es EU-irányelv öt csoportba sorolja minden áldozatra kiterjedően: 1. az áldozati minőség elismerése, az áldozattal szemben

tisztelettel kell eljárni, 2. áldozatvédelem, 3. áldozattámogatás, 4. az igazságszolgáltatáshoz való hozzájutás, 5. kompenzáció és resztoráció.

Mindez végül elvezethet a tettes és áldozat közötti megbékéléshez is, esetleg egy mediátor segítségével, ha van rá mód. Fellegi Borbála eszéje pontosan konfliktuskezelő pszichológusi gyakorlatának és kriminológiai kutatásainak tapasztalataiból szűri le azt, hogy lehetséges a közeledés, de ehhez hosszú utat kell megtenni a konfliktus mindkét résztvevőjének. Először elkerülhetetlen az úgynevezett „távolodási spirál”, amikor a szembenálló felek nem kommunikálnak egymással, a másikat homogenizálják, hibáztatják mindenért, miközben elmarad az önreflexió és a felelősségvállalás. Arra a szerző is felhívja a figyelmet, hogy nemcsak egyéni konfliktusok (például egy válás) esetén van ez így, hanem egy adott társadalom különböző csoportjai közötti ellentéteket is leírhatjuk ezzel a dinamikával. A „közeledési spirál” négy szakaszból áll: az első és kikerülhetetlen lépés, hogy mindenki elmondhassa a történeteket a saját szemszögéből, anélkül, hogy a másik megszakítaná, értékelné vagy megítélné. A második szakaszban, miután megtörtént egymás történeteinek a meghallgatása, megindul a párbeszéd, ez követheti harmadik lépésként a bocsánatkérés, a megbocsátás és a feloldás, végül a közös továbblépés. Sajnos egyet kell értenünk a szerző azon végkövetkezte-

tésével, hogy Magyarországon még nem történt meg ez a közeledési folyamat a különböző társadalmi rétegek és politikai csoportok között.

A konfliktuskezelés elmaradásának szimptomatikus területe a magyar egészségügy, ezt Takács Erzsébet is megerősíti, aki tizenhét, ott dolgozó nővérrel, orvossal készített interjúra építi tanulmányának ezt a következtetését. A helyzet persze köszönhető egy olyan uralkodó szerepmodellnek is, amely nemcsak itthon jellemző, hanem szerte a világban: az úgynevezett biomedikális modellről van szó. Ebben az orvos-beteg kapcsolat alapvetően hierarchikus, a betegnek legfeljebb az alárendelődés, az elfogadás és az együttműködés szerepe juthat. Természetesen vannak változások, a betegek egyre öntudatosabban lépnek fel, de attól még fennmarad a kiszolgáltatottság, amely akár a rendszer áldozatává is teheti őket. Az interjúkból az is kiderül, hogy az orvos-beteg viszony harmadik szereplője a nővér, aki mintegy két tűz közé kerül, mert egyszerre van alárendelt és hatalmi pozícióban. Emiatt nincs könnyű dolguk, de senki másnak sem a „hatalom” túloldalán: a magyar állapotokat erősen jellemzi a kiégés, a kilátástalanság, a bizalomhiány, a jövőkép hiánya, az elvándorlás, a kórházak adóssága, a tanult tehetetlenség és az egyes társadalmi rétegek teljes kiszolgáltatottsága. Így nem csoda, hogy a hivatástudatra való rákérdezéskor az elhivatottság

mellett az önfeláldozás is előkerül, mint annak fontos összetevője.

Nincs ez másképpen a szociális munkát végzők körében sem, Papp Eszter és Rácz Andrea már tanulmányuk címében (*Szociális szakmákép és önreflexiók vizsgálata – Áldozatkész segítők, segítőkész áldozatok*) is ezt állítják. Takács Erzsébet megoldását követve a szerzők (szintén hallgatói segítséggel karöltve) interjúkat készítettek a szociális, a gyermekvédelmi, az igazságügyi és az egészségügyi területen dolgozó szociális munkásokkal, főként arról kérdezték őket, hogy hogyan értékelik magukat és klienseiket. Szemben az orvos-beteg viszonytal, itt a segítői szerepben lévő, mellérendelő, partneri viszonyban van azokkal, akiknek segíteni hivatott. Ez abból is adódik, hogy a szociális munkának eleve központi fogalma az úgynevezett *empowerment*, azaz az a törekvés, hogy hatalomhoz jutassa a hatalom nélkülieket. Kézenfekvő ezért, hogy az ezen a területen dolgozó szakemberek áldozatoknak látják a klienseket, akiknek a súlyos anyagi nehézségein nem tudnak segíteni, bárhogyan is szeretnének. Így rájuk is jellemző lesz a „rendszeráldozatiság”: nem tudnak megfelelni a hatalom túlzott elvárásainak, szakmájuk presztízse alacsony, ezért a bérek is alacsonyak, gyakran olyan rossz körülmények között élnek, mint a klienseik. Ez a fajta sikertelenség – ahogy az egészségügyi dolgozóknál már láttuk – egyfajta áldozati pozícióval való azonosu-

láshoz vezet, mely végül morális felsőbbiségtudatot és mártírszerepet is kialakíthat.

A kötet utolsó blokkjában található három tanulmány közül kettő a jelen gondjai helyett ismét a múlt értelmezését helyezi középpontjába. Agora Zsuzsanna náci propaganda-beszédeket elemez, itthon egészen ritka módon nemcsak történeti, hanem pszichológiai szempontból is. Az áldozati szerep mellett mindegyiket ugyanaz az érzelmi diszpozíció jellemzi: mindben megtalálható az erős kötődés, a büszkeség és a dominancia, amit a szerző összefoglaló módon *filoheroizmus*nak nevez. Ezzel a hősiesség tudattal valóban az első világháború feldolgozatlan traumáját hártják el, a folyamat a szerző szerint egy megfordításon alapul: „[A]z egyéni fájdalmat lehasítja, és heroikus érzéssé idealizálja.” Emellett a háborús vereség szégyene (amit el kellett fojtani) és azt övező felháborodás is szerepet játszott ennek a narcisztikus áldozatiságnak létrejöttében. A pszichológia fogalomtárából ugyanis leginkább a *patologikus narcizmus* jelöli a legjobban ezt a típusú áldozatiságot, mely akkor válik igazán veszélyessé, ha az önértékelés helyét az egocentrizmus veszi át, a közösség elveszíti empátiakészségét, és tagjai egyfajta identitás nélküli állapotba kerülnek, amiben „mindig valamilyen autoritás meghosszabbított Én-jeként” léteznek és gondolkodnak. Ezt a kontrollvesztést pedig úgy akarják kompenzálni, hogy másokat tesznek áldozatokká

– s mint tudjuk, a nácik által kirobbantott második világháború áldozatainak száma csak az európai hadszíntéren több tízmilliós (ötvenhatvan, bizonyos becslések szerint nyolcvanmilliós) nagyságrendre tehető.

Nyilvánvaló, hogy a háborús propaganda jóval hamarabb használta a saját céljai megfogalmazására az áldozat fogalmát, *sacrifice* (odaadás, önfeláldozás) és *victim* (a valamit elszennvedő áldozat) értelmében egyaránt. Nagy Ágoston ezeknek az alkalmazását – különösen az önfeláldozás egyik változatára, a hazáért való hősi halálra, a *pro patria morira* koncentrálna – a napóleoni háborúk magyarországi mozgósító beszédeiben mutatja be. Ehhez először is megvizsgálja, hogy az *áldozat* szó szemantikai mezejének változása tetten érhető-e a korszak szótár- és lexikonirodalmában, s arra következtetésre jut, hogy az 1780–1790-es évektől kezdtek új, inkább már profánnak nevezhető értelemben használni. Ezután különböző forrásokban (nemesi országgyűlések jegyzőkönyveiben, a korszak vitézi költészetében és röpiratos irodalmában) nézi meg és katalogizálja az áldozatfogalom használatának változatait. Végül egy politikai vitát ismertet Kazinczy Ferenc és Cserey Farkas között, melynek különlegessége, hogy Kazinczy – legtöbb kortársával ellentétben – kritikusan állt hozzá az efféle mozgósító retorikához, és arra figyelmezteti vitapartnerét egy 1809. február 21-én hozzá írt leve-

leben, hogy „[M]agunkat csak ott kell feláldozni, a’hol vele használunk.”

A sorban utolsó írás, melyet a kötet egyik szerkesztője, Balogh László Levente jegyez, egyfajta utószóként is olvasható, mert túllép egy esettanulmány keretein és elméleti bevezetőjében plasztikusan foglalja össze az áldozatiság elbeszélésének jellemzőit. Meglátása szerint ezek a történelmi áldozat-narratívák inkább az áldozatok nevében való beszédeknek nevezhetők, moralizálnak, leegyszerűsítik a valóságot, és áthatják az érzelmek. Emellett komparatív jellegűek, az összehasonlítás alapját pedig a holokauszt jelenti, ebből következőleg az áldozatcsoportok között versengés alakulhat ki, hogy ki is szenvedett többet, sőt, az áldozati státusz presztízse meg is növekedett az utóbbi időben, sokan irigyelni kezdték azt, az áldozatfogalom ennek megfelelően az utóbbi években sokat inflálódott. Ezt az összefoglalót három ország, sorrendben Ausztria, Németország és Magyarország 1945 utáni emlékezetpolitikai narratíváinak az elemzése követi. Az osztrák társadalom sokáig a náciizmus első áldozatának tekintette magát, a nyolcvanas években botrányok (a Kreisky-Wiesenthal-vita és a Waldheim-ügy) kellett ahhoz, hogy ez az áldozatmítosz fenntarthatatlanná váljon. A németek esete egészen speciális, hiszen nekik nem volt lehetőségük a felelősség és a tetteség áthárítására, amikor mégis megjelentek náluk a tömeges nemi erő-

szakokat, a hadifogságot, a bombázásokat és az elűzetést elbeszélő áldozat-narratívák, akkor arra hivatkoztak, hogy csak ez a módja a traumáktól való megszabadulásnak. A magyar áldozatiság elbeszélése nem annyira konkrét, mint az előző kettő, éppen ezért terjedelmi korlátok miatt a szerző csak a trianoni békeszerződés emlékezetére szorítkozik. Ezzel kapcsolatban a gyász-munkát mai napig nem sikerül elvégezni, jól mutatja ezt az is, hogy például hiába van nagy időbeli távolság az 1932-es debreceni és a 2008-as békéscsabai Trianon-emlékmű között, az áldozati perspektíva ugyanúgy kizárólagos mindkettőben.

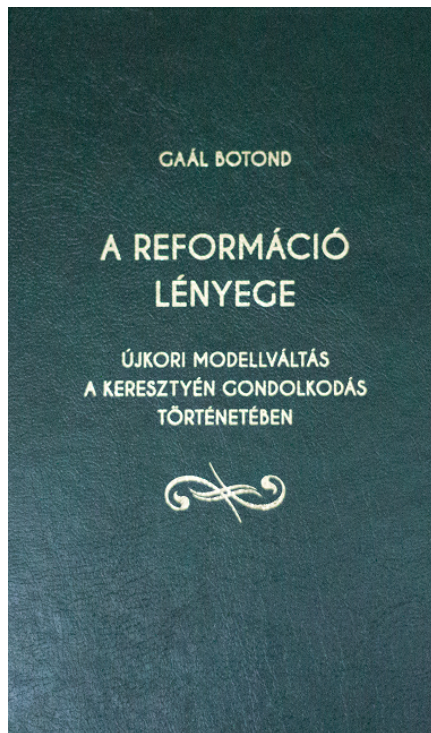
A kötet Balogh László Leventének azzal a figyelmeztetésével zárul, hogy bár az áldozat központi szerepe a mai emlékezetkultúrában mindenképpen pozitívum, de veszélyeket is rejt magában, vissza is élhetnek a valódi áldozatok szenvedéseivel. Ebből is látható, hogy mennyire árnyaltan elemzi, és egyben áll kritikusan hozzá az áldozat reprezentációjának kérdéséhez – és ezt elmondhatjuk a kötet összes tanulmányáról. Magyar viszonylatban pedig egészen unikális az, hogy nyolc tudományág képviselői járják körbe ugyanazt a témát, s teszik ezt úgy, hogy soha nem ismétlik egymást. A sorozat első darabjával, *Az erőszak reprezentációival* együtt tehát ez a tanulmánygyűjtemény igen magasra rakta a léceket, mindkettő széles közérdeklődésre számot tartó, nagyon magas színvonalú

tudományos teljesítmény. Már csak ezért is kíváncsian várjuk a folytatást, amely a szegényről szóló konferencia anyagát fogja közreadni.

**Takács Miklós**

irodalmár, egyetemi adjunktus,  
Debreceni Egyetem

**Gaál Botond: A REFORMÁCIÓ LÉNYEGE**  
**Újkori modellváltás a keresztyén gondolkodás történetében**  
Debrecen–Nagytemplomi Református Egyházközség  
Karakter 1517 Könyvesbolt és Kávézó,  
Debrecen 2017. 156 oldal



2017-ben, a reformáció emlékére során tartott előadások nagy többsége a reformáció egy-egy jellegzetes eseményével, vonásával, sajátosságával foglalkozott és ritkábban hallhattunk átfogóbb, a reformáció egészével foglalkozó megemlékezések-

ről. Gaál Botond, a Debreceni Református Hittudományi Egyetem nyugalmazott professzora – 1987-től 2015-ig a Rendszeres Teológiai Tanszék tanszékvezető egyetemi tanára – tartott ilyen előadást. Látva azt, hogy a mondottak mennyire megragadták hallgatósága figyelmét, elhatározta, hogy egy hosszabb tanulmányban összefoglalja, a reformáció lényegét, miként fogant, miféle gyökerekből táplálkozott, honnan nőtt ki, mi módon szemléljük, és mint illeszkedik az egyetemes és magyar gondolkodás történetébe a félezer évvel ezelőtt megfakadt történelemformáló keresztyén eszme. A tanulmányt tartalmazó zsebkönyv méretű, igen tetszetős kivitelű, képes mellékletet is tartalmazó 156 oldalas könyvecske 2017 őszén jelent meg Debrecenben.

A könyv első része áttekinti, miként ágyazódik be a reformáció a történelembe. Korunk szemlélete szerint a reformáció egyfajta szükségyszerűen bekövetkező történelmi eseményként fogható fel. Ennek

szellemében az egyháztörténészek jó része is úgy tartja, hogy az elfajult egyház visszaalakításáról, „reformálásáról” van szó, amikor is a középkori egyházat vissza akarták vezetni annak ősi formája szerinti életéhez. Mások inkább az eszmei oldalra teszik a hangsúlyt és a reformációban az ész felszabadítását látják a középkori tekintélyek alól. Vannak olyanok is, akik a reformációban a modern szabadság gondolat megszületését és az egyéniség kibontakozását ragadják meg. A politika iránt érzékeny gondolkodók viszont a demokrácia diadálát vélik fölfedezni a 16. századi egyházi átalakulásban. Kötetünk szerzője a keresztyénség kialakulásától kezdve követi az európai szellemi élet fontosabb fejleményeit, bemutatva, miként vált a 15. és 16. századra egyre feszítettebbé a tudományos, erkölcsi és vallási keretrendszer, amelyben aztán a reformáció robbanásszerű változásokhoz vezetett.

Ahogy az első rész vége tárgyalja, az első gyülekezetek nem új vallást gyakoroltak, egyszerűen csak Krisztus-követők voltak. Úgy éltek és munkálkodtak, miként azt Jézustól tanulták. Amikor összegyülekeztek, a természetes étkezésüket tartották úgy, mint Jézus is tette. A régi vallási szokásaikból annyi maradt meg, hogy felmentek Jeruzsálembe és a templom pitvarában imádkoztak. Nem volt szertartásuk, hanem naponként, később a hét első napján magánházaknál megtörték a kenyeret és Krisztus feltámadását ünnepelték. A legnagyobb öröm az

volt számukra, hogy a Szentlélek által a feltámadott és élő Krisztus jelen van közöttük. Hétköznapjaikban pedig a Krisztus-követés magatartása szerint éltek, követve a mindeneket felülhaladó szeretet parancsát. Hit és vallás nem azonosak: a hit a lelki síkon fogalmazódik meg és a vallás a hitnek a társadalom közegében való megnyilvánulása. Már Pál apostol idejében kezdett kialakulni a szervezett gyülekezeti forma, mivel a keresztyénség gyors terjedésével a szükség ezt kívánta. Lassan hatalmas szerveződéssé, tanrendszerré valamint mindent átfogó politikai hatalommá és jogi intézménnyé formálódott.

A könyv második része a teológiának a reformáció lényegét jelentő forradalmi lépésével foglalkozik. Lutherben mindez lelki vívódásai csúcspontján fogalmazódott meg, amikor szembe találta magát élő, mindenható, kegyelmes Istenével, akitől a középkori egyház, mint vallásos intézmény elválasztotta, akivel addig csak az egyház intézményén keresztül érintkezhetett. Luther felismerte, hogy az Isten kegyelmére hagyatkozó, hívő léleknek közvetlen kapcsolata lehet élő Urával. Nincs más közbenjáró, mint Jézus Krisztus. Ezzel lényegében az valósult meg, amit az első keresztyének is átéltek és megélték Jézus jelenlétében. Így az ember élete szabadon engedelmes, boldogan hitvalló szeretet-élet lett: a hitben élő élete. Ez az, ami megváltoztatta az egész világot, s biblikusán új szemléletével az európai embernek



az élethez való bátorságát adta vissza. Mindez hatással volt magyar népünk történelmére is, amely akkoriban csaknem reménytelen helyzetbe került.

Számadást készítve, a könyv a harmadik része a reformáció által érintett négy nagyobb területet veszi sorra. Reformálták mindenekelőtt a keresztyén tanokat, aztán az istentiszteleti életet, az egyház szervezetét és a közéletet. A keresztyén tan reformálásának fő eleme a Szentírás mindenek fölötti jellegének hangsúlyozása, de vannak további fontos szempontok is. Az istentisztelet központi elemévé az igehirdetés vált, visszahozták a gyülekezeti éneklést és a szertartás nyelvét a nemzeti nyelvet tették. Míg a római egyház felülről lefelé szerveződő, a protestáns egyházak fordított szerveződésűek. Követve a bibliai leírást, a gyülekezet tisztségviselőket választhat, amelyek között a legmagasabb a presbiteri rang, s mint kormányzó testület pedig a presbitérium áll a legmagasabb szinten. A presbitérium ugyanis a gyülekezetet képviselve választhatja meg a magasabb egyházi tisztségekre alkalmas személyeket és dönthet az egyház egésze életének szabályozásáról. Ami a közéletet illeti, az ünnepi istentiszteletet és az „élet istentiszteletét”, a munkát, a közösségért végzett fáradozást a reformáció hívei nagyon szorosán összekapcsolták. Kissé sarkítva, azt vallották, hogy az istentisztelettel egyenrangú szolgálat a becsületes munka és az önzetlen szolgálat. Így az ün-

nepi és a hétköznapi istentisztelet kölcsönösen és elválaszthatatlanul összefüggött. Ha baj volt a munkával, akkor annak az embernek a vasárnapi istentisztelete sem volt rendben, s ha az ünnepi istentiszteletet valaki nem vette komolyan, annak a hétköznapi erkölcsi élete is kívánnivalókat hagyott maga után.

A könyv negyedik része a debreceni reformátoroknak a magyar kultúrában betöltött szerepével foglalkozik. Nevezetesen a magyar nemzeti nyelv és a latin nemzetközi tudományos nyelvezet tanrendi szerepéről van szó. A nagy kollégiumok falai között a magyar és a latin nyelvet egyaránt használták. Ennek a kettős erőfeszítésnek hallatlanul fontos szerepe volt számunkra. Először is magyar nyelven szólalt meg Isten igéje, magyarul énekelhették a zsoltárokat, a teljes magyar nyelvű Bibliát tulajdonképpen a nép „kezébe adták”, így azt kell mondanunk, hogy az ősi református iskoláinkban Károlyi Gáspár és Szenczi Molnár Albert nyelvezete volt a teremtő magyar gondolatok forrása. A magyar nyelvűség nagy szerepet játszott a magyar irodalom kialakulásában. Ugyanakkor a kollégiumaink híresek voltak arról is, hogy diákjaik nagyon jól megtanultak latinul, és amikor nyugati egyetemekre mentek tanulni, a tudományos eredményeket hamar megértették és el is sajátíthatták. A magyar nyelv a nemzethez kötötte őket, a latin pedig Európához. Ezáltal a természettudományokat és a nyugati műveltség sok más elemét

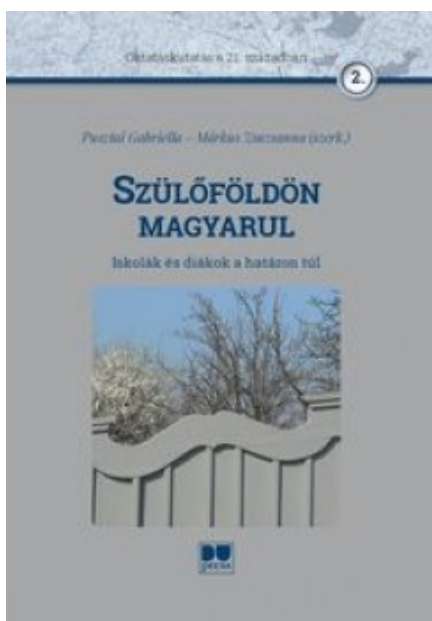
igen hamar átültethették a magyar oktatási rendszerbe. Nem véletlen, hogy az első magyar természettudósok mind református papok voltak, sőt a hazai természettudósok második és harmadik nemzedéke is kapcsolatban volt a nagy református kollégiumokkal. 1577-ben adták ki az első magyar nyelvű aritmetikát Debrecenben, amely majdnem száz évig tankönyvül szolgált az egész ország számára. Ezek csak kiraga-

dott példák a könyvben felsoroltak közül, melyekre méltán lehet büszke Debrecen, amely a magyar művelődés történetében évszázadokon keresztül hazánk szellemi fővárosa volt.

**Végh László**

fizikus, ny. tud. főmunkatárs,  
MTA ATOMKI, Debrecen

**Szülőföldön magyarul: Iskolák és diákok a határon túl**  
**Pusztai Gabriella és Márkus Zsuzsanna (szerk.)**  
Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2017. 334 oldal



A kötet az *Oktatáskutatás a 21. században* című sorozat 2. kötete. 19 terjedelmes írást tartalmaz 23 szerző tollából; középpontjában a határon túli iskolák, a magyar

nyelv, az oktatás állnak. 8 határon túli intézmény (a nagyváradi Emanuel Egyetem, a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, az Újvidéki Egyetem, a Román Oktatási Minisztérium, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, a Babeş-Bolyai Tudományegyetem, a Regionális Tudományos Társaság, Szabadka) 12 szerzővel képviselteti magát, míg 4 hazai intézmény (a Debreceni Egyetem, az Eötvös Loránd Tudományegyetem, az Eszterházy Károly Egyetem, az MTA Társadalomtudományi Központ) 11 kutatójának munkája gazdagítja a szerzői választékot.

A határon túli négy nagy régióban (Kárpátalja, Erdély, Felvidék, Délvidék) közismerten rendkívül bonyolult a magyar nyelvű oktatás helyzete, a felmerült nehézségekre adott válaszkísérletek úgyszintén. A *Szülőföldön magyarul* ezt a képletet

állítja a középpontba, természetesen mindig az adott Kárpát-medencei ország teljes (többségi) oktatási rendszerébe beágyazva. Mint ahogy az *Előszóból* megtudjuk, az elmúlt bő két és fél évtizedben a kisebbségi közösségek oktatási intézményekért folytatott harcának eredménye az intézményrendszer vertikális és horizontális kibővítése. A folyamat nem csak egy „belső hajtóerők által motivált kisebbségi társadalmi törekvés”, hanem az adott ország aktuális oktatáspolitikája által nyújtott lehetőségeivel is él. Az utóbbi bizonyos oktatáspolitikai helyzetekben segítheti, más környezetben éppenséggel gátolhatja az anyanyelvi tanuláshoz való jog érvényesülését. Az oktatási rendszer megújulása mindenhol 1990 táján kezdődött, szinte azonos időben. Az eredmények viszont eltérnek a vizsgált régiókban, attól függően, hogy melyik többségi kultúrának milyen az aktuális oktatáspolitikája, azaz hogyan is viszonyul a kisebbségi jogokhoz. Ezt a bonyolult képet próbálják a kötet szerzői-kutatói árnyaltan bemutatni.

A négy számottevő magyar kisebbségű ország (Ukrajna, Románia, Szlovákia, Szerbia) mindegyike más-más oktatáspolitikával, kisebbségjog-kezeléssel rendelkezik, de abban az összes határon túli iskola egyetért, hogy a négy többségi társadalom eltérően, ám előszeretettel nyúl az asszimilációt kényszerítő módszerekhez, és ez iskolák esetében különösen hatékony tud lenni.

A kötet három nagy részből („fejezetből”) áll, amelyek mindegyikében a szerzők hármás szempontrendszert érvényesítenek:

1) az oktatás szempontjából a gyermek a legfontosabb (és ezen a téren drasztikus csökkenés tapasztalható);

2) az anyanyelvnek kiemelt szerepe van; az egyházi szerepvállalás különösen fontos;

3) nem téveszthető szem elől az identitásőrzés, minthogy az iskola identitásformáló funkciója döntő fontosságú a kisebbségi létben.

Ezek a célok nem pusztán a deklaráció szintjén fogalmazódnak meg a tanulmánykötetben. Képet kapunk a jelenről, és azon túl a szerzők a nehéz összefüggésrendszer múltbeli gyökereit is igyekeznek feltárni, mi több, a jövőbeli következményeket is elképzelni. A tanulmányok nagy része vagy empirikus felmérésen alapul, vagy statisztikai adatokat elemez, de van olyan is, amely oktatáspolitikai szempontból közelíti meg a vizsgált kérdéskört.

A kötet három „fejezete” a könyvön végighúzó gondolati haladást is jelez: *Mérlegen, Tehetség és felelősség, Új utakon*. Az első rész (*Mérlegen*) átfogó értékelést ad a határon túli magyar közösségek oktatásügyi helyzetéről, és elsősorban az intézményi kínálatra valamint az intézményválasztás összefüggéseire koncentrálnak. Ebben a blokkban kapott helyet a debreceni Bán Gergely Károly írása, amely a két világháború közötti földrajzoktatást vizsgálja igen rendhagyó mó-

don, éspedig úgy, hogy a tananyag tartalmára, tankönyvbeli megjelenítésére és az oktatási módszerekre fókuszál. A *Tehetség és felelősség* c. blokkban szereplő munkák jellemzően empirikus elemzésre épülő tanulmányok, melyek a vizsgált Kárpát-medencei felsőoktatási intézmények szerepére és lehetőségeire koncentrálnak. A harmadik tömb (*Új utakon*) a régiók dinamikusan változó oktatási rendszereinek aktuális kihívásait teszi nagyító lencse alá.

A kötet pozitívuma, hogy nincsenek zavaró átfedések, a sokszínű megközelítés és a nézőpontok ütköztetése dinamikussá teszi a gondolatvezetést. Átfogó kép rajzolódik ki a négy régióról. A *Szülföldön magyarul* kilenc tanulmányt szentel a partiumi, illetve az erdélyi helyzetnek; sajnálatos módon, a Vajdaság és Felvidék mindössze egy-egy (igaz, nagyon értékes és informatív) munkával képviselteti magát. Örvendetes viszont, hogy hangsúlyosan, öt tanulmánnyal jelenik meg a kárpátaljai régió az oktatási helyzet széles skálán mozgó elemzésével, meglehetősen széles kárpátaljai magyarság a határon túli magyarság egészét tekintve, számszerűen a legkisebb (Ukrajnában a 2001-es adatok szerint 156 600 magyar élt, jellemzően Kárpátalján<sup>1</sup>). Azért örvendetes körülmény ez, mert nem is várható el az összeállítástól, hogy minden esetben a kisebbségi létszámáronyoknak feleljen meg az egyes magyar népcsoportoknak szentelt tanulmányok száma. Ez a Partium és

Erdély esetében, ahol a legnagyobb lélekszámú magyar lakosság él, ugyan megvalósul, (a 2011-es román népszámlálás adatai szerint 1 227 623 magyar nemzetiségű állampolgár él Romániában), a felvidéki és a vajdasági magyarság viszont alulreprezentált (Szlovákiában, ugyancsak 2011-es hivatalos népszámlálási adatok szerint, 458 467 állampolgár vallotta magát magyar nemzetiségűnek. A délvidéki magyarság számát 251 136 főben határozta meg a 2011-es statisztika). Más kérdés azonban, hogy mindegyik határon túli régióban lassú, de folyamatos népességfogyás mutatható ki, és ezt mindegyik tanulmány kiemeli.

A kötet tanulmányait a négy régió szerinti csoportosításban ismertetem. Az *Erdélyről és a Partiumról* nyújtott leírásokban hangsúlyosan jelenik meg a magyar nyelvű felsőoktatás. Pálfi József egyetemstörténete (Huszonöt esztendő és ami mögötte van) bemutatja a Partiumi Keresztény Egyetem mérföldköveit, kitérve a keresztény hit és erkölcsiség megjelenésére a küldetésnyilatkozatban. Ehhez az intézményhez és az egyházi felelősségvállaláshoz kapcsolódik Flóra Gábor munkája (Egyházi felelősségvállalás és felsőoktatási intézményi identitás kisebbségi helyzetben), amely – középpontba állítva a keresztény identitást, ahol a keresztény értékrend érvényesülése az egyik központi cél – a „templomokkal körbevett iskola” ökumenikus nyitottságát is kiemeli. Hangsúlyozza a humánerő-

forrás-kérdést is: a Debreceni Egyetem kulcsszerepet töltött és tölt be ezen a téren, bár, napjainkban már nagyobb mértékben tud saját erőforrásból fejleszteni az intézmény. A Partium még egy, különösen érdekes kutatással képviselteti magát: Bernáth Krisztina (A hallgatók tanulási attitűdje a Partium régió felsőoktatási intézményeiben) a HERD-projektben megvalósuló kvalitatív, kérdőívalapú keresztmetszeti kutatást mutatja be, melyben a felsőoktatásban tanulók hallgatói attitűdjét vizsgálták. A rendkívül izgalmas kérdéskör, a tanulási attitűd-faktorok meghatározása pedig útmutatóként szolgálhat a jövő tanulás-szervezésében.

Az erdélyi felsőoktatási helyzetképet a Babes-Bolyai Egyetemen foglalkozó tanulmányok tovább árnyalják. Szabó-Thalmeiner Noémi (Tanítás felsőfokon, avagy felsőfokú óvodapedagógus- és tanítóképzés a Babeş-Bolyai Tudományegyetemen) és Stark Gabriella Mária (PADI-s pedagógusjelöltek) tanulmányai a BBTE Pedagógiai és Alkalmazott Didaktikai Intézet és a Pszichológiai és Neveléstudományi Kar többfázisú kutatásaival foglalkoznak, a posztliceális formától a főiskolai szintig, négy oktatási helyszínen. A várakozással ellentétben mindkét munka pozitív eredményekről számol be, ugyanis a vizsgált helyszíneken a pedagóguspálya szívesen választott tevékenység. A pozitív zárás mellett azonban az olvasóban hiányérzet is marad: az összegzések az eredmények bemu-

tatásán túl általánosságokban mozognak, nem fogalmazzak meg továbblépési lehetőségeket. Veres Valér (A romániai magyarok oktatási esélyegyenlőtlenségei és a felsőoktatási expanzió a népszámlálások alapján) az erdélyi magyar felsőoktatási expanzióval foglalkozik. Népszámlálási adatokat és az Országos Statisztikai Intézet forrásait elemezve sajátos magyar nyelvi felsőoktatást modellez, vizuálisan is szemléltetve az erdélyi helyzetképet. Összegzésében objektíven fogalmaz: bár a magyar beiskolázottak száma fokozatos növekedést mutat, az esélyegyenlőtlenségek a román-magyar viszonylatban máig megmaradtak, még akkor is, ha a magyar kisebbségpolitikai törekvések nem voltak hiábavalók.

A felsőoktatás speciálisabb kérdésköre mellett az *erdélyi magyar közoktatás* is megjelenik, egyrészt általános megközelítésben, másrészt az előkészítő osztályok reformjának hatásában, harmadrészt a szakképzés vonatkozásában. Murvai László (Román Oktatási Minisztérium) az erdélyi magyar közoktatás néhány sajátos jellegzetességéről értekezik: törvénykezés, az iskolahálózat és a beiskolázás mutatói, az oktatás szervezésének tartalmi vonatkozásai. A történelmi beágyazás nagy meritésű: nem csak a jelenlegi helyzetet taglalja, hanem a Trianoni diktátum utáni időszakról kezdve felvázolja a kisebbségi oktatás szabályozását, a tanügy"szocialista" átalakítását (és annak a magyar kisebbségre gyakorolt hatását), az

új, 1989 utáni hatalom törvénykezési gyakorlatát. Részletes statisztikáiban jól érzékelhetően körvonalazódik az erdélyi magyar közoktatás; alapvetően objektív hangvétellel, csak itt-ott találkozunk burkolt, a valóságot is híven tükröző, a választ is sugalló kérdésfeltevéssel, ám a helyzet tragikomikumát mégis érzékeltető (a Ionesco abszurd világához hasonlító) modorban.

A Székelyföld mint Erdély tömbmagyarságát képviselő terület is önállóan jelenik meg Mandel Kinga Magdolna tanulmányának köszönhetően (Az előkészítő osztályok reformjának közvetlen és közvetett hatásai Székelyföldön). Mandel rendkívül színes módon, jó stílusban, néhol kifejezetten humorosan tálalja a kérdést. Az erdélyi régió számomra különösen érdekes és izgalmas témája a szakképzés: Bíró A. Zoltán—Bodó Julianna közelítése sok szempontú, tárgyilagos, a szakképzés kisebbségi jellegének fenntartása mellett érvelő. A részletesen adatoló, pusztán a helyzetre összpontosító tanulmány viszont nem fogalmaz meg összegezést, és így hiányérzet marad az olvasóban.

Örvendek, hogy a kötetben Kárpátalja oktatási rendszerének több szintje is megjelenik, az óvodától a doktorandusz-képzésig. Orosz Ildikó (A kárpátaljai magyar nyelvű oktatás helyzetéről és minőségéről) Ukrajna két és fél évtizednyi, sokszor követhetetlen oktatáspolitikáját igyekszik követni, igen bátran, kritikusan és élesen. Nem

hiányozhatnak tanulmányából a kárpátaljai sajátosságok: többszörös ország-váltás a múltban, politikai diszkrimináció, kollektív bűnösség, az ukrán nemzetállam alakulása, az ukrán identitás erőltetése. Kiemeli az anyanyelvi oktatás-polémiát, egyértelműen summáz: Ukrajnában a kárpátaljai magyarság kétséget kizáróan vesztes népréteg. Jövőbe mutatóan összegez, ötletekkel szolgál az innovatív továbbgondoláshoz. Üdvös lenne, ha az illetékes ukrán oktatáspolitikusok is elmélyednének ebben a tanulmányban.

Pecsora Krisztina (Eszterházy Károly Egyetem) a kárpátaljai magyar tanulókról nyújt fájdalmas láttelelet. A kisebbségi helyzetben lévő magyar tanulónak három lehetősége van: az integráció (kétnyelvűség), az asszimiláció (egynyelvűség = államnyelv) és a szegregáció (egynyelvűség = anyanyelv). A tanulmány minden szegmense az ukrán nyelvpolitika erőszakos asszimilációs törekvéseivel szembesít. Papp Z. Attila a kárpátaljai doktorandusz-hallgatók motiváltságára fókuszál. A „Tudományos hazaszeretet”- terminus lényege, hogy ezen a doktoranduszok körében meghatározóvá vált a kisebbségi származás. Nánási-Molnár Anita—Séra Magdolna szerzőpáros az óvodai és iskolaválasztási motivációkkal foglalkozik: másodelemzésekkel igazolják a tannyelv és identitás összefüggéseit, az etnikai identitás és a magyar óvoda/iskola minősége közötti statisztikailag szignifikáns relációkat. Fónai Mihály és Cséke

Katalin kutatásainak vizsgált közössége a „kisebbségek kisebbsége” – rendhagyó módon és dicséretesen – a kárpátaljai romák. Kiemelik a roma fiatalok felemelkedésében, kutatásokkal alátámaszthatóan, döntő szerepet játszó vallásosságot. A vallásosság hozzájárul az önfogadáshoz, a gondolkodásmód megváltozásához, és az identitást átstrukturálva, marginális identitást alakít ki. Fónai és Cséke részletesen foglalkoznak a különféle szervezetek, alapítványok munkájával is, táblázatokkal, fotóanyaggal szemléltetve az ott folyó igen értékes munkát.

A szerbiai magyarság oktatási helyzetképe egyetlen, igen értékes tanulmánnyal jelenik meg a kötetben. Gábrity Molnár Irén (Újvidéki Egyetem) munkája a szerb oktatási térben helyezi el a vajdasági magyarságot; az esélyegyenlőségekkel, a tanulmányi célú migrációval, a munkaerőpiaci elvárásokkal foglalkozik, és empirikus kutatási eredményeken keresztül számol be a kisebbségi szakemberek elhelyezkedési lehetőségeiről. Kiemeli azt is, hogy Szerbiában önálló magyar egyetem nem működik. Tanulmányának nagy pozitívuma, hogy a helyzetfeltáráson túl konkrét javaslatokat is megfogalmaz, melyek igen hasznos iránymutatásul szolgálhatnak az oktatáspolitikusoknak és oktatásszervezőknek.

A felvidéki magyar középfokú intézményekről és azok magyar végzős diákjairól is csak egyetlen tanulmányban olvashatunk. Morvai Tünde (Középpontban a közép-

kelet-szlovákiai, magyar tanítási nyelvű középfokú intézmények végzős diákjai) kvantitatív és kvalitatív kutatásai eredményei azt (is) bizonyítják, hogy a magyar tanítási nyelvű felsőoktatás képzési kínálatbővülésének köszönhetően, csökkent az érdeklődés a magyarországi intézmények iránt; a Kassa, Eperjes regionális felsőoktatási térség egyre vonzóbb a diákok számára. A romló demográfiai adatok mellett növekedni látszik a hallgatói létszám, és ez pozitívumként értékelhető, de az államnyelv ismeretének szükséges volta itt is hangsúlyos szerepet tölt be az iskolaválasztásban.

A *Szülőföldön magyarul* tanulmányaiban tehát régiós szerkezetet ismerhetünk fel, amit további kutatási eredményekkel árnyal két átfogó tanulmány, melyek széles európai és Kárpát-medencei közelítésben foglalkoznak a kisebbségi felsőoktatással. Takács Zoltán (Regionális Tudományos Társaság, Szabadka) európai kitekintéssel vizsgálja a kisebbségi oktatást, konszolidációs, reformista-alternatív és oktatáspolitikai szempontból (különös tekintettel Európa keleti részére). Az intézménytörténeti fejezetek, az intézménylétesítési (lokális társadalmi, politikai akaratbeli) feltételek felsorolásának és elemzésének azt a tanulsága, hogy a kisebbségek nem csak világszerte, hanem Európában is alulreprezentáltak a felsőoktatási képzésben, noha, nyomatékosítja Takács: az egyetem a nemzetépítés egyik legfontosabb eszköze. Ha viszont eb-

ből indulunk ki, akkor lehet, hogy nem is véletlen az alulrepresentáltsági helyzet? A Pusztai Gabriella—Márkus Zsuzsanna debreceni szerzőpáros az ezredfordulón, a Debreceni Egyetemen indult kutatás eredményeit prezentálja. A debreceni projekt az anyaországon belüli és országhatárokon túli empirikus oktatáskutatással kezdődött, és egyre kiterjedtebbé vált (13 felsőoktatási intézmény  $\approx$  1750 hallgató). Alapkérdésük: következhet-e a kisebbségi létből olyan, a Magyarországhoz viszonyított egységes eltérés, melynek alapján a határon túli magyar anyanyelvű oktatási intézménybe járó fiatalokat egységes csoportnak lehetne tekinteni? Az eredmények nem mutatnak egységes képet; mi több, fontos különbségek rajzolódnak ki, melyek háttérben (többek között) a számarány, a társadalmi-demográfiai helyzet, a településszerkezet, a nyelvhasználat, stb. húzódik. A kutatás egyik érdeme, hogy John Ogbu kulturális-ökológiai elméletét veszi alapul, amely különbséget tesz az asszimilációs célú bevándorlók és az identitás megtartásában érdekelt őshonos kisebbségek között. Ily módon a kutatók világossá tették: a Kárpát-medencei magyar lakosság őshonos kisebbség, ezért az anyanyelvhasználati jog országhatároktól és a többségi nyelvektől függetlenül mindenütt megilleti őket. A tanulmánykötetből ezzel szemben az derül ki, hogy az egyes országok oktatáspolitikája eltérően határozza

meg és alkalmazza a kisebbségi jogokat.

Az olvasó előtt ellenkező irányú, *egymásba fordított kettős kulturális-asszimilációs spirál* rajzolódik ki: magyar nézetből lefelé halad (szűkülnek a lehetőségek), a többségi kultúra szemszögéből pedig felfelé mutat (eredményt hoz az asszimilációs nyomás).

Összegzésként elmondható, hogy a *Szülőföldön magyarul* kiváló munka, melyet szakemberek és érdeklődő olvasók egyaránt haszonnal forgathatnak. Jó az egyes fejezeteken belüli kohézió, és a tudományosságot szavatoló hivatkozási rendszer, valamint a hivatkozott irodalomjegyzék. Az egymást követő, kiegészítő, egymásra reflektáló tanulmányok szinte sodorják az olvasót. Az összeállítás legfontosabb tudományos hozadéka, hogy együttműködő tudományos műhelyek formálódtak benne; az elemző vizsgálatok fényében felerősödött a témában az országhatárokon átnyúló párbeszéd, mely általában is sokat ígér a téma kutatásának jövőjét illetően, konkrétan az itt olvasható eredmények egyúttal újabb kutatások kiinduló pontjai lehetnek.

**Dani Erzsébet**

könyvtár-informatikus,  
egyetemi adjunktus,  
Debreceni Egyetem

<sup>1</sup>A határon túli magyarság, létszámaára vonatkozó adatok: Gyémánt Richárd, Katona Tamás (szerk.): *Demográfia*, Pólay Elemér Alapítvány, Szeged, 2014.



*E számunk szerzői és elérhetőségük*

Borovics Attila	erdőmérnök, intézetigazgató, NAIK Erdészeti Tudományos Intézet, Sárvár; <a href="mailto:borovics.attila@erti.naik.hu">borovics.attila@erti.naik.hu</a>
Bozzay Réka	néderlandista, egyetemi adjunktus, Debreceni Egyetem; <a href="mailto:bozzay.reka@arts.unideb.hu">bozzay.reka@arts.unideb.hu</a>
Dani Erzsébet	könyvtár-informatikus, egyetemi adjunktus, Debreceni Egyetem; <a href="mailto:dani.erszebet@inf.unideb.hu">dani.erszebet@inf.unideb.hu</a>
Honfy Veronika	agrármérnök, tud. s. munkatárs, NAIK Erdészeti Tudományos Intézet, Sopron; <a href="mailto:honfy.veronika@erti.naik.hu">honfy.veronika@erti.naik.hu</a>
Hunyady György	pszichológus, akadémikus, professor emeritus, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest; <a href="mailto:hunyady.gyorgy@ppk.elte.hu">hunyady.gyorgy@ppk.elte.hu</a>
Keserű Zsolt	agrármérnök, osztályvezető, NAIK Erdészeti Tudományos Intézet, Püspökladány; <a href="mailto:keseru.zsolt@erti.naik.hu">keseru.zsolt@erti.naik.hu</a>
Kocsis Fülöp	görögkatolikus metropolita, Hajdúdorogi Főegyházmegye, Debrecen; <a href="mailto:sajto@hd.gorogkatolikus.hu">sajto@hd.gorogkatolikus.hu</a>
Papp József	helytörténész, nyug. főmunkatárs, Polgármesteri Hivatal, Debrecen; <a href="mailto:pappj1@chello.hu">pappj1@chello.hu</a>
Takács Miklós	irodalmár, egyetemi adjunktus, Debreceni Egyetem; <a href="mailto:takacs.miklos@arts.unideb.hu">takacs.miklos@arts.unideb.hu</a>
Végh László	fizikus, ny. tud. főmunkatárs, MTA ATOMKI, Debrecen; <a href="mailto:vl@atomki.mta.hu">vl@atomki.mta.hu</a>

# THE DEBRECEN REVIEW

SCIENCE AND CULTURE

---

*Quarterly of the Scientific Communities of Debrecen and the Region*

---

VOL. XXVI. NO. 1.

NEW ISSUE

2018. I.

---

## CONTENTS

### STUDIES

<i>Fülöp Kocsis</i> : Byzantine Catholics in Hungary – Hungarian Byzantine Catholics.....	3
<i>György Hunyady</i> : The System Attitude: Special Experiences in Hungary .....	14
<i>József Papp</i> : Debrecen's Architecture at the Turn of the Century .....	41
<i>Zsolt Keserű – Attila Borovics – Veronika Honfy</i> : Agricultural Forestry, Climate-conscious and Sustainable Farming .....	76

### NEWS FROM THE WORLD OF SCIENCES

<i>Réka Bozzay</i> : Diplomatic Writers, Writing Diplomats.....	82
---	----

### BOOK REVIEWS

László Balogh – Tamás Valastyán: Representations of the Victim ( <i>Miklós Takács</i> ).....	85
Botond Gaál: The Core of Reformation. Changing Models in the Modern Age Viewed in the Context of Christian Philosophy ( <i>László Végh</i> ) .....	93
Using Hungarian in the Homeland. Schools and Students Beyond the Borders ( <i>Gabriella Pusztai, Zsuzsanna Márkus, eds.</i> ) ( <i>Erzsébet Dani</i> ) .....	96
Authors of This Issue .....	103
Contents.....	104